

ביאור מקום השוק ואורך השמלה

ובו תבואר דעתם של ראשונים ואחרונים, ובירור מיוחד בדעתו של המשנה ברורה בנידון, וכן מקורות לגדרי אורך המלבושים ומנהגן של בנות ישראל מאז ומעולם, וכן הרחבה נגד הטענה כי חצאית ארוכה הינה דבר שאיננו הגון, וחיזוק לתיקון הדבר.

הקדמה

בחסדי שמיים מרובים זכינו וראינו ס"ד גדולה בעסק כתיבת קונטרס זה, ורבים גילו התעניינות בתוכן הדברים עוד הרבה קודם סיום הכתיבה, וישראל קדושים עזרו וחיזקו ידינו מאוד בכל שלבי הכנת הקונטרס והבאתו לדפוס, וכל זה מחמת צער הרבים מעניין מגפת קיצור מלבושי הנשים ובעיקר בכל הנוגע לדין "שוק באשה ערוה" אשר רב בזה העדר הידיעה על הגלוי.

ובאמת אין בדברינו חידוש כלל, וכבר בעבר קם איש טהור הגה"צ ר' יצחק אייזיק ראזנבוים זצוק"ל אשר שקד על תקנת בנות ישראל וחיבר ספר מלא וגדוש בהלכות הצניעות בשם **הצניעות והישועה** ובו ביאר בהיקף עצום ובאופן עיוני ובהיר ובבקיאות רבה את כלל סוגיות הצניעות באופן שעוד לא היה כדוגמתו.

ורבות התעכב בספרו לבאר את ענין מקום השוק ואורך השמלה, ואף הוציא את הדברים בנידון בקונטרס בפני עצמו בשם **הערות בצניעות** ומס' טענות בידו והם :

א. אין שום מחלוקת בנידון מקום השוק ולכ"ע השוק הוא החלק שבין הברך וכף הרגל, וכן היא דעת הפמ"ג והמשנ"ב.

ב. מאחר ושוק האשה נחשב ערוה אין מועילה הצנעה עבורו בבגד צמוד (גרביים) ומעיקר הדין חייבות הנשים ללכת במלבושים ארוכים ורחבים המכסים את כל אורך הרגל.

ג. אין שום ממש בטענה כי ישנו איזה שמץ פסול כלשהו בהליכה בשמלות ארוכות ואדרבא זוהי דרך הצניעות הכבושה בישראל מאז ומעולם.

ואף כי דבריו זכו להסכמות נלהבות מגדולי ישראל, עם כל זה למרבה הצער לא התפרסם הספר די הצורך ואף רבים מדורשי ה' בסוגיות הצניעות אינם מודעים לקיומו של ספר נכבד זה ולתוכן דבריו בנושאים אלו אשר יש בהם נ"מ רבות

וחמורות הנוגעות ממש לחיי היום יום, וגם אלו אשר כן זכו והכירו ספר חשוב זה, מ"מ ככל הנראה מחמת השפה הגבוהה וחסרון ההרחבה בנקודות שונות בנושא רבים לא ירדו לעומק הדברים.

על כן ראינו להוציא קונטרס זה לאור ולבאר בתוכו את עיקרי הדברים המבוארים בספר **הצניעות והישועה**, וכל זאת בשפה קלה ובהירה השווה לכל נפש, ובתוספת ראיות ביאורים ומקורות לטענות השונות ובליווי ציורים ושרטוטים, והרחבנו היריעה כמה שיכולנו איפה שראינו צורך בדבר ומאידך קיצרנו במקומות אחרים מתוך השתדלות רבה להשאיר את הדברים בבחינת דרך קצרה.

והבאנו כאן תמצית מההסכמות על ספר הצניעות והישועה, (ויהי רצון שיקום מעמנו איש חיל אשר יפעל להוצאה לאור של מהדורה נוספת של ספר חשוב זה ויזכה בכך את הרבים).

וכן הוספנו מס' הסכמות לקונטרס זה (בגדי תפארתך) ובראשם הסכמת מאת הגאון הגדול, ענוותן כהלל, גודר פרץ משובב נתיבות לשבת הרה"ג ר' **יצחק רצאבי שליט"א** אשר הקדיש זמן רב לשמיעת הדברים בנידון ואף הוסיף משלו וזרזנו וחיזק את ידינו בחשיבות העניין והודה על האמת וחזר בו ממה שכתב בנד"ד בחיבוריו הקודמים ואף דרש זאת ברבים בכמה הזדמנויות תהיה משכורתו שלמה מעם ה'.

וכל ירא ה' יתן אל ליבו לברר נידונים אלו אחר והם נוגעים להרבה עניינים חמורים השייכים בכל יום, כגון: ברכה לבטלה, הסתכלות אסורה, לפני עיוור, הכשלת הרבים ועוד. ויהי רצון שנזכה לקיום דברי הנביא (ישעיהו פרק נב, א) **"עורי עורי לבשי עֲזָד ציון לבשי בגדי תפארתך ירושלם עיר הקדש..."** ופירש הרד"ק **"עֲזָד - שהיית מופשטת ממנו עד עתה, לבשי אותי"**.

אלעזר מנחם מן שך

קרית הישיבה בני ברק

בס"ד, יום א' ויגש ג' טבת תשל"ו

משה שטערן

אב"ד דעברעצין ונייהיזל יצ"ו בעהמ"ח שו"ת

באר משה ב"ח

אין מעידין על השמש בצהרים והמפורסם א"צ ראי' מי הוא זה שלא שמע מהגבור חיל איש מלחמה בלא פחד בלתי לד' לבדו להסיר מכשול מדרך עמינו ידיד ד' וידיד נפש כל חי אדמו"ר הגאון הצדיק חו"פ אור עולם שלשלת היוחסין בנש"ק מו"ה יצחק אייזיק שליט"א ראזענבוים מזושטקא-נדבורנא יצ"ו ראש וראשון בכל דבר שבקדושה... ובהנוגע לצניעות בנות ישראל הכשרות לא שקט ולא נח לעשות גדולות ונצורות וגם חיבר קונטרס מופלא בהפלגת התורה כאחד הגדולים בענין זה... יזכה להרבות גבול הקדושה והטהרה ביתר שאת וביתר עוז ביראת הרוממות התקוע בלב. וע"ז בעה"ח ג' לס' אנשי חיל יראי אלקים שנת תשל"ו לפ"ק פה ברוקלין יצ"ו.

בידידות משה שטערן

נפתלי הירצקא העניג

אברק"ק שארמאש יצ"ו ברוקלין, נ.י.

נתבקשתי מאת ידידי הגאון המפורסם חו"פ צדיק בדרכיו וחסיד במעשיו בנש"ק שהיו"ח וכו' קש"ת מוה"ר יצחק אייזיק ראזנבוים שליט"א ליתן הסכמה על ספרו צניעות והישועה וגם על קונטרס צניעות וקדושת ישראל לא יכולתי להשיב פניו קדושים ריקם

הנה כאשר הביאו לפני הקונטרס, שחיבר הגה"צ מוהר"ר יצחק אייזיק רוזנבוים שליט"א האדמו"ר מזושטקא-נדבורנא, על עניני צניעות, שכל כך רבה הפרצה בזמנינו, אשר זה מכשול לרבים. והוא בירר וליבן את כל הענין, החומר שיש בזה מחז"ל ומהראשונים, ואולי יהי' מזה תועלת להסיר מכשול. ולזה אני בא בהמלצה זו, יהיה רצון שיתקבל ספר הזה ברצון, ויוסיף קדושה וטהרה בתוכינו. ואברכו בכל הטוב.

מנאי הכו"ה אלעזר מנחם שך

שמואל הלוי ואזנר

אב"ד ור"מ זכרון מאיר, בני ברק

כן ראיתי קונטרס על צניעות בגדים וכו' שחבר כבוד הגה"צ ר' יצחק אייזיק רוזנבוים שליט"א האדמו"ר מזושטקע יצ"ו, וראיתיו מתלהב למען ענין נשגב הזה שהוא כמעט שורש ירידת המוסר של הדורות ומצוה גדולה וקדושה לעמוד בפרץ — ע"כ גם ידי תכון עמו להו"ל, ויה"ר שיתקדש שם שמים על ידו ויקרא לך גודר פרץ משוכב נתיבות לשבת.

ע"ז בעה"ח מצפה לחסדי ה'

שמואל הלוי ואזנר.

נתן געשטעטנר

אב"ד קרית אגודת ישראל בני ברק

בואו ונחזיק טובה להאי גברא רבה ויקירא הרב הגה"צ שלשלת היוחסין מוה"ר יצחק אייזיק ר"ב שליט"א האדמו"ר מזוטשקא, שאזר כגבור חלציו והערץ מערכה בקונטרס נכבד לברר את גודל האיסור בלבישת בגדים בלתי צנועים ח"ו הנפרץ בעוה"ר, וגלוי וידוע לכל אשר יראת ד' נוגעת ללבו כי צניעות בנות ישראל הוא העמוד אשר כל בית ישראל נשען עליו, והאריכות בזה אך למותר, ולכן אף ידי תכון עמו ואמינא לפעלא טבא ישר, וזכות הרבים תלויה בו בהרחבת גדרי הקדושה בישראל.

נתן געשטעטנר

שלום קרויז

אבדק"ק אודווארי

...אשר ביקש ברב ענוותנותו הגדולה ממני... להיות כש"ר המסכ"ם על הקונט' היקרים החשובים והנחוצים הנקראים בשם הצניעות והישועה, דבר גדול ביקש ממני כי איני ראוי לזה ובמקום גדולים אל תעמוד, בפרט כי כבר קיבל מכתבי קודש מגאוני עולם שליט"א אשר הפליגו מאוד בנחיצות קונטרסו שבירר וליקט כל ההלכות והמקומות אשר דברו בעניני הצניעות לדינא, והלואי שיתקבלו דבריו הקדושים הנאמרים מקרב לבו הטהורה באמת ובתמים וכל המקיים נפ"ש אחת

ואע"פ שאיני כדאי וראוי לכתוב הסכמות אבל בראותי בעוה"ר שפלות הדור בענינים הללו ומובן שזה מחמת חסרון ידיעה גודל החטאים שבאים על ידי זה וזכה כבודו במצוה רבה הזאת להציל אחב"י ולתקן הפרצה הגדולה הלז ע"כ אסור לעמוד מן הצד ומוטל חוב קדוש לעשות כל האפשרות לעמוד בפרץ ולגדור בכל כחינו ומובטחני שבעל המחבר הנ"ל שכל מעשיו לשם שמים דבריו יהיו נשמעים... ובכן הנני בטוח שזה יהיה תיקון להעולם לכל מי שירצה לעיין בדבריו הקדושים ללמוד וללמד לשמור ולעשות שיצליח בכל דבריו ובכל מעשיו... וכן יחוס עלינו הקב"ה להחש לנו פדות נפשינו על ידי משיח צדקינו במהרה בימינו...

ידידו הק' נפתלי הערצקא העניג

לוי יצחק גרינוואלד

רבה דקהל ערוגת הבשם ברוקלין נ.י.

ברגשי כבוד ויקר הנני להודיעו כי ראיתי את הקונטרס אשר חבר על הלכות צניעות ואסף וליקט מדברי חז"ל בש"ס ומדרשים ומספרי מוסר ולא הניח פרט ועוללות והצצתי בו הנה והנה וראיתי שכולו נאה אין להוסיף או לגרוע ממנו וראוי להעלותו על שלחן מלכים והלואי שיעשו דבריו רושם וזכות הרבים יהי' תלוי בו והשי"ת יהיה בעזרו ויזכה לזכות את הרבים כאות נפשו...

הק' יצחק גרינוואלד

חיים רבי

ראש מוסדות עטרת חכמים

לכבוד הרה"ג מזכה הרבים לוחם מלחמות ה' על הצניעות והקדושה הר"ר יניב עסיס שליט"א, שלום וברכה וחיים טובים.

קראתי ולמדתי עיינתי ונהנתי מהקובץ בגדי תפארתך. והכל אמת לאמתה אמת בארץ ואמת בשמים, ובפרט בעניני צניעות שיש לעורר ולחזק ולאסור ולהחמיר עד כמה שיותר ספק דרבנן לקולא ספק צניעות לחומרא.

הציורים שעשיתם זה נפלא מאוד והחכמתי בזה וישר כח... מש"כ בדף 36 הרחקה מהאופנה דוגמא מהכיפה חזק ויפה שפתיים ישק, מש"כ בדף 37 על שימוש באינטרנט וכו' שיצאו נגדו וכו'... תדע שהכל מתחיל מהלבוש כשיש פאה כזאת רח"ל שגם לשיטתם אסור ואז צבע הנעליים דומה וכן בגד צמוד וכן גרביים... לענ"ד גם צרות האינט' וכו' ה"ז תוצאה של הנ"ל.

מצורף תרומה סמלית לחיזוק הקובץ לזכות את הרבים באהבה ושמחה חיים רבי חולון

מישראל כאלו קיים עולם מלא. ובאמת כהדר"ג שליט"א בעצמו ראוי להעיד עליו ואין צורך להסכמה כלל וכלל. ובפרט כי הקונטרס בעצמו מדבר ומכריז נחיצותו בפרט בדור השפל הזה עיקבתא דמשיחא.

שלום קרויז

יוסף ב"ר אברהם ועקנין

מכתב ברכה והוקרה

הובאה לפני חוברת "בגדי תפארתך" ובה מתוארות בנות ונשות ישראל מדורות לפנינו איך המלבושים שלהם היו צנועים ביותר, והדבר מחוזק הן במוסר והן בהלכה, וזהו החן והיופי של בנות ישראל, והכל בנוסח קל ובנועם שיח. וכו"ז אסף איש טהור וצנוע שבאמת גילה את טוהר ליבו והצער למה שהולך היום בעוה"ר וקם וחיבר חוברת זו כב' האברך היקר הרב ר' יניב עסיס שליט"א השוקד על התורה, ויראת ה' היא אוצרו. וזו החוברת יש לכל בר ישראל לקרוא בביתו בין שהוא אברך בין שהוא בעה"ב בכדי להסביר בביתו ומשפחתו את ההוד והיוקרה של בנות ישראל. יה"ר שיתברך המחבר בכל מילי דמיטב ויראה פירות בעמלו. ובזכות נשים צדקניות נגאלו ויגאלו עם ישראל במהרה בימינו אכי"ר.

בברכת התורה - יוסף ב"ר אברהם ועקנין

ראש ביהמ"ד צוף דב"ש ירושלים.

יצחק ריצאבי ♦ ITZCHAK RETZABI

ראש ביהמ"ד בית הוראה ומכון פעולת צדיק

וראש מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק

מח"ס שלחן ערוך המקוצר ח"ח

פסקי מהרי"ץ ר"ח, שו"ת עולת יצחק ג"ח, ועוד

לקי יום שנכפל בו כי טוב, ה' מנחם אב ה'תשע"ב ב'שכ"ג

שמח לבי ויגל כבודי לעיני בקונטרס נכבד בשם בגדי תפארתך אשר פעל ועשה בטוב טעם ודעת הרה"ג יניב עסיס שליט"א מירושלים עיקרית, לבאר על פי הש"ס והפוסקים ראשונים ואחרונים את מקום השוק ואורך השמלה, יגע ועמל הדק היטב בעיני נמרץ ובהיקף עצום, אשריו ואשרי חלקו שישב על מדוכה זו, ופרש את השמלה לארכה ולרחבה, גלייה לדרעיה ונפל נהורא בבי מדרשא, ונראים דבריו הלכה למעשה.

וכבר מזמן חזרתי בי ממה שכתבתי בשע"ה הל' מלבושי הנשים וצניעותן סי' ר"ב סעיף ו', שמכמצית השוק ומטה די בכיסוי גרבים, וכן בחוברת צניעות בת ישראל, אלא צריך להיות שם בכיסוי בלתי צמוד, עד הקרסול. ושגיאה חמורה ביד המתנגדים לכך, אדרבה לכולי עלמא כל המאריכה ה"ז משובחת. וכבר דיברתי על כך בשיעורים השבועיים, כגון במוצש"ק כי תצא ה'תשע"א.

והנביא צווח, יען כי גבהו בנות ציון וגו', ולא הזכיר בנות ירושלים, והדבר יובן בהקדים מה שכתבו המפרשים כי ציון הוא מקום המקדש ומושב הסנהדרין, המלך והשרים. משא"כ ירושלים, הוא שאר העיר, שם ישבו ההמון. הלכך נקט בנות ציון, לומר לך שאפילו הן, שהיו החשובות והמכובדות ביותר, נכשלו בעוון הזה של גבהות וגאווה להראות ולהבליט את עצמן רח"ל. ובעוה"ר הדבר חוזר ונשנה גם בזמנינו, כעין מה שהיה אז.

הלכך נברך את הרב המחבר שליט"א שזכה בזה לפקוח עיניים עורות, יהא רעוא מן שמיא דיימא מילתא דתתקבל, וזכות הרבים תלויה בו. גם ידי תיכון עמו אף זרועי תאמצנו, וידעתי את האיש ואת שיחו, כי נשאתי ונתתי עמו בליבון עניין זה, יזכהו השי"ת להגביר חילו, ולהוסיף עשר מעלות בקודש. ותקותי שיצטרפו רבנים נוספים להמליץ בכתב על העניין, ולא תגורו מפני איש כתיב, ויסורו כל המכשולות מישראל, ויגדור השי"ת כל פרצותינו, ונזכה לבניין ציון ולנחמת ירושלים ת"ז בעגלא ובזמן קריב אבי"ר.

ביקרא דאורייתא

הצ' יצחק בכמהר"נ ריצאבי יצ"ו

תוכן העניינים

פרק א' - מנהג בנות ישראל בדורות קודמים 10

- 10 כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם
- 10 שמלה ארוכה - מפני כבוד שכינה
- 11 אמה של מלכות
- 11 מאי גלימה
- 11 קל וחומר מהגברים
- 11 מכף רגל ועד ראש
- 12 תקנת עזרא
- 12 צניעות מתרנגול
- 12 הננו רואים בעינינו
- 13 ירושלים של מעלה
- 14 השתלשלות העניינים
- 15 קביעת הלכה היאך?

פרק ב' - שוק באשה ערוה 17

- 17 יסוד דין טפח באשה ערוה
- 17 שוק באשה ערוה
- 18 דין שוק באשה ערוה - אינו תלוי במנהג המקומות

פרק ג' - מקום השוק 19

- 19 רמ"ח אברים באדם
- 20 שנים בשוק
- 20 מפתח של ארכובה
- 21 גלי שוק עברי נהרות
- 22 עקיבו יוצא מאחוריו - ששוקו עומד באמצע רגלו
- 23 וחלצה נעלו מעל רגלו
- 23 חלוקו של ת"ח
- 23 כמין איסתורא

24	שוק על ירך
26	רגלי החיות
26	בתי שוקיים
26	אין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה
27	סיכום הפרק

פרק ד' - האם ישנם חולקים בדבר 28

28	הפרי מגדים
30	ישוב הדברים
34	המשנה ברורה
36	ישוב כלל הקושיות על המשנה ברורה
38	מקומות אחרים בהם כתב המשנ"ב דשוק הוא החלק התחתון.
39	סיכום הדברים

פרק ה' - איסור בגד צמוד 41

44	גדולי תורה שכתבו להדיא כי השוק מחוייב הצנעה בבגד רחב.
48	סיכום הדינים

פרק ו' - 'איסור' הצאית ארוכה (!?) 50

50	מקור ה'איסור'
51	טעם ה'איסור'
51	להבדל מתברה רעה, ומראה 'רחובי'
52	בחוקותיהם לא תלכו
53	הרחקה מהאופנה
54	חומרת היצה"ר נגד תורתנו הקדושה
55	פירצה שהיא מן הגדולים
56	המחיר - תכלית הקלקול
57	התוספת והגרעון בכל שהוא...
58	סילוף ערכי הצניעות
61	סוף דבר

מנהג בנות ישראל בדורות קודמים

לקמן יתבאר כי מימות עולם רווחה בישראל ההבנה שמלבושים ארוכים הינם דרך כבוד וצניעות וכך אכן הלכו הנשים הכשרות דהיינו בשמלה ארוכה המכסה את כל אורך הרגל.

כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם

הגרי"ח זוננפלד ובית דינו בברזש שהתפרסם בירושלים (ב"א אייר תרפ"ח) כתבו: "כל אשה ישראלית חייבת ע"פ דין תוה"ק ללבוש בגדי צניעות כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם בלא שום שינוי, דהיינו במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר". ודברים אלו מוכחים מתוך הש"ס והפוסקים כדלהלן.

שמלה ארוכה – מפני כבוד שכינה

במסכת שבת (נצח:) כתוב "תנא דבי רבי ישמעאל למה משכן דומה, לאשה שמהלכת בשוק ושפוליה מהלכין אחריה", ופרש"י, "ושפוליה – שולי בגדיה, כך היתה יריעה של אחריה נגררת בארץ". רואים שדרך הנשים בזמן חז"ל היתה ללכת בשמלה הנגררת על הארץ ממש, וכתב החזקוני¹ (שמות כו, יב) בביאור עניין סרח העודף שהוא נעשה "מפני כבוד שכינה", מדבריו ניתן ללמוד דהנהגה זו של מלבושים ארוכים נתפסה בקרב חז"ל כהנהגה ראויה ומכובדת עד כדי שאף את יריעות המשכן דימו למלבושים הללו.² וכן כתב המוהר"ם חגיז ב"אלה המצוות" (סי' תקמ"ג) "המלבוש קצר הוא מלבוש מיוחד לפריצים ובעלי אגרוף והמלבוש ארוך למלכים ולכל אנשי מידות". וכן כתב המוהר"ל בליקוטים – "בגדים קצרים הוא דרך ריקים, הארוכים הוא דרך חשובים".

1 מובא במהדורת - הרב משה מ' אהרן, מוסד הר" קוק, תשנ"ב.

2 ותוספת ביאור מובאת בזה במשנת יוסף להגר"י ליברמן (על אגדות הש"ס עמ' קיד) בזה"ל "י"ל כי האשה לרוב צניעותה, שלא יתראה ח"ו משהו מהמכוסה, היא עושה בגדים ארוכים מאד שנגררים לארץ, כן המשכן לרוב כבודו וקדושתו, הי' צריך להיות הכל מוצנע ומוסתר בתוכו, לבלתי היותו גלוי לעין כל, ולכן היתה היריעה נגררת בארץ".

אמה של מלכות

במדרש רות רבה (פ"ד, ה) מתואר שרות דקדקה על כסוי השוק בכל המצבים בניגוד להנהגת שאר הנשים שלא הקפידו בזה.³ וז"ל המדרש: "כל הנשים מסלקות (מגביחות) כליהם (בגדיהם) וזו משלשלת כליה", וביארו המתנות כהונה והעץ יוסף (שם), שכל הנשים הגביהו בגדיהם למען יהיו קל ללכת, ורות לא הגביהה את בגדיה אלא להיפך, "שלשלה כליה" האריכה את בגדיה. מבואר אם כן שכל הנשים הלכו בשמלות ארוכות כל כך עד שהיה מפריע להליכה ולכן הוצרכו להגביהן קצת, ורות הקפידה שלא להגביה בגדיה בכל מצב.

מאי גלימה

הגמרא בשבת (דף ע"ז:) עוסקת בביאור המילה 'גלימה' וז"ל "מאי גלימה, שנעשה בה כגולם", ופירש רש"י "שאינו לו חיתוך איברים." (לא ניכר צורת אברי הגוף). ובערוך פ"י (ע"ג גלם א') "נראה כמו שאינו לו לא יד ולא רגל". ובגמרא מנחות (מ"ג.) מובא שרב יהודה אדם צנוע היה ולא פשט את גלימתו כל היום. ומשמע מזה דדרך הצניעות היא כשלא רואים את חיתוך האיברים, דהיינו שהבגד היה ארוך ומקיף את האדם באופן שלא ניכר כלל צורת איבריו.⁴ וכן כתוב בירושלמי (סוכה פ"ה) "אמרו עליו על בית שאול שלא נראה מהם לא עקב ולא גודל מימיהם".

קל וחומר מהגברים

בספר "חכמה ומוסר" (להרה"ג אברהם ענתבי זצ"ל - בקונטרס דרך הצניעות פ"ג) כתב "ומדרכי הצניעות שיהיו בגדיו של אדם ארוכים וכמו שאמרו (ב"ב נ"ז:), וקל וחומר שיהיו בגדיה של האשה ארוכין. וצר לי על דורות הללו שנהגו להיפך, ואפילו חלוק שעל גבי בשרם קצר הרבה וזה פריצות הרבה, וראוי לגעור בהם ולמחות בידם על זה המנהג הרע ולבטלו ולחזור למנהגם הראשון, שיהיה ארוך עד כפות רגליה".

מכף רגל ועד ראש

ב"ש"ו"ת הרדב"ז" (ח"ב סי' תשי"ט) נשאל "במה שאמרו אחרי ארי ולא אחרי אשה אם נוהג דין זה בארצות הללו שהנשים הולכות מכוסות מכף רגל ועד ראש ואין נגלה ממנה דבר שיוכל

---

3 וא"ת דאדרבה, מוכח מהמדרש שאין זו אלא הנהגת חסידות דאם יש חיוב מעיקר הדין לכסות בכל מצב מדוע האחרות הקלו בזה? י"ל שבהמשך המדרש מתואר כיצד פרשה רות מדברים האסורים מעיקר הדין, וז"ל "כל הנשים משחקות עם הקוצרים וזו מצנעת עצמה, כל הנשים מלקטות בין העומרים וזו מלקטת מן ההפקר", אי"נ יתכן וגם שאר הנשים לא עשו איסור בדבר והיינו שלא הגביהו בגדיהם אלא מעט שבביל שלא יפריעו להם בהליכה, ורות הקפידה על עצמה אפילו בדבר זה ולתוספת צניעות.

4 והגם דמדובר בהנהגת צניעות של גברים, פשוט שהוא ק"ו לגבי הנשים וכ"כ החכמה ומוסר, מובא להלן.

האדם להסתכל בו". והשיב "דלא נתנו רבותינו ז"ל דבריהם לשיעורין... מי לא עסקין דבזמן
חכמי התלמוד היו הנשים הולכות מכוסות ואפילו הכי אסור", עיי"ש.

תקנת עזרא

במסכת בבא קמא (פב.) מובא שעזרא תיקן "שתהא אשה חוגרת בסינר משום צניעותא" והיינו בתוך הבית⁵, וכתב המאירי "שתהא אשה חוגרת בסינר בשעה שעושה מלאכתה שאם לא כן שמא תחוס על בגדיה ותחשוף שוליה והדבר מגונה"⁶. וכתב הרמב"ם (פכ"ד דאישות) "עזרא תיקן שתהיה אשה חוגרת בסינר תמיד בתוך ביתה משום צניעות". ופירש השטמ"ק בשם גאון דהסינר היה מגיע עד הקרקע. נמצא דאפילו בבית היו הנשים מקפידות ללכת בלבוש ארוך המגיע עד הקרקע, ואם בבית כך על אחת כמה וכמה ברה"ר, ופשוט.

צניעות מתרנגול

במסכת עירובין (ק:) איתא שהתרנגול מפייס לתרנגולת ואומר לה "זביננא לך זוגא דמטו לך עד כרעיד" (אקנא לך מעיל שמגיע לך עד הרגליים)⁷ והיעב"ץ בסידורו (דף קנ"ט בפרק ו' אות ז') כתב "למדנו דרך ארץ מתרנגול... דא"ל זבינא לך זוגא דמטי לך עד כרעיד. רומז למלבוש של צניעות שכל גופה מתכסה בו".

הננו רואים בעינינו

וכן כתב הבן איש חי בספרו חוקי הנשים (פרק יז) וז"ל "ובמציאות הננו רואים בעינינו, ונעין בדעתנו, המלבושים הצנועים הוא הבגד המצניע האשה מכל צדדיה ויעטפה ויכסה מכתפיה עד עקבי רגליה". וכעין זה כתב המהרש"א אלפנדרי (בשו"ת הסבא קדישא ח"א סי' ל"ב כ') "זכורני בימי חורפי כמה שנים ששום אשה מנשי ישראל לא היתה יוצאת כלל לרה"ר, ואף בעת הדחק לילך אצל חברתה היתה מתכסית בלבוש בגד שחור כל גופה מראשה ועד רגליה", וכ"כ רבי יצחק אבולעפיא (בשו"ת פני יצחק ח"ו סימן ו) וז"ל "וכשהן הולכין מחצר לחצר אחרת דרך רה"ר או לשווקים הם מתכסים מכף רגלם ועד קדקדן ועד בכלל ברדיד גדול הנקרא צעיק",

5 וביאר היערות דבש עמי קלי"ט שהתקנה לא הוצרכה לרה"ר דשם פשיטא דיש לילך בצניעות, אלא עזרא תיקן שיהיו הנשים חוגרות בסינר לצניעות אפילו בתוך הבית.

6 שוליים בלשון הגמרא היינו תחתית, ומהא דהתקנה היא שמא יתגלו שוליה על כרחך שמע מינה דהסינר היה מגיע עד הקרקע.

7 וגרס ר"ח (שם) "עד דמטו מאוניד עד לארעא (עד לארץ)", וכן שם בעץ יוסף בשם תורת חיים גריס נמי כן, ועיי עוד בשם תורת חיים (שם) "מבאר דלהכי נתן הקב"ה טבע לתרנגול שיפשוט כנפיו עד לארץ, לרמוז לנו כאילו אמר לה זבינא לך זוגא (מעיל) שייגע עד לארץ".

וכן מובא בספר ישראל סבא (הנהגות הגה"ק רבי ישראל אבוחצירא זצ"ל פרק ט, עמ' 88) "הקפיד מאד על לבושי הנשים שתלכנה בשמלה ארוכה שתכסה את כל גופן, כולל הידים והרגליים עד העקב".

ירושלים של מעלה

הצדיק רבי עמרם בלוי זצ"ל בתארו את ירושלים של מעלה מספר "כל המושג בירושלים היה קדושה, לא היה שאלה של פריצות בימים ההם, אמי ע"ה הלכה בשמלה שהגיעה עד לארץ, כך גם היה בדור שאחרי". (משנת רבי עמרם עמ' 162).

בין התקנות בבית החינוך לבנות שיסד המגיד הירושלמי רבי בן ציון ידלר (בפיקוחו של הגרי"ח זונפלד) נכתב "המורות תהיינה מחויבות בחינוך הישן... ויהיה מלובשות במלבושי צניעות וארוכות כאמותינו הקדושות... ואם תבוא אל החדר בלבוש חצופי, אבדה את זכותה בתור מורה..." ועוד נכתב שם בהמשך "...הבנות תהיינה מלובשות במלבושי צניעות וארוכות כאמותינו הצנועות" (ספר בטוב ירושלים עמ' צד).

וכתב בעל השומר אמונים בספר תקנות והדרכות (פרק י"א) "אשר נקרא אצלנו בשם צניעות⁸ היה עוד לפריצות גדול נחשב בימים קצת קודמים, כמו למשל בימי נעורי לא היה ניכר איזה אשה נושאת בתי שוקיים (גרביים) כי הבגדים היו ארוכין עד המנעלים...".

המעייין בספר עולמות של טוהר, ימצא שכך היה מנהג כל בנות ישראל בדורות הקודמים בכל רחבי העולם, בארצות אירופה (גרמניה, רוסיה, ליטא, פולין, גליציה, אוסטריה, הונגריה, רומניה, וכו'), ובארצות המזרח (ארץ ישראל, בבל, סוריה, פרס, תורכיה, וכו') ובצפון אפריקה (מרוקו, תוניס, אלג'יר וכו') ובאמריקה, ללכת בלבוש ארוך כמה שיותר, ובאופן שכל הרגל וצורתה מוצנעים היטב.

⁸ ובהמשך כתב שמה שענין זה נקרא בשם 'צניעות' היינו רק "לפי ערך שפלות הגדול של הדור" עיי"ש.

השתלשלות העניינים

מציאות זו של הליכה במלבושים ארוכים כמתואר עד כה היתה נהוגה אפילו בקרב אומות העולם עד סמוך למלחמת העולם הראשונה (תרע"ד). באותם זמנים הקפידו **אפילו הגויים** שהנשים תלכנה בשמלות ארוכות המצניעות את צורת השוק לחלוטין, וגילוי צורת הרגל היה נחשב לפריצות גדולה. במדינות רבות (ובניהן אנגליה ואמריקה) קיצור הבגדים היה עבירה חמורה על חוקי המוסר במדינה, ואף נאכף ע"י השלטון בעונשים ובקנסות כספיים⁹. המהפך הגדול החל עם צמיחת תעשיית הסרטים הידועה לשמצה אשר חשפה את הצופים למושגים של לבוש פרוץ והביאה את ההמון להתדרדרות כללית בעניינים אלו, בשילוב רוחות ההשכלה המצב התדרדר באופן נוראי גם בקרב כלל ישראל והקלקול חדר עם הזמן גם לציבור החרדי¹⁰ (מחקרים על אותה תקופה, עיי בהרחבה בספר עולמות של טוהר עמ' 527).

לאחר השואה הציבור החרדי היה במצב רוחני כללי ירוד ביותר, כך גם היה מצב הצניעות. המצב החמיר בעיקר על ידי החילוניים מחמת ההשפעה שהיתה להם באותה תקופה, וראה בספר בטוב ירושלים של המגיד הירושלמי ר' בן ציון ידלר (עמ' נח) וז"ל "...התחילו לקצץ בשולי הבגדים קמעה, בשרוולים קמעה, ובגרביים קמעה, ובתחילה נהגו כן רק בתינוקות באומרים: עדיין קטנה ופעוטה היא, וכשתגדל תתנהג בצניעות, אך הורים אלו לא שמו על לב מה שאמר הכתוב: "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יגדל לא יסור ממנה, (משלי כב), וכן היה בעוה"ר, **ככל שנתגדלו הנערות גדלה הפריצות עמהם**, בקיצור הבגדים **וביחוד הרגלים**..."

בתקופה ההיא, פעמים רבות החצאיות כיסו 'במקרה הטוב' עד הברך [בעמידתן]. בספר פאר הדור (עמ' יז) בהקשר לפעילותו של החזו"א נגד גיוס בנות, מובא בזה"ל "לפתע קם החזו"א מכסאו, עיניו צופיות למרחקים, רוח הקודש מדברת מתוך גרונו: 'בנות ישראל, לו הייתן משקיעות אותו כוח, אותה מסירות הנפש שגיליתן בהפגנה, שנה אחת קודם, **בעת נכנס למחננו הלבוש הלא צנוע של קיצור אורך השמלות והחצאיות!!!** והייתן נלחמות בעוז ושומרות על חומת צניעותכן – לא היתה משתלשלת ויורדת עלינו הגזירה הנוראה של גיוס בנות ושרות לאומי".

---

9 הנהגות אלו היו מעוגנות בחיי היום יום, למשל, כדי להסתיר את צורת השוקיים הנגלות בשעת עליית האשה למרכבה, היו מייצרים את הכרכרות עם שתי דלתות הנפתחות לצדדים כמחיצה. כמו כן, בשעת הרחיצה בים הקפידו הנשים לחבר משקולות קטנות לתחתית השמלה שמנעו מהשמלה להתרומם במים.

10 יש המביאים ראיה לאורך החצאית על פי מה שהיה נהוג ב"בית יעקב" **בתחילת דרכו**. ברם, כלל הוא בדינו שאין לומדים הלכה מספורים אף אם הם נכונים. ובאמת שזולת זאת, יש לדעת שלא ניתן ללמוד מאותה תקופה בעניינים כגון אלו, ותעיד על כך צוואת מרת שרה שנירר ז"ל (נמצא באם בישראל ע"מ ר"י ר"א) בה הוצרכה להזהיר את בנותיה מפני הליכה בחולצות שקופות, ומזה נבין את הרמה הרוחנית הכללית באותם ימים, ועוד יבואר מזה לקמן בהערות.

ובספר קול ה' בהדר (עמ' 91) נכתב לגבי השתלשלות הפסיקה בנידון "במשך השנים פורסמו הוראות שונות לגבי אורך החצאית, זאת¹¹ כדי לגזור במקומו ובשעתו מה שהיה ניתן".

עם הזמן יצאו לאור ספרי הלכות בנושאי צניעות אשר התבססו בקביעת ההלכות על תקנונים וכרוזים אלו ללא בירור מקור הדברים בש"ס ובפוסקים, וכן הודו בפנינו כמה ממחברי ספרים אלו שלא ביררו את הדין קודם כתיבת ההלכות, במקום לעיין בסוגיות בכובד ראש כפי שעושים בשאר מקצועות התורה, הסתמכו הנ"ל על ספרי אחרונים אחרים אשר גם הם העתיקו ממקורות בלתי מוסמכים, וככל שרבו ההעתקות כך גדל הביטחון באמיתות הדברים כהלכה פסוקה ומעוגנת.

קביעת הלכה היאך?

אחרי הדברים האמורים עד כה מובן אם כן כי המבוכה בבירור נידון דידן רבה היא. על כן ראינו להקדים כי על מנת לקבוע הלכה אין לנו להסתמך על¹² מעשיות של אחרים אפילו אם הם רבנים, וכנ"ל הוא לגבי פסקי הלכות המובאים בלא פלפול וראיה, אלא יש לברר את ההלכה מתוך המקורות בש"ס ובפוסקים ולהכריע על פי עצם הראיות והטענות לגופם, וכמובא במאמר לרבי אברהם בן הרמב"ם "דע כי חייב אתה לדעת, כל מי שירצה להעמיד דעת ידועה ולישא פני אומרה, ולקבל דעתו בלי עיון והבנה לענין אותו דעת אם אמת אתה אם לא, שזה מן הדעות הרעות. והוא נאסר מדרך התורה וגם מדרך השכל... מפני שנוטה מדרך האמת ונוטה מעל קו הישר... אבל יש לנו ולכל נבון וחכם להתבונן כל דעה וכל מאמר על דרך שיש להתבונן אותה, ולאמת ולקיים מה שראוי לקיים, ולבטל מה שראוי לבטלו... ועניינים אלו וכיוצא בהם אין להבינם ולהתבונן אותם מפני שהיה גדול העצם והחכמה אלא מפני הראיות והמופתים שיש עליהם, וכן אמר אבא מורי ז"ל (הרמב"ם)".

---

11 וכעין זה מובא בסוטה מח. "אמר רב יוסף - זמרי גברי ועני נשי (גברים שרים ונשים עונות) - פריצותא, זמרי נשי ועני גברי (נשים שרות וגברים עונים) - כאש בנעורת. למאי נפקא מינה? לבטולי הא מקמי הא" וכדפרש"י שם "אם אין שומעין לנו לבטל את שניהם נקדים לבטל את זה שהוא כאש בנעורת" ואע"ג דשני האופנים נחשבים לפריצות האסורה מן הדין והעוברים על הדבר יתנו את הדין, ולעולם אין להתייחס לדבר כאל הוראת היתר חלילה.

12 וכל המובא לעיל בדבר מה שהלכו בנות ונשות ישראל במלבושים ארוכים היינו ע"מ להראות דזה היה מנהג הצניעות המתוקן בישראל (ע"י חכמים) מאז ומעולם, דעל זה שייך לומר "צאי לך בעקבי הצאן" ועוד כתב בזה הצניעות והישועה (פרק י"ד אות י"א) "אחר שמבואר שכל הדורות היו לובשים (בגדים) ארוכים והיום משנים ללבוש קצרים, על המשנים להביא ראיה, מאין היסוד לשנות וללבוש קצרים", ובנוסף לכל ידיעת נתון זה משמעותית היא להבנת יסודי ההלכה ודברי הפוסקים בדבר מה שאמרו "שוק באשה ערוה" דהם דיברו מתוך מציאות קיימת, ולא באנו במאמר זה של "קביעת הלכה היאך?" אלא לאפוקי מהנהגות שאין ידוע טיבם ויסודם דאינם מועילות כלום עבור קביעת ההלכה, וכנ"ל התייחסות לפסקי הלכה בלי ראיה ופלפול.

וכן לשון המאירי בב"ב ק"ל: "שאינן הכרעה במאמר החכם ואם (גם אם) הוא גדול, אא"כ מצד סעד אל ראייה וביבמות.. אמר ליה רבא.. כלומר אין מאיסורו טענה עלי אא"כ מצד ראייה. ומעתה בכל ענייני הוראה.. אין ראוי להורות ככל הנמצא כתוב לחכם או למחבר.. אם להקל אם להחמיר אא"כ בראיה".

וכן כתב הגר"א (תיקוני הזהר דף קס"ט) "אין אנו סומכים על פסק אלא בראיות ופולאים כמו שהוא בכל הש"ס ופוסקים, אבל פסקי הלכות אינם אלא לע"ה".

וז"ל הרעק"א בהקדמה לשו"ת, "קשה בעיני מה שאני שומע שנהגו כמה מורי הוראה, בצאת חיבור חדש יפסקו אחריו, ולא יפה הם עושים, כי עליהם לחתור כפי כוחם, ואם אחרי עיונם היטב ימצאו דברי המחבר טובים, אז ילכו אחריו, אבל להאמין לכל אשר ימצאו כתוב אינו מדרכי החכמה".

וז"ל האגרות משה (יו"י ח"ד סי' ל"ח, בתגובה על מה שעלה בדעת כמה ת"ח להוציא לאור רק את פסקי העולים מתוך השו"ת אג"מ ללא כתיבת הדרך בה הגיע אל הפסק). "...כיוון שכתבתי הטעמים וכל מה שנתברר, שבאופן זה הנני רק כמלמד ההלכה, שהשואל יעיין בעצמו ויבדוק ויבחר. ואף שידעתי שיהיו מי שלא יעיניו כלל, ויסמכו על הוראתי במסקנת התשובה לבד, הא היה בידו לעיין. וכשלא היה לו פנאי, רשאי לסמוך לפי שעה כשהוא טרוד ואח"כ יעיין. ואם לא יהיה נראה לו יחזור בו, וידון באותו העובדא כדין טעה בהוראתו!"

וכתב הסמ"ע בהקדמתו וז"ל "הפוסק מתוך השולחן ערוך בלי עיון בש"ס וראשונים ה"ה בכלל 'ועצומים כל הרוגיה'. "ע"כ. וכעין זה כתב המהרש"א (חידושי אגדות סוטה כב. א.) "ובדורות הללו אותן שמורין הלכה מתוך שו"ע והרי הם אין יודעין טעם הענין של כל דבר אם לא ידקדקו מתחלה בדבר מתוך התלמוד שהוא שימוש ת"ח וטעות נפל בהוראותם והרי הן בכלל מבלי עולם ויש לגעור בהן".

וז"ל החזו"א (או"ח ססי"ט), "ואמנם חמורה היא ההלכה ולא ניתנה להיקבע על פי סיפורים אלא העיקר העיון בגמ' ופוסקים ומסירת נפש להבין קשט דברי אמת".

ובכן די לנו בזה בכדי לראות כי אין לנו אלא לבדוק בסוגיות הש"ס והראשונים מהו מקום השוק, ומה אופן כיסויו, וזה החלי לעשות בעזה"י.

פרק ב'

שוק באשה ערוה

הפרק ידון בדברי הסוגיא בגמרא ובראשונים
בבירור ההלכה של "שוק באשה ערוה".

יסוד דין טפח באשה ערוה

איתא במסכת ברכות (דף כד.) "אמר רבי יצחק טפח באשה ערוה, למאי אילימא לאסתכולי בה, והא אמר רב ששת למה מנה הכתוב תכשיטין שבחוץ עם תכשיטין שבפנים, לומר לך כל המסתכל באצבע קטנה של אשה כאילו מסתכל במקום התורף, אלא לאשתו ולקריאת שמע". וביארו הראשונים¹³ דהא דאמר רבי יצחק טפח באשה ערוה, פירושו, כל מקום מגולה בגופה של אשה שדרכו להיות מכוסה נקרא ערוה¹⁴, אפילו אם מצד הדין אין חיוב לכסותו, כגון כפות רגליה וידיה במקום שדרך לכסותו נקרא ערוה¹⁵ ואפילו בעל מול אשתו אסור לומר דברים שבקדושה בכה"ג, וכן נפסק להלכה (טוש"ע סימן עה).

שוק באשה ערוה

בהמשך הגמ' (שם) איתא: "אמר רב חסדא שוק באשה ערוה, שנאמר (ישעיה מז, ב) "גלי שוק עברי נהרות", וכתוב תגל ערותך וגם תראה חרפתך". ופרש"י "ערוה - להסתכל, וכן באשתו לק"ש", וביאר הרשב"א "קמ"ל דשוק באשה **מקום צנוע וערוה הוא**¹⁶ ואפילו לגבי בעלה אף על פי

---

13 רא"ש בברכות (פ"ג, לו); רשב"א בברכות (כד.); חדושי הרא"ה; מאירי שם; וכ"כ עוד ראשונים: המרדכי, הגהמ"י, האגור, האו"ז האשכול ועוד.

14 ועל האשה מוטל החיוב להצניעו וכמובא בספר חסידים (סימן קי) "שער באשה ערוה לגלות, וכל האמור בשיח השירים כגון בטנך ערימת חיטים שוקיו עמודי שש וגוי' **כל שדרך לכסות, ערוה לאשה לגלות**".

15 חיי אדם כלל ד אות ב; משנ"ב סי' עה סק"ב; בן איש חי ש"א, פרשת בא אות יב.

16 ונחלקו הפוסקים האם שוק איסורו הוא בטפח או אפילו בפחות מטפח מיהו כל זה אינו **אלא לענין אמירת דברים שבקדושה כנגדו** אבל לענין עצם גילוי השוק בזה פשיטא **דאפילו גילוי מקצת השוק הוא איסור גמור**, וכשם שאסור לאשה לגלות פחות מטפח מגופה בשאר מקומות המוצנעים שבה אפילו לאלו הסוברים דגם בשאר מקומות בגוף האיסור אינו אלא בגילוי טפח, וכתב בזה הגר"א גוטמאכר בספרו מכתב מאליהו "פשוט וברור שה"שולחן ערוך אורח חיים" בסימן ע"ה מדבר אם במקרה ארע מצב כזה ואין אפשרות אחרת אלא לקרוא ק"ש באותו המצב או לא **אבל בודאי אסור לעשות לכתחלה חק קבוע כזה** לתת מדרס ליצר הרע". והדבר ידוע בקרב הלומדים כי ישנו חילוק מובהק בין ערוה האמורה לענין ק"ש לבין שאר ענייני צניעות, דאע"ג דכל מקום בגוף המוגדר ערוה הוא חוסר צניעות לגלותו, מ"מ גם דברים שיש בהם חוסר צניעות לאו בדווקא יחשבו ערוה,

שאינו מקום צנוע באיש". וכעין דבריו מובא בשאר ראשונים, והעולה מדברי כולם הוא דחז"ל השמיעו לנו בדין זה של "שוק באשה ערוה" דהשוק נחשב ערוה בעצם ומחויב בהצנעה תמיד מבלי קשר למנהגי המקומות ודלא כדין כפות הרגליים והידיים.¹⁷

דין שוק באשה ערוה – אינו תלוי במנהג המקומות

כמו שנתבאר לעיל דין זה ד"שוק באשה ערוה" אינו משתנה על פי מנהגי המקומות (בשונה מדין "טפח באשה ערוה" האמור לגבי כפות הרגלים הידיים וכו'). ודבר זה על אף כי פשוט הוא מ"מ עולה מדברי האליה רבה (עה, ב. ב) בשם הרוקח (סי' שכ"ד) וכדכתב הצמח צדק (אבן העזר סימן קלט) בלשון תימה וז"ל "...אם ינהגו לגלות שוקן בימי הקיץ זמן החום יהיה מותר שהרי נהגו כן?! ישתקע הדבר ולא יאמר דכיון שהוא ערוה לא מהני (מועיל) מנהג. ומנהג כזה הוא אותיות גהינם". וכן כתב החיי אדם (כלל ד סעי' ב), "אבל זרועותיה ושוקה אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות אסור". וכן מבואר להדיא בחזו"א (או"ח סט"ז) דכיון דהחשיבו חז"ל את שוק האשה כערוה, שוב לא שייך בזה שינוי ע"פ מנהגי המקומות, וכן הוא במשנה ברורה (סימן עה ס"ק ב) וז"ל "אבל זרועותיה ושוקה אפילו רגילין לילך מגולה כדרך הפרוצות אסור", ועוד כתב שם (בס"ק ז): "ודע עוד, דאפילו אם דרך אשה זו וחברותיה באותו מקום לילך בגלוי הראש בשוק כדרך הפרוצות, אסור, וכמו לעניין גילוי שוקה דאסור בכל גוונים" והיינו דלעולם גילוי השוק חשיב פריצות בעצם ולא יועיל בזה מנהג.

וכדמצינו בגוף הגבר שכולו אינו מוגדר ערוה זולת מקום הבושת מיהו פשיטא דיש בגילוי משום מלא כל הארץ כבודו, ודוגמאות לדבר יש עוד לרוב ואכמ"ל.

17 ואמנם ברמב"ם ובשו"ע לא מוזכר דין זה של שוק באשה ערוה, ומ"מ מוכח מכל הנושאי כלים דהוה פשיטא להו דדין זה דשוק באשה ערוה הינו להלכה גם לדעת הרמב"ם והשו"ע וביאור הדבר הוא מאחר והמלבושים בעבר היו סמוכים עד הארץ והשוק גם כך היה מכוסה, ממילא נכלל דין השוק בדין טפח באשה ערוה וכן מבואר בערוך השולחן (ע"ה סק"ג) ובכף החיים (ע"ה ו').

פרק ג'

מקום השוק

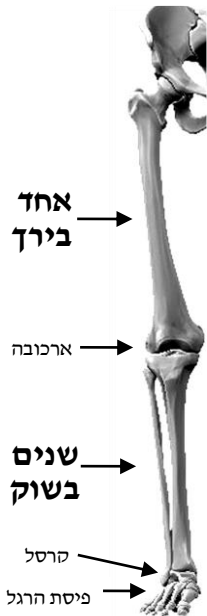
הפרק יענה על השאלה: היכן הוא מקום השוק על פי הגמרא והפוסקים.

רמ"ח אברים באדם

המשנה באהלות (פ"א מ"ח) מונה את כל רמ"ח אברי האדם לפי סדר עולה מלמטה למעלה, ונצטט את לשון המשנה המפרטת את איברי הרגל. "מאתיים ארבעים ושמונה אברים באדם, שלושים בפיסת הרגל, ששה בכל אצבע, עשרה בקרסל, שנים בשוק, חמשה בארכובה, אחד בירך".

התנא מונה את רמ"ח האברים כסדרן מלמטה למעלה, מיד לאחר הקרסול שהוא קנעכ"ל מונה את השוק, ולאחר השוק מונה את הארכובה (ברך). מבואר א"כ כי שוק הוא החלק התחתון, דהיינו בין הברך לקרסול.

וכ"כ הגר"א באליהו רבה (על המשנה שם), וז"ל "קורסל הוא סמוך לפס הרגל, קנעכ"ל (קרסול) בלע"ז, שוק הוא אורך הרגל עד הארכובה, ארכובה קני"א בלע"ז (ברך). חמשה בארכובה... ירך הוא כל אורך מהארכובה עד הקטלית ע"כ, הרי להדיא מדברי הגר"א ששוק האדם הוא החלק התחתון. וכן מבואר בדברי שאר מפרשי המשנה (שם) הר"ש, התפא"י והמעשה אורג.¹⁸

18 וז"ל הר"ש שם "קרסול - מלשון ולא מעדו קרסולי, מקום חיבור הרגל והשוק" וז"ל התפא"י "פי קורסל קנעכ"ל בל"א (קרסול), והוא מקום חיבור הפרסה לעצם הארוך התחתון שברגל שמפסיק בין הפרסה לרגל. שוק הוא העצם הארוך התחתון הנ"ל. ארכובה קני"א בל"א (ברך), והוא מקום חיבור עצם התחתון הארוך עם העצם האמצעי הארוך שברגל הנקרא ירך". וז"ל המעשה אורג "פי קורסל, קנעכ"ל בל"א סמוך לפס הרגל, שוק הוא אורך הרגל עד הארכובה. ארכובה קני"א (ברך), בל"א".

שנים בשוק

כמו כן ישנה ראייה נוספת מהמשנה להא דהשוק הוא החלק שבין הקרסול לברך ממה שאמרה המשנה דבשוק ישנם שני איברים (עצמות) ואילו בירך אחד. ואכן כן הוא דהחלק התחתון מורכב מבי עצמות לכל האורך, ואילו בירך (החלק שמעל הברך) ישנה רק עצם אחת. ומניין האברים כהני"ל מצויין גם כן בדברי השו"ע (יו"ד קצ"ד סק"י) וז"ל "סדר האברים... הרגל ואחריה השוק ואחריה הירך...". וכמו כן לשון הרמב"ם בנידון (ה' אי"ב פ"י ה"ו), ומדבריהם למדנו דשוק הינו החלק שבין הברך לקרסול.

מפתח של ארכובה

בהקשר למשנה באהלות המובאת לעיל ישנם שנבוכו בדברי התוס' יו"ט שם דלכאורה דעתו היא דשוק הוא מעל הברך, ומאידיך אחרים ביארו דדבריו שם לא התפרשו כראוי¹⁹. מ"מ

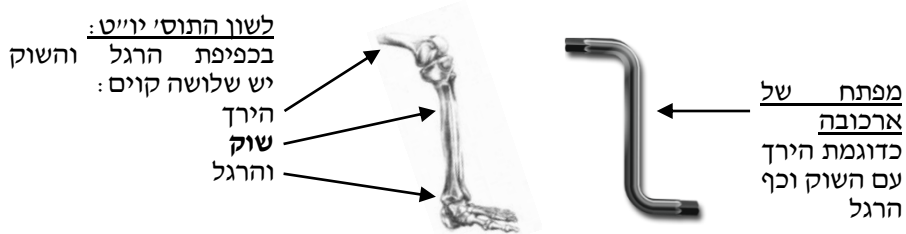
---

19 ותורף הדברים כך הוא, התוס' יו"ט פירש את המונח "קורסל" המוזכר במשנה באהלות (דהוא האבר שתחת השוק) ע"פ דברי הרד"ק (שמואל ב כב, לו) וכתב בזה"ל "הרד"ק פירש קרסולי כרעי ותרגום אשר לו **כרעים** די ליה קרסולין ויונתן תרגם רכובתי והם **הברכים**", עכ"ל. (וכעין זה פירשו הרמב"ם, הר"ש והברטנורא. ומשמע לכאורה דקרסול הוא מה שאנו מכנים ברכיים, ואם כן יוצא שהשוק הוא החלק שמעל הברך, ובאמת כבר רבים תמהו על דברי הני"ל בזה, וכתבו למסקנת הדברים דשוק הוא החלק שתחת הברך. **אמנם נראה לישב** דלא היתה כוונת התוס' יו"ט (וכל דעימיה) לומר כי האבר הקרוי בפינו ברכיים הוא הקרסול האמור במשנה, אלא כוונתו לומר דהקרסול הוא החלק הנכפף אשר בין כף הרגל והשוק, ומה שכינה לאבר זה בלשון "ברכים" וכדומה היינו משום דלשון זו נופלת על כל מקום בגוף המאפשר כיפוף, וכלשון התוס' יו"ט עצמו בחולין פ"ד מ"ו "**כל דבר הנכפף ונברך קרוי ברך וארכובה**. כמו ויברך הגמלים וארכובתה דא לדא נקשן וכן נקרא במשנה המברך הגפן וארכובה שבגפן...". עכ"ל. וכן עולה מדברי התו"ט בכלים (יד, ח) וז"ל "מפתח של ארכובה – שמתקפל כארכובה עם השוק... וחבור השוק והרגל הוי השוק זקוף מלמעלה והרגל שוכב כזה L", עכ"ל. **נמצא לפירושו דארכובה האמורה לגבי מפתח של ארכובה היינו הקרסול!** דהוא החלק הנכפף שבין הרגל והשוק. וכן בספר השרשים לרד"ק (ערך קרסל), כתב: "ולא מעדו קרסלי, והם הארכובות או היתדות שממעל לרגלים" עכ"ל. וכן הוא בבית שמואל דקאי על השו"ע דכתב (אבה"ע ה' חליצה סק"ט) וז"ל "חליצה מן הארכובה למטה, חליצתה כשירה מן הארכובה ולמעלה, חליצתה פסולה" עכ"ל, וכתב בזה הבית שמואל וז"ל "מן הארכובה ולמעלה - היינו מה שבין השוק לקוליות (דהיינו הברך דהיא בין השוק לירך - קולית) ולא מה שבין הארכובה הנמכר עם הראש (דהיינו כף הרגל דהיא כנגד הארכובה הנמכרת עם הראש בבהמה) והשוק וכל השוק נקרא מעל רגליו" עכ"ל, והיינו דמה שכתב המחבר דמארכובה ולמעלה חליצה פסולה היינו הארכובה שבין השוק לירך (המכונה ברך) ולא הארכובה שבין כף הרגל והשוק (המכונה קרסול). וש"מ דהבין הבית שמואל דסתמא דמילתא המילה "ארכובה" נופלת על כל דבר הנכפף ולכן הוצרך לבאר על איזה ארכובה כיון המחבר. וע"כ עלינו לומר כן דהא דברי התוס' יו"ט נשענים הם על דברי הרד"ק דפירש דקרסולי היינו כרעי, בעוד **העולה מדברי הרד"ק עצמו בשופטים (ט"ו, ח) דשוק הוא החלק שמתחת לברך**, וכל זה זולת מה שמצינו להדיא בדעת התוס' יו"ט בכלים י"ד דשוק הינו האבר שמתחת לברך. וישב זה בדעת התוס' יו"ט מישב נמי לדברי שאר המפרשים דפירשו כדבריו דקרסול היינו כרעי ושאר לשונות כהני"ל, אשר יש שהבינו בדבריהם דכוונתם היא לברך בעוד שכוונתם היתה לקרסול (וכפשוטו) כאמור. (והבאנו בס"ד בחיבורינו זה מקורות לכל אותם דפירשו כהתוס' יו"ט דגם הם פירשו במקומות אחרים בחיבוריהם דשוק הוא החלק שתחת הברך, וש"מ דע"כ עלינו לבאר בדבריהם כאן דלא היתה כוונתם לומר דקרסול היינו הברך והשוק מעליו אלא דקרסול היינו כפשוטו והיינו כביאור בעל התוס' יו"ט).

למעשה דברים ברורים ומפורשים בדעת התו"ט ניתן למצוא בפרושו על מסכת במסכת כלים (פי"ד, מ"ח), שצייר שם את מבנה רגל האדם באופן המבואר לעיל ששוק הוא החלק התחתון וז"ל שם: "מפתח של ארכובה - פי' הרע"ב שמתקפל (המפתח) כארכובה עם השוק וכו', וכ"כ הר"ש בשם הערוך, וז"ל רש"י בפ"ג דמנחות דף ל"ג, וחבור השוק והרגל **הוי השוק זקוף מלמעלה והרגל שוכב כזה L**", הרי להדיא ס"ל שרגל היא כף הרגל והיא שוכבת, והשוק הוא הפרק הסמוך לה שעומד זקוף, היינו מן הקרסול ומעלה.

וכעין זה מוכח נמי בדבריו בד"ה "ושל גם" - דכתב: "וראיתי בפירוש הרמב"ם, בנא"י במצייר של ארכובה כזה L נראה לי שטעמו שבכפיפת הרגל והשוק יש שלושה קוים: הירך, שוק, והרגל". ונמצא מבואר בדבריו שכאשר האדם יושב ישנם ברגלו שלשה קוים, והם: ירך - מאוזן, שוק - מאונך, וכף הרגל במאוזן, ואם כן יוצא להדיא דאליבא דהתוס' יו"ט השוק הוא החלק שמעל כף הרגל, ולא כמו שהיתה ה"א בדבריו. למעשה גם האחרונים שהבינו בתו"ט ששוק הוא מהברך ולמעלה, חלקו וכתבו דהשוק הוא מהברך ולמטה, כדמצינו בסוגיא דחליצה (יבמות קט), מומי כהנים (בכורות מה) ועוד.

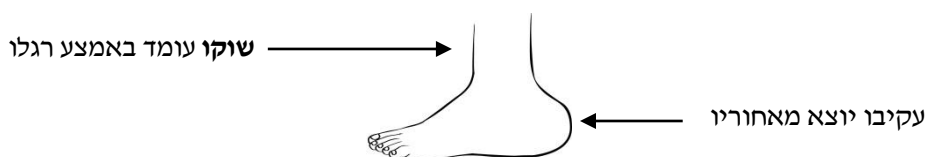
גלי שוק עברי נהרות

את ההלכה "שוק באשה ערוה" הסמיכו חז"ל על הפסוק בישעיהו (מו, ב-ג) "חשפי שִׁבְלִי גלי שוק עברי נהרות תגל ערותך..." ומוכח במפרשים שם שהשוק המוזכר בפסוק היינו החלק התחתון.

פירש הרד"ק שם "האשה אף על פי שמכסה רגליה, בלכתה בדרך תגלה אותם ואם תעבור נהר תגלה אפילו השוק" וש"מ דשוק הוא האבר המתגלה אחרי גילוי כף הרגל. וכן הוא במלבי"ם שם וז"ל "חשפי שובל של הרגלים ללכת יחף בעת הצורך ויותר מזה כי גם תגלי שוק בעת הצורך לעבור נהרות", ובפירוש המילות כתב "שובל - סוף הרגל" וש"מ מדבריו נמי דשוק הוא החלק שמעל כף הרגל. וכן הוא במצודת דוד דכתב "גלי הרגל בלכתך בדרך וכו'... גלי שוק - כאשר תעבור הנהרות תגלי גם השוק", עכ"ל. ולהדיא כתב במצודת ציון "שוק - כן יקרא גובה הרגל ממעל". ומכל הני עולה להדיא כי שוק האמור בפסוק ממנו למדו חז"ל דשוק באשה ערוה היינו החלק שמעל כף הרגל²⁰.

עקיבו יוצא מאחוריו - שוקו עומד באמצע רגלו

וכן מצינו גבי מומי כהנים דתנן בבכורות (מד:): "עקיבו יוצא מאחוריו" - ומבואר בגמ' דהיינו "שוקו עומד באמצע רגלו" והוסיף בזה רש"י (בד"ה עקיבו) וז"ל "...שחצי הרגל לפניו וחצי רגל לאחור". וכן כתב הרמב"ם (פ"ח מהל' ביאת מקדש הל' י"ג): "מי שעקיבו יוצא לאחוריו עד שנמצא השוק כאילו הוא באמצע רגלו עומד". וכן כתב הרע"ב: "עקבו יוצא מאחוריו - כגון ששוקו עומד באמצע רגלו, שחצי הרגל לפניו וחצי רגל לאחור"²¹. ומכל הנ"ל מבואר כי שוק הוא האבר העולה מתוך פרסת הרגל.

20 ואע"ג דהמהר"י קרא פירש שם "גלי שוק - הוא הירך העליון" מ"מ אינו סותר לכל האמור, אלא כוונתו לתאר את גודל הגנות בדברי הנביא וכמו שסיים שם דבריו "מכאן והילך תלכי בגלות ערום ועריה", ודבריו הם ע"פ האמור לקמן דגם הירך נקרא שוק לפעמים וכן כתב הצאן קדשים ד"ארכובה היא באמצע השוק", וכן הוא בהגהות אשר"י (הלכות קטנות, מנחות, הלכות תפילין סימן יח) "מרפק ביד כנגד הארכובה ברגל שהוא באמצע השוק כן מרפק באמצע הזרוע" והיינו דס"ל דשם שוק נופל על כל אורך הרגל והארכובה היא באמצעיתו, ובאמת בתחילת דבריו ביאר המהר"י קרא בד"ה "גלי צמתך" דזהו גילוי החלק שמעל כף הרגל וש"מ דגם לשיטתו דרך המקום הנ"ל להיות מכוסה וכדס"ל לכל שאר הפוסקים. וע"כ כן הוא דהא המהר"י קרא עצמו בשיר השירים (פ"ה פט"ו) פירש דשוק הוא החלק שמעל כפות הרגלים וז"ל שם "שוקו עמודי שש - מיוסדים על אדני פו כך שוקיו נאות ותקועות בכפות רגליו". וע"כ כמבואר.

21 גם בדעת הרע"ב יש שנבוכו באותו האופן כמו שבדעת התו"ט לעיל ומצינו מדבריו אלו דגם הוא ס"ל להדיא דשוק הוא החלק שמעל כף הרגל.

וחלצה נעלו מעל רגלו

תנן בריש פרק מצוות חליצה (יבמות קא.): "מן הארכובה" (מן הברך) ולמטה חליצתה כשרה, מן הארכובה (מן הברך) ולמעלה חליצתה פסולה", ע"כ. ואמרינן בגמ' (קב.): "לכתוב רחמנא וחלצה נעלו ברגלו, ומשני, אי כתב רחמנא ברגלו הוה אמינא ברגלו אין בשוקו לא, כתב רחמנא מעל רגלו, דאפילו בשוקו", כלומר ממה שכתבה התורה "מעל רגלו" ש"מ דגם החלק שמעל הרגל הקרוי שוק כשר לחליצה. ונמצא להדיא כי שוק הוא החלק שמעל כף הרגל ומתחת לברך, דלמעלה מן הברך חליצתה פסולה.

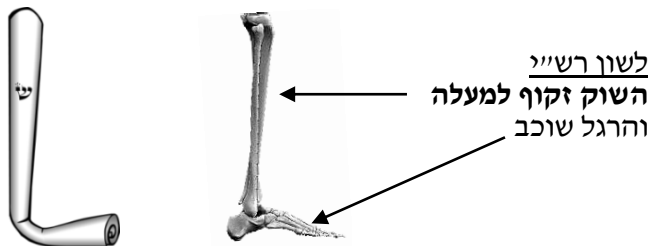
וכן עולה בפשטות מדברי הראשונים (רש"י ערכין יט ד"ה ש"מ, ריטב"א, רשב"א, מאירי, רמב"ם, וכן הוא בשו"ע ובנו"כ ובלבוש, וברבינו ירוחם, פסקי הרי"ד, רבינו ישעיה דטראני הזקן, וכסיכום הדברים בנידון כמובא בערוך השולחן (אה"ע סי' קסט סעי' כו): "שנינו במשנה (יבמות קא.) מן הארכובה ולמטה חליצתה כשרה מן הארכובה ולמעלה חליצתה פסולה. וביאור הדברים, דרגל נקרא כף הרגל שבו האצבעות, ובגובה הוא עד העצמות הכולטות מכאן ומכאן, שנקרא קנעכיל (קרוסול) בלשוננו, ובלע"ז קבילא, ובלשון הגמ' אסתוירא, ובלשון משנה קורסל, ומשם ולמעלה מתחיל השוק עד הארכובה (ברך), ובלשוננו קני"א, ובלשון מקרא ברכים".

חלוקו של ת"ח

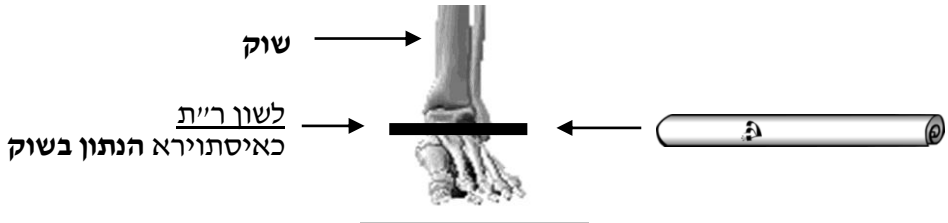
וכן מוכח בבבא בתרא (דף נז:): גבי חלוק של ת"ח, ופירש הרשב"ם שם – "שיהא ארוך עד פיסת רגלו שלא יראה כשילך יחף" וכן פירש רבינו גרשום, וכתב בזה היד רמ"ה (שם) "כלומר שיהא מגיע (החלוק) עד פי הסנדל או המנעל, כדי שלא יהיה בשר שוקו נראה מתחת החלוק". הרי להדיא ששוק הוא מהברך ולמטה עד פרסות הרגל.

כמין איסתוירא

וכן מוכח במסכת מנחות לג. בנידון אופן הנחת המזוזה דשוק הוא החלק שמעל כף הרגל וכדברי הגמ' שם דאם הניח את המזוזה כמין איסתוירא (קרוסול) כשרה, ופרש"י (בלישנא אחרינא) שם "איסתוירא, כי היכי דמקום חיבור השוק והרגל הוי השוק זקוף מלמעלה והרגל שוכב כזה L כך הניחה למזוזה כשרה, הואיל וראשה אחד זקוף".

ובתוס' (ד"ה הא) פירש רבנו תם "כמין איסתורא כשרה" - שהניח את המזוזה בצורת שכיבה. וז"ל "כאיסתורא הנתון בשוק לרחבה, בלע"ז קבילי"א [קרסול] כשרה". ביאור דברי ר"ת: השוק עומד זקוף ובתחתית השוק יש עצם הבולט משני צדדיו לרוחבו כזה עצם זו נקראית איסתורא (קרסול) ואם הניח את המזוזה בצורת שכיבה כמו הקרסול כשרה.

נמצא א"כ דבין לפירש"י ובין לר"ת, שוק הוא הפרק הסמוך לקרסול (וראה עוד טור ובי"ב ביו"ד, סי' קפט סעי' ו, דמבואר כני"ל), ויתרה מזו, מכך שהשתמשו בשוק כדוגמא לביאור דברים אחרים נראה כי לכ"ע היה פשוט דשוק הוא המקום שמעל כף הרגל, שאילו היתה מחלוקת מהו מקום השוק לא היתה תועלת בביאור אופן הנחת המזוזה ע"י הדמיון לשוק כאשר מקום השוק עצמו אינו ברור.

שוק על ירך

החוות יאיר הוכיח בספרו מקור חיים (סי' עה סק"א), כי שוק הוא הפרק התחתון שבין הקרסול לברך מהא דנאמר בשופטים (טו, ח), "ויך אותם שוק על ירך", וז"ל (שם): "תרגומו פרשין עם רגלאין. שרוכב הסוס אינו נשען על ירכו רק על שוקו בברזל התלוי", ופירוש דבריו הוא על פי האמור ברש"י (שם): "פרשין עם רגלאין, רוכב סוס אינו נשען על ירכו כי אם על שוקו, רגל אחד נתון בברזל הנתון במרכבת".

והכוונה היא שרוכב הסוס מכונה בשם "שוק" כיון שעיקר משקל גופו נמצא על שוקו בזמן שכפות רגליו נתונות בברזל התלוי מצידי

הסוס (וע"כ היינו החלק התחתון שברגל), ואילו הלוחמים ההולכים ברגליהם היינו "רגלאין" נקראים "ירך" שבשונה מהרוכב משתמש ההולך רגל גם בירך. וכן כתב הרלב"ג (שם), וז"ל "שוק הוא למטה מהירך". וכנ"ל המצודות שם כתב "שוק הוא הפרק האמצעי מן הרגל (דהיינו בין כף הרגל ליד), ירך הוא פרק העליון". ואילו המצודת דוד שם פירש באופן שונה וז"ל "דימה את הפרשים רוכבי סוסים אל הירך שהוא בגובה הרגל והולכי רגלי דימה לשוק שהיא בתחתית הרגל".

ונמצא לדברי כולם פירוש הביטוי ²²"שוק על ירך" היינו הכאת הלוחמים הרוכבים על הסוסים ביחד עם הלוחמים ההולכים רגלית, ומתוך פירושים נמצאת למד שהשוק הוא החלק שבין הקרסול לארכובה. (והוא אבר אחר השונה מן הירך שהוא העליון שמעל לברך) ובביאור דברי התוס' ישנים ביומא יעויין בהערה.²³

---

22 ובאותו הקשר נביא את דברי הגמרא במסכת נדה (נז:): "הרואה כתם... על שוקה ועל פרסותיה מבפנים טמאה מבחוץ טהורה, ועל הצדדין מכאן ומכאן טהורה" ע"כ. ובגמ' (שם נח.): "על שוקה ועל פרסותיה מבפנים וכו', מבפנים עד היכא, (ופרש"י - "עד היכא - קרוי פנים מעובי השוק ולא אמרינן צדדין ניהו") אמרי דבי רבי ינאי עד מקום חבק". ופרש"י "כמדומה לי שהוא קפץ הירך והשוק שקורין ירי"ט, (מיתר הברך, לעזי רש"י) וקאמר עד מקום שהוא מתחיל קרוי פנים. וחבק הוא מתחת הגידין שחובקין הירך והשוק יחד סמוך לאותו קפץ", עכ"ל. ועוד כתב רש"י שם בדף נז: בד"ה מבפנים: "בין שני שוקים כל גובה מן הארץ" עכ"ל. ונמצא מבואר בדברי רש"י כי שוק הוא מתחת לברך וירך הוא מעל לברך. ומקום חבק נקרא חלק השוק הנוגע בירך בעת שהם נושקים זה לזה, וכן הוא בתוס' וברא"ש שם וראה עוד לשון האור זרוע (הנד"מ בירושלים מכת"י, אות לב, ובדפוסים שלנו הוא בה"ל נדה אות שמש, בחסרון תיבות): "על שוקה ועל פרסותיה מלפנים טמאה כו', פי רשב"ם על שוקה, מן הארכובה (מן הברך) ולמטה עד הרגל קרוי שוקיים, ומן הארכובה ולמעלה קרוי ירכים, רגליה כל דפוס (כף) הרגל קרוי פרסה".

23 התוס' ישנים ביומא עא: ד"ה אמר ר' זירא, כתבו בזה"ל: "י"ל דודאי בלשון תלמוד אין חילוק ומשונה הוא מלשון המקרא דלשון חכמים לעצמו שהרי כמו כן מצינו בשוק של שלמים דפליגי על ר' יהודה בסוף משנה דפרק הזרוע (קלד): **שהיא מן הארכובה ולמעלה אף על פי שבכל מקום בתלמוד קורא שוק מן הארכובה ולמטה...**" עכ"ל. ויש שרצו לומר דכיון דמשמע מדבריהם דלשון שוק האמור במקרא הינו החלק שמעל הברך אז כיון דהגמרא בברכות כד. למדה דין זה של שוק באשה ערוה מלשון הפסוק בישעיהו "גלי שוק" וכו' אם כן כוונת הגמרא היא לענין החלק שמעל הברך דהוא שוק האמור במקרא. **אלא שא"א לומר כן** דהא המפרשים בפירוש המילות "שוק על ירך" מבארים ע"פ ההבנה דשוק הוא החלק **שתחת הברך**, אע"ג דהוא ג"כ פסוק בנביא, וכן הוא להדיא בדברי המפרשים בישעיהו מוז בביאור המילים "גלי שוק עברי נהרות" דממנו למדו חז"ל לדין זה דשוק באשה ערוה - **דשוק הוא החלק שתחת הברך**. וכן הוא בדניאל (ב, לב-לג) "צלמא ראשה די דהב טב חדוהי ודרעוהי די כסף מעוהי **וירכתה** די נחש: **שקוהי** די פרזל **רגלוהי** מנהון מנהין די פרזל ומנהון די חספ". ע"כ. לפי סדר האיברים מלמעלה למטה נמצא הירך ראשון **אח"כ השוק** ולאחר מכן הרגלים, וכן פירש ה"מצודת ציון" שם "וירכתה - שלשה פרקים יש ברגל העליון קרוי ירך **האמצעי קרוי שוק** התחתון קרוי רגל". עכ"ל. וכן הוא במלבי"ם שם. וכן כתיב "לא בשוקי האיש ירצה" (תהלים קמו פ"י) ופירש המצודת ציון - "בשוקי - שוק הרגלי". וע"כ עלינו לומר דאין כוונת התוס' דכל לשון שוק האמור במקרא ובכתובים היינו אבר אחר מלשון שוק האמור בחז"ל (דהו מעל הברך וזה מתחת לה), אלא דמצינו **פעמים** שלשון המקרא חלוקה מלשון חכמים וכגון בנידון דשוק השלמים (ולא בכל נידון דשוק), דס"ל לחכמים שכוונת התורה בנידון זה נופלת על החלק שמעל הברך (א"י לשון זו נופלת **גם** על החלק שמעל הברך עי"ש ואכמ"ל), מיהו לעולם פירוש המונח שוק בין במקרא

רגלי החיות

עוד כתב שם החוות יאיר "וראיה ברורה ממ"ש בחגיגה (ג.) שוקי החיות והדר ירכי החיות". וכוונתו היא לגמרא בחגיגה המונה את ²⁴אברי חיות הקודש מלמטה למעלה וז"ל הגמרא שם "רגלי החיות כנגד כולם קרסולי החיות כנגד כולן **שוקי החיות כנגד כולן** רכובי החיות כנגד כולן ירכי החיות...". וש"מ דשוק הוא החלק התחתון.

בתי שוקיים

כ"כ מוכח בהלכות ברכת כהנים (סימן קכח) בענין נשיאת כפים בבתי שוקיים, שהשוק הוא החלק שמתחת לברך, וכמדויק מלשון הב"י (שם, סעי' ה) שכתב: "קושרים אותם (את הבתי שוקיים) ברצועות סמוך לארכובה". (ארכובה פ"י ברך). וכ"כ בהגהות הגר"ב פרנקיל על המג"א (שם סק"ה) בענין "עד הארכובה היינו עד לסוף השוק למעלה סמוך לקולית (עצם הירך), ששם קרוי ברכיים" ומאחר והלבוש המכסה את האיזור הנ"ל שמתחת לברך נקרא "בתי שוקיים" אם כן ש"מ דאותו האיזור בגוף הוא זה הנקרא שוק, ופשוט.

וכן כתב בשו"ת חת"ס (יו"ד, סימן ט) וז"ל "וידוע בלשון הקודש נקראו בתי שוקיים אותן קנכל"ש (גרבים) שלובשים על הרגליים התחתונים. ואינן שלובשים על מקום מושב נקראו המכנסיים לכסות בשר ערוה, **א"כ מוכח שזה הרגל** (הפרק התחתון) **נקרא שוק**". וכ"כ בספר מחניך קדוש (אות יב), וז"ל "ומשום הכי נקראו בתי שוקיים, **לפי שמכסים את כל השוקיים**". וכ"כ בהערות וביאורים על ספר האגודה (להגאון רבי אלעזר בריזל זצ"ל, ברכות, אות עג ס"ק קלג): "ול"י ההדיוט יש הוכחה לזה (ששוק הוא למטה מהברך) מלשון שהראשונים היו קוראין לגרבים בתי שוקיים, **זאת אומרת שאורך הרגל נקרא שוק**".

אין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה

וכן מובא בבבא בתרא (נ): "בכל שותפין מעבכין זה את זה חוץ מן הכביסה, שאין דרכן של בנות ישראל להתבזות על הכביסה". ופירש רשב"ם: "...שצריכות לעמוד שם **יחיפות לגלות שוק** לעמוד בנהר". מבואר בדבריו כי שוק הוא הפרק התחתון המתגלה בעת שהנשים עמדו

ובין בלשון חז"ל היינו החלק שתחת הברך, ולפי זה לא קשיא מידי. ומצינו לפי זה ראייה נוספת לדברינו במה שכתבו התוס' ישנים שם "**בכל מקום בתלמוד קורא שוק מן הארכובה ולמטה**".
24 ומובא במפרשים ביחזקאל כי אברי החיות היו בדמות אברי האדם וכמובא שם בפסוק (א', ה') "ומתוכה דמות ארבע חיות וזה מראיהן דמות אדם להנה" ופרש במצודת דוד "רוצה לומר זה תואר מראה גופן שהיה להן דמות גוף אדם". וכן פירש המלבי"ם "הם היו דמות ותבנית גופם כאדם... ורק בהפנים נמצא פני חיה".

יחפות. וכעין זה מבואר בלשון רבינו ישמעאל בן חכמון²⁵ שם: "שאינן יכולות להצניע עצמן בשעת כביסה, מפני שעומדות מגולות ידים ושוקים באות לידי ביזוי"²⁶.

סיכום הפרק

לא הובאו כאן אלא חלק קטן מכלל הראיות והמקורות לכך שההתייחסות לשוק בתנ"ך בש"ס ובפוסקים הוא לחלק התחתון של הרגל. למעשה ישנן עוד ראיות רבות לדבר, ובעיקר המטרה בדברים שהובאו עד כה היתה להראות עד כמה הדברים פשוטים בחז"ל והראשונים עד כי לא נמצא אפילו ראשון אחד או מקור אחד לכך שהשוק זה החלק שמעל הברך, ואדרבא משמע שהדבר היה כ"כ פשוט עד שלא פעם השתמשו בשוק כמשל ע"מ לבאר מושגים אחרים, וכגון דברי רש"י ור"ת המובאים לעיל בנידון אופן הנחת המזוזה, וכן דברי התוס' יו"ט בנידון מפתח של ארכובה כדלעיל, וש"מ שהדבר היה פשוט לכ"ע (שאם לא כן מה מועיל במה שאומרים שדבר זה הוא דומיא דשוק בעוד שהשוק עצמו אין ידוע היכן הוא).

ובהכרח לומר, דגם ראשונים ופוסקים שאין בדבריהם ביטויים מפורשים לגבי מקום השוק, ס"ל ככל אותם המקורות המובאים עד כאן, שכן אילו היו חולקים בדבר היה להם לומר זאת במקומות שבהם הנידון נוגע הלכה למעשה, כבניד"ד (ברכות כד.) בחליצה (יבמות קב. קד.) מומי כהנים (בכורות מה.) ועוד. ומשתיקת כלל הפוסקים בנידונים אלו ש"מ דלא נחלקו בזה.

ובמקום להביא את כל המקורות והפוסקים הסוברים שהשוק הוא החלק התחתון, דבר שיצריך אריכות רבה, נבאר מי הם אלו שהיה ניתן לפרשם באופן שהשוק הוא החלק העליון, ומה הפירוש הנכון בדבריהם, ואז יוכח בס"ד שלמעשה אין כל חולק בדבר, וכולם מסכימים שהשוק הוא החלק התחתון.²⁷

---

25 מרבתינו הראשונים, הובא בספר קובץ שיטות קמאי, עמ"ס ב"ב ח"ב, שם.

26 ואין כוונתו לחלק העליון, שכן כתב "שאינן יכולות להצניע עצמן" והמציאות היא שכשמכבסים בנהר אין צורך לגלות יותר מהחלק התחתון, וכדברי המהרש"א (מכות כד.) "ועוצם עיניו מראות וגו'... בשעת הכביסה במקום מגולה בעקבת רגל האשה א"א ליוהר מלהסתכל אם לא בעצימת עיניו", וש"מ דאפילו העקב היה נראה בזמן שעמדו יחפות וע"כ לא עמדו בעומק הנהר, ועוד ש"מ דגילוי השוק חמור הוא בהא דא"א ליוהר מלהסתכל בו אם לא בעצימת עיניים, ודלא כשאר מקומות מגולים דאפשר להשמר מלראותם ע"י השפלת המבט, יעויין שם בדבריו.

27 אגב נציין שגם בדברי המפרשים והפוסקים על הגמרא בברכות כד (דשם מובא דין שוק באשה ערוה) מוכח דשוק הוא החלק התחתון וכדכתב הריטב"א (שם) "קמ"ל שאע"פ שפעמים הוא נגלה, דינו כמקום מכוסה שהוא מביא לידי ערוה" עכ"ל. וכן הוא בתוס' רא"ש, הרא"ה, והשטמ"ק (שם), וכיון דקיי"ל דבגדי הנשים בזמן הגמרא הגיעו עד הארץ ע"כ רק על החלק התחתון שייך לומר ד"פעמים הוא נגלה" (והיינו באקראי ושלא בפני זרים כגון בשעת הכביסה וכדומה), וכן נראה מדברי הרשב"א שם דכתב "שוק באשה מקום צנוע וערוה הוא ואפילו לגבי בעלה אף על פי שאינו מקום צנוע באיש, אבל פניה ידיה ורגליה... אין חוששין להם מפני שהוא רגיל בהן ולא

פרק ד'

האם ישנם חולקים בדבר

הפרי מגדים

הפמ"ג בסימן ע"ה (מ"ז סק"א) הרחיב בביאור הדין של שוק באשה ערוה ואחר שהביא את דברי הרשב"א, הב"ח, וההג"מ, כתב "והוי יודע דלשון שוק הוא מארכובה (ע"י רש"י ויקרא ז, לב; ובתו"י יו"ט פרק י דחולין משנה ד; וכן פסק הרמב"ם ז"ל בהל' מעשה הקרבנות פרק ט הל' י; ושוק לפעמים נקרא ירד) נמצא כל הרגל עד ארכובה שקורין קניא שם במקום שהולכין יחף ומגולה אפשר אין חשש ובמקום שדרכן לכסותן טפח, ומארכובה למעלה פחות מטפח נמ"י עכ"ל. ועל הבנה זו בדעת הפמ"ג דמשמע מדבריו דשוק הוא החלק שמעל הברך העירו בפוסקים מס' הערות ואלו חלק מהם.

א. בכל הש"ס והפוסקים מוכח דשוק הוא החלק שתחת הברך, וא"כ צ"ע מה ראה הפמ"ג לכתוב דלא כן?

טריד", וע"כ היינו החלק התחתון וכדמוכח נמי מדבריו ביבמות קב: עיי"ש, ועוד כיון שכתב שרק לגילוי הרגלים אין חוששין ע"כ ש"מ דהחלק שמעל כפות הרגלים חשיב מקום צנוע והיינו השוק, וכדכתב בתורת הבית הקצר (בית ז' שער ב דף ד:) "לא יסתכל אדם בעקב אשתו נדה והוא הדין בכל שאר המקומות המכוסין שבה" וש"מ דגם החלק שמעל העקב מכוסה והיינו השוק (והא דמצינו בפוסקים דכפות הרגלים מגולות ע"פ מנהגי המקומות ואילו העקב משמע דלעולם הוא מקום מכוסה, היינו מאחר ובעבר היו המלבושים מגיעים עד הריצפה אזי גם כשהיו הולכים יחפים רק כפות הרגלים היו מגולות מיהו אחורי העקב היה נשאר מכוסה וכן עולה גם מדברי האשכול (ח"א סמ"ט) שכתב "אפילו העקב שמקצתו מגולה ומקצתו מכוסה לא יסתכל במקום המכוסה" וכעין זה הוא בדרישה - יו"ד קצ"ה, ב), וכן כתב השו"ע הרב סימן ע"ה בנידון דשוק באשה ערוה "אבל כנגד שוקה אסור אף על פי שהשוק אינו מקום צנוע באיש שדרכו להיות מגולה [במקומות שהולכין בלא אנפלאות] כיון שהוא מקום צנוע באשה ערוה היא" וע"כ היינו החלק התחתון דהוא המכוסה באנפלאות, וכנ"ל הוא בלבוש (סימן ע"ה ס"א) עיי"ש, וכן משמע משתיקת כל הראשונים שם בברכות כד דס"ל דשוק האמור כאן היינו אותו מקום המכונה שוק בכל הש"ס, וכן בבית יוסף מוכח דס"ל דשוק הוא החלק התחתון עיי"ש, וכן הוא בב"ח דכתב "מסתמא מטונף ומזוהם הוא השוק באשה כמו באיש מחמת מלאכה" וע"כ היינו החלק התחתון וכמבואר בהרחבה לקמן (הערה 28), וכן מוכח בשאר מפרשים ופוסקים בנידון, והא דכתב הטי"ז גבי שוק (או"ח ע"ה ס"א) "דאפי' באשתו ופחות מטפח אסור שהוא מקום הרהור יותר משאר איברים" אין לדייק מדבריו דשוק היינו הירך, שכן גם הירך אינו מקום הרהור יותר מכל שאר האברים, ועוד שאילו היתה דעת הטי"ז דשוק הוא החלק העליון אזי היה עליו לכתוב את דבריו להדיא ולא לסמוך על הקורא שידייק מדבריו דכוונתו היא היפך כל הש"ס והפוסקים, אלא נ"ל דכוונתו היא לאפוקי כפות הרגליים והידיים וכדומה אשר איסורם הוא בטפח בכה"ג דהנוהג באותו מקום הוא לכסותם.

ב. לכאורה משמע דהפמ"ג בצינו לנידון דשוק השלמים אתא למימר דכשם דשם מצינו דשוק הוא החלק שמעל הארכובה ה"ה בנד"ד השוק הוא החלק שמעל הארכובה, ואם אכן זוהי כוונתו אזי קשה מהא דמבואר בתוס' מנחות לו. דאין לומדים שוק של אדם משוק של בהמה שכן רגל הבהמה מורכבת מ-ג' חלקים ואילו רגל האדם מ-ב' חלקים, וכן כתב החת"ס בשו"ת אה"ע ח"ב סי' סט, ד"ה ולהיות: **"דבר זה לחלק בין בהמה לאדם** (לענין דזה מעל הברך וזה מתחת לברך) **אם שהוא מוכרח בהרבה מקומות, מ"מ מפורש בתוס' מנחות** (לו.) סוף ד"ה קיבורת", (וכ"כ בחידושי עמ"ס חולין, דף מב.ו.). ולפי זה תימה מה ראה הפמ"ג ללמוד דוקא משוק של בהמה ולזנוח את כל המקורות לגבי שוק האדם.

ג. עוד קשה, מה הקשר בין כל הפלפול הארוך שהביא שם בתחילת דבריו בדעת הרשב"א הבי"ח וההג"מ ובין מסקנתו ממחלוקת ר"י וחכמים שהשוק הוא החלק שמעל הארכובה.

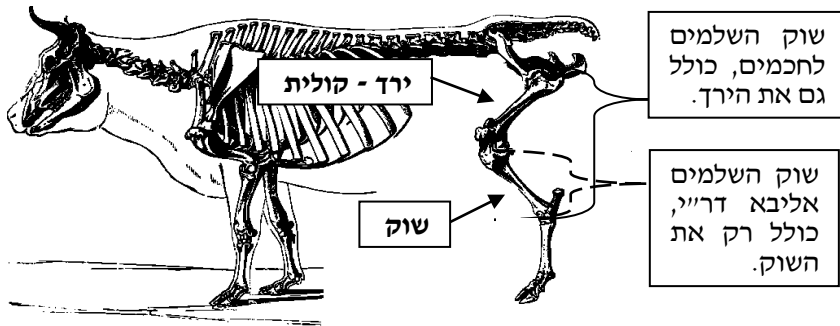
ד. וכן קשה ממה שהביא הפמ"ג בתוך דבריו מקורות רבים לכך שהשוק הוא החלק שמתחת לארכובה, וז"ל "ועי' בי"ח כתב שוק מטונף כו' היינו מחמת מלאכה יע"ש, עי' נחלת צבי פי דברי רב חסדא כן חגיגה דף יג ע"א רש"י ד"ה רכובי יע"ש". ועוד כתב שם וז"ל "יעיין בית שמואל אה"ע קס"ט ל"ב ובאר הגולה [שם סעיף לה] [אות] שי"ן".²⁸

---

28 וכתב הפמ"ג שם "ועי' בי"ח כתב שוק מטונף וכו' היינו מחמת מלאכה", וכתב הבי"ח שם שה"א היא שי"אין לחוש כלל לגילוי השוק" כיון "דמן הסתם הן (השוקיים) מלוכלכות בטיט וצואה ולא יגיע לידי הרהור", ע"כ. ושי"מ דמייירי בחלק התחתון של הרגל וכן מובא בשבט הלוי (ח"א, סי' א) "אי סלקא דעתך דהבי"ח אשוק שלמעלה מן הארכובה עד הגוף קאי (היינו הירך), א"כ אין לך תמהון לבב גדול מזה שיעלה על לב שום טועה דיהיה מותר להסתכל בא"א בירך הסמוך למקום הגוף ממש, וגם וכי שם מן הסתם מלוכלך בטיט וכו'", עכ"ל. וכן ציין הפמ"ג לדברי רש"י בחגיגה דף י"ג ע"א דשם כתב "רכובי – הוא עצם הירך הסמוך לשוק, ירך הוא עצם הקולית התקוע במתנים". ומוכח איפוא מדברי רש"י כי השוק הוא החלק שמתחת לברך ואילו הירך הוא החלק שמעל הברך והוא התקוע במתנים, וכן מבואר בדברי הבית שמואל (אבה"ט קס"ט ל"ב) אותו ציין הפמ"ג דשוק הוא מן הברך ולמטה שכן הבית שמואל קאי על דברי המחבר שם שכתב "חלצה מן הארכובה ולמטה חליצתה כשירה, מן הארכובה ולמעלה חליצתה פסולה". וכתב הבית שמואל שם: "מן הארכובה ולמעלה - היינו מה שבין השוק לקוליות (כלומר הברך) ולא מה שבין הארכובה הנמכר עם הראש (כף הרגל) והשוק, וכל השוק נקרא מעל רגליו" עכ"ל. ופירוש דבריו הינו דמה שכתב השו"ע דחליצה מארכובה ולמעלה פסולה, אין הכוונה לקרסול דהוא הארכובה המחבר בין כף הרגל (הארכובה הנמכרת עם הראש) והשוק, אלא הכוונה היא לברך דהיא הארכובה המחברת בין השוק לקולית (ירך) וכל השוק (היינו החלק שמתחת לברך) כשר לחליצה שזה נקרא "מעל רגליו". ועוד הזכיר הפמ"ג לעיין בבאר הגולה באותו סימן באות ש' דגם הוא קאי על דברי המחבר הנ"ל וכתב שם בנידון וז"ל – "פי' הכרעיים דמיני' כפי' ומוני' זקיף" והיינו דארכובה עליה דיבר המחבר דחליצה מעליה היא פסולה היינו מה שמכונה כרעיים שמהם האדם זוקף וכופף (היינו הברך) וכגון הלשון לכרוע ברך, ש"מ דס"ל דשוק הוא החלק שמתחת לברך.

ישוב הדברים

כתב הג"ר יצחק אייזיק ראזנבוים זצ"ל בספרו הצניעות והישועה (שם בפרק ט"ו) כי מעולם לא היתה כוונת הפמ"ג ללמוד שוק של אדם משוק של בהמה לעניין דזה וזה מעל הברך (ובניגוד לדברי התוסי' במנחות לו.), אלא כוונת הפמ"ג היא דכשם שלגבי בהמה מצינו בנידון דשוק השלמים שהמונה שוק יכול לכלול גם את הירך. כך גם באדם, ונ"מ ד"אפשר שניהם אמת" (לשון הפמ"ג שם) והיינו אפשר שדברי האומרים שאיסור דברים שבקדושה אל מול שוק היינו דוקא בגילוי טפח, ודברי האומרים ששוק איסורו הוא אפילו בפחות מטפח, אינם סותרים, והיינו דאלו כיוונו לחלק שמתחת לברך, ואלו כיוונו על החלק שמעל הברך (המכונה בד"כ ירך) וכדמצינו בבהמה דגם הירך נכלל בשם שוק.

ולהבנת דברי הפמ"ג ע"פ ביאור זה בהרחבה יעויין בהערה.²⁹

29 ונבאר כאן את דברי הפמ"ג בסימן ע"ה על פי ההבנה הנ"ל, באופן שמילות הפמ"ג מובאות בהדגשה והביאור ביניהם בלא הדגשה ואלו הדברים: לשון הט"ז **ויש אומרים כו' - בטור" כתב כו'. עיין ט"ז שם שכתב - ויש אומרים דוקא באשתו כו' - בטור כתב וכן אם שוקה מגולה אסור כו' נראה שהוא קמ"ל דאפי' באשתו ופחות מטפח אסור שהוא מקום הרהור יותר משאר איברים" עכ"ל. מהציון הלו (היינו הט"ז) **אחשוב אני שאדונינו ז"ל כיון כוונה גדולה** (ובכוונת הט"ז הנ"ל מתעכב הפמ"ג) **כי בגמרא (ברכות כ"ד א') אמר ר' יצחק טפח באשה ערוה, אמר רב חסדא שוק באשה ערוה שנאמר [ישעיה מז, ג - ד] גלי שוק [וגו'] ותגל ערותך. ויש ג' פירושים במפרשים על דברי גמרא זו. פירוש א', בחידושי הרשב"א [שם ד"ה והא] [ועיין ב"י ד"ה טפח] לומר שוק הוה מקום צנוע באשה. אע"ג דאינו צנוע באיש, כלומר רב חסדא משמענו שדין הוא הדנשים חייבות לכסות את השוק, וממילא נכלל הוא בדין טפח באשה ערוה. (אלא דהוא לא משתנה על פי מנהגי המקומות כדמצינו גבי כפות הרגלים וכו') פירוש ב', הב"ח [ד"ה טפח] כתב דשוק אפילו באשתו ואפילו בפחות מטפח הוה ערוה לקריאת שמע. פירוש ג', דרב חסדא בא לומר דרב באשה אחרת האיסור הוא בפחות מטפח נמי, ונקיט שוק הוא הדין שאר איברים המכוסים, דהדין הוא לכסותם תמיד ומבלי קשר למנהגי המקומות כגון כפות הידיים והרגלים וכמו שמדויק מדברי בעל ההגהות מיימוניות [קריאת שמע פ"ג אות ס]. (ועיין בפירוש רש"י ד"ה שוק שם כתב באשת איש עכ"ל, וזה יורה כחידושי הרשב"א, דהיינו דדין שוק באשה ערוה אמור בעיקרו לענין דיני צניעות דקמ"ל דחייבים לכסותו וממילא נכלל הוא בדין טפח באשה ערוה, והב"ח כתב בזה, עיין מה שאכתוב לקמן אי"ה ד"ה במה שכתב).****

א"כ בתוך דברי הגמרא על כרחך **עלינו לומר** שיש לבאר כמו **פירוש הג'** שיטות השונות, (דכיון דכולם דייקו דבריהם מהגמרא אזי ע"כ שייך לפרנס דברי כל אחד מהם בתוך דברי הגמרא) **ובטור אי אפשר לומר כן** מאחר שהוא **פסק באחרת נמי טפח** ועל כרחך אינו כבהגמ"י, ודבריו הם **בהכרח כפירוש הב'** (מבין ג' הפירושים המובאים לעיל) דהיינו פירוש הבי"ח דס"ל שאפילו **בשוק** האמור **באשתו - שוק** אפילו **בפחות מטפח אסור לקריאת שמע, ויורה על זה הלשון** של הטור **שכתב: טפח מגולה באשה אסור לקרות קריאת שמע אפילו אשתו וכן שוקה - אסור לקרות ק"ש למולו, וממה שהוסיף וכתב וכן שוקה בהמשך לדין טפח ש"מ דדין שוק אינו בטפח והיינו כל שוק בכל שיעור שהוא פוסל בקריאת שמע, וכתב באופן זה ע"מ להסמיך שוקה לאשתו כאמור, ולומר דבשוק ואפילו באשתו אפילו פחות מטפח אסור, והיינו כדברי הבי"ח כאמור. (ודלא כהבהגמ"י) **והמחבר הביא את לשון הטור ושינה בכוונה** מדבריו וכתב **טפח מגולה אפילו אשתו אסור**, והוא לא הביא לנידון של שוק באשה ערוה כדכתב הטור **כי הוא סובר** שדין שוק אמור לעניין זה דקמ"ל דשוק הוא מקום צנוע באשה וממילא נמצא דאחר וכתב דטפח באשה ערוה והשמיט לדין "שוק" ממילא נשמע שהוא הדין **כן בשוקה** דגם הוא איסורו בטפח והיינו **כחידושי הרשב"א, ולכן השמיט המחבר בכאן** את המילה **שוקה** המובאת בטור (כיון דשוק ממילא כלול בדין טפח כיון דהוא חייב בכיסוי כאמור) **והר"ב הרמ"א יפרש כפירוש הג'** כלומר כבהגמ"י **והביאו. והט"ז ז"ל** כיון כוונה גדולה במה **שכתב כי למה** המחבר **השמיטו** למילה **שוק**, היינו כיון שיש **לומר ששוק באשתו** אפילו **בפחות נמי יש** איסור ופירוש זה **הוא לחומרא**, (כלומר דכיון דאיסור בשוק הוא פחות מטפח לכן השמיט המחבר לדין שוק בנידון דטפח כיון דהוא חמור טפי, ויש מפרשים דהט"ז תמה על המחבר מדוע הוצרך להשמיט למילה שוק אחרי וס"ס אין פירוש הבי"ח סותר בדווקא לדברי הרשב"א) **כי למעשה באפשר שני השיטות הם אמת ואינם סותרות זו את זו** וכמו שיתבאר לקמן (א"י שתי הסיבות להשמטת המחבר את המילה שוק הם אמת), **כי המחבר ס"ל נמי דשוק אשתו כו' פחות מטפח**. וזו הכוונה הגדולה שכיון הט"ז והיינו דדברי המחבר אינם נוגדים לדברי הטור בנידון שיעור איסור השוק באשתו. **והגהות מיימוניות** פירושו **נמי מוכרח** בדברי הגמרא, **מדאמר ר' יצחק טפח באשתו**" ערוה **ולא אמר אלא לקריאת שמע** ויהיה דין טפח אמור **אפילו באשה אחרת "לפיסול" קריאת שמע דאפילו חוזר וקורא, (עיין מה שאכתוב במ"א אות א אי"ה מזה, ועיין לחם משנה פרק ג' מקריאת שמע הלכה י"ו), שמע מינה באחרת פחות מטפח נמי אסור בקריאת שמע, וחוזר וקורא, והבן זה. ועיין מ"א בזה. (דהמג"א ציין לבעל הלחם חמודות דס"ל דבאחרת אפילו מול אצבע קטנה אסור וכתב על זה המג"א דדבריו צריכים עיון)****

והוי יודע דלשון שוק הוא מארכובה, והיינו בין מעל הארכובה ובין מתחתיה וכן כתב הצאן קדשים דארכובה היא באמצע השוק וכמו שמוכח בחלק שבסוגריים: **(עיין רש"י ויקרא ז' ל"ב** דכתב שם דשוק השלמים הוא החלק האמצעי ברגל הבהמה ומאידך **בתוספות יום טוב פרק י' דחולין משנה ד'** השיג על רש"י וכתב דהלכה היא כתי"ק דס"ל דגם השוק וגם הירך נכללים בדין שוק השלמים **וכן למעשה פסק הר"מ ז"ל בהלכות מעשה הקרבנות פרק ט' הלכה י'** דהלכה כתי"ק דשוק השלמים מורכב מהשוק והירך גם יחד ולמדנו מכל זה שהשוק **לפעמים נקרא גם הירך**). וכיון דמצינו דגם הירך נקרא שוק (בנוסף לחלק התחתון דקרוי שוק) אם כן לפי זה יהיה אפשר לבאר כיצד שני הביאורים הסותרים האמורים לעיל בדעת המחבר יכולים להתפרנס כאחד וכמו שכתב הפמ"ג לעיל "אפשר שניהם אמת": **ונמצא** אם כן שרגל האשה מתחלקת לשניים והחלק הראשון הוא **כל הרגל עד ארכובה שקורין קניא ושם במקום** שבחלק הגוף הנ"ל שכאשר **הולכין יחף** אז הוא **מגולה** (דהיינו פרסות הרגל והקרוסול) **אפשר אין חשש לברך כנגדו** (ודלא כהלחם חמודות המצויין במג"א כדלעיל), **ובמקום** באותו איזור **שדרכן** של הנשים **לכסותן** (היינו השוק עצמו שהדרך היא לכסותו מצד הדין לכ"ע וכמו שהיה נהוג בישראל מאז ומעולם אי"נ כפות הרגלים במקומות שאין הולכים יחף) אז האיסור הוא **בטפח** וכדמדוויק מדברי הרשב"א וכפירוש הראשון בדברי המחבר, (ואליבא דבהגמ"י היינו רק באשתו) **ומארכובה ולמעלה** שאיזור זה נקרא ירך אך לעיל הוכחנו דגם הוא קרוי שוק לפעמים אזי אפילו **בפחות מטפח נמי** אסור לקרות כנגדו, והיינו כפירוש השני בדברי המחבר וכמו שכתב הפמ"ג לעיל דאפשר דשני הפירושים הם אמת והיינו דהאחד מתייחס לחלק שעד הארכובה והפירוש השני מתייחס לחלק השוק שמעל הארכובה. **ועיין ב"ח ד"ה וכן** **כתב שוק מטונף כו', היינו מחמת מלאכה,**

יע"ש. וע"כ היינו החלק התחתון שהוא חייב להיות מכוסה אפילו אליבא דהב"ח, מיהו שיעור איסורו הוא רק בטפח כאמור, **ענין נחלת צבי [אות א] פירוש דברי רב חסדא כן**. (וגם מדבריו מוכח כהנ"ל).

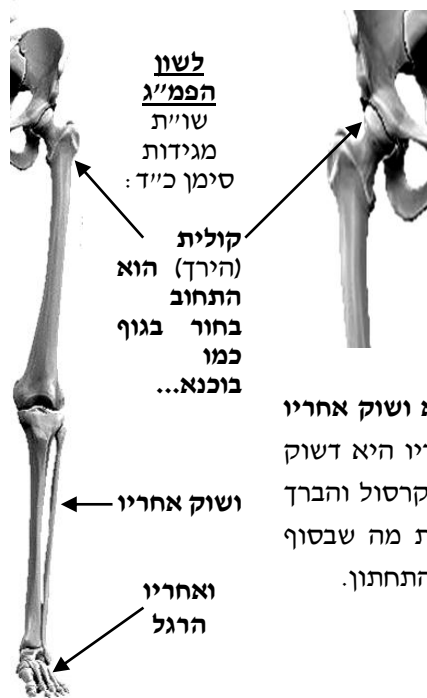
ולכאורה נשאלת השאלה מה ראה להכליל הפמ"ג את הארכובה עם חלק השוק הקרוי ירך ולא עם החלק התחתון (לענין חומרת האיסור בפחות מטפח) והביא הפמ"ג ראייה לדבר מהגמרא **בחגיגה י"ג א'** בפירוש **רש"י ד"ה רכובי, יע"ש**. דכתב שם בזה"ל – רכובי הוא **עצם הירך** הסמוך לשוק וכו'... וש"מ דארכובה (רכובי) היא עצם השייכת לירך ולכן יהיה דינה זהה לדין הירך לגבי חומרת האיסור דשניהם יהיה איסורם אפילו בפחות מטפח....

מיהו אחרי שנתבאר כי המונח "שוק" כולל גם את הירך, יש להתעכב ממה שמובא בסוגיא דחליצה דשם משמע דהחלק שמעל הארכובה אינו בכלל שוק וחליצה בכה"ג פסולה **וענין בית שמואל אה"ע [סימן] קס"ט [ס"ק] ל"ב** שהוא קאי על דברי המחבר שם שכתב "חלצה מן הארכובה ולמטה חליצתה כשירה, מן הארכובה ולמעלה חליצתה פסולה". וכתב הבית שמואל שם: "מן הארכובה ולמעלה - היינו מה שבין השוק לקוליות (כלומר הברך) ולא מה שבין הארכובה הנמכר עם הראש (כף הרגל) והשוק, וכל השוק נקרא מעל רגלו" עכ"ל. ופירוש דבריו הינו דמה שכתב השו"ע דחליצה מארכובה ולמעלה פסולה, אין הכוונה לקרסול שהוא הארכובה המחבר בין כף הרגל (הארכובה הנמכרת עם הראש) והשוק, אלא הכוונה היא לברך דהיא הרכובה המחברת בין השוק לקולית (ירך) וכל השוק (היינו החלק שמתחת לברך) כשר לחליצה. וש"מ דלענין חליצה השוק הוא החלק התחתון בלבד וכן משמע **בבאר הגולה [שם סעיף לה] [אות] שי"ן** דגם הוא קאי על דברי המחבר הנ"ל ובביאור המילה ארכובה כתב שם בנידון וז"ל – "פי' הכרעיים דמיני כפי' ומיניה זקיף" והיינו דארכובה עליה דיבר המחבר דחליצה מעליה פסולה היינו הארכובה המכונה כרעיים שמהם האדם זוקף וכופף והיינו הברך וכגון הלשון לכרוע ברך, ונמצא לפי זה דכיון דכתב המחבר דחליצה מתחת לארכובה הנ"ל היא כשרה כיון שאותו איזור ברגל הוא המכונה שוק אי"כ ש"מ גם לבאר הגולה ס"ל דאין החלק שמעל הברך קרוי שוק לענין חליצה, **ובסדר חליצה רשמי**.

וז"ל הפמ"ג בסדר חליצה: **"ענין באר הגולה בהלכות חליצה קס"ט סל"ה אות שין, כרעי יש שקורין קני"א (ברך) דמיניה כיף מזקיף (צ"ל ומיניה זקיף) , וענין בית שמואל שם ל"ב, ענין מה שכתבתי לעיל אות ב', ומדבריהם מוכח דחלק שמעל הארכובה לא חשיב שוק וחליצה מעליו פסולה ולא כמו שראיתי פעם אחת קשרים של סנדל החליצה למעלה מהקני"א, ובפריי לאו"ח שוק באשה ערוה ומנהינדון של בהמה לגבי שוק השלמים למדנו שגם הקוליות (דהיינו הירך) וגם השוק כלולים בשוק השלמים ומהם ניתן ללמוד דלמעלה מכל הרגל כולל החלק שמעל הארכובה קרוי שוק ולפי זה היה אפשר לכאורה לעשות חליצה גם מעל הברך. וכאן באדם משמע דשוק היינו רק חלק הרגל התחתון שקורין שיינבין (בין הקרסול לברך ולא כנראה מנידון דשוק השלמים), ועדיין צריך עיון. ומכל מקום למעשה הנך רואה שלמעלה מהקני"א החליצה פסולה וש"מ דלענין חליצה אינו נחשב שוק, ענין בשו"ת מגידות אות כ"ד וכ"ו יפה בזה, ואי"ה בפריי לאו"ח סימן ע"ה אבאר עוד והפמ"ג תכנן לעשות מהדורה בתרא על או"ח ולמרב הצער לא זכינו לדבר, וענין בית שמואל דפסק כהנ"ל"**

ונמצא לפי זה דאין מבוכתו של הפמ"ג מנידון דחליצה הינה מאחר וזהו המקור היחידי אשר מצא לכך ששוק הוא החלק התחתון וכמו שעלינו לומר ע"פ ההבנה הרווחת בדבריו, אלא עיקר מבוכתו היא מאחר שבסוגיא דחליצה (בניגוד לשאר מקורות אשר מהם מוכח דשוק הוא החלק התחתון) מוכח להדיא דהירך אינו בכלל שוק, והא דראה הפמ"ג ללמוד שוק של אדם משוק של בהמה אין בזה סתירה לדברי התוס' במנחות (לז). דהא התוס' התם כתבו דאין ללמוד אחד מהשני לענין זה דבהמה השוק נמצא מעל הארכובה ובאדם השוק מתחת לארכובה, אך למעשה איברי האדם והבהמה בנידון זה זהים הם באופן שנאמר שהאצבעות באדם הם כנגד פרסות הבהמה וכף הרגל היא כנגד הארכובה הנמכרת עם הראש בבהמה, ומעליה הקרסול שהוא בבהמה המפרק שבין אותה ארכובה לבין השוק, ולאחר מכן השוק, והארכובה והירך. ובאופן זה רצה הפמ"ג ללמוד זה מזה לענין דגם הירך היא בכלל השוק. ולפי כל האמור נמצא מובן מה היא הכוונה הגדולה שכיון הט"ז (והיינו לומר דהמחבר השמיט למילה שוק והיינו מאחר וס"ל נמי כהב"ח), וכן מובן מה פירוש דבריו "אפשר שניהם אמת" (והיינו דשיעור

למעשה אפילו אלמלא כל האמור מוכח דמסקנת הפמ"ג היא דשוק הוא החלק התחתון וכמו שחתם דבריו שם "ובסדר חליצה רשמי" ושם בסדר חליצה כתב "שוק היינו הרגל שקורין שיינבין"³⁰ (היינו החלק התחתון). וכן כתב הפמ"ג בחיבורו "שו"ת מגידות" (סימן כ"ו) וז"ל "ואם כן אתה רואה שקורא שוק לרגל התחתון, דהיינו שינבין". וביתר פירוט כתב (שם בסימן כ"ד) בזה"ל "קולית" (היינו עצם הירך. כדפרשיי נדה כד: ד"ה 'קולית' וכן

פשוט בשאר מקומות) הוא התחוב בחור בגוף כמו בוכנא ושוק אחריו ואחריו הרגל" ואם כן נמצא להדיא דמסקנת דבריו היא דשוק הוא החלק שמתחת לירך ומעל הרגל והיינו בין הקרסול והברך וכדעת כל שאר הפוסקים, וכל זה אמור גם זולת מה שבסוף דבריו באו"ח, משמע דהוא מצדד דשוק הוא החלק התחתון.

האיסור בשוק הינו גם בטפח וגם בפחות מטפח והיינו באם נאמר דשוק מורכב נמי מהירך) ובכלל מובן מה פשר כלל אריכות הדברים (דאילו היינו אומרים דכוונתו היתה רק לבאר כי השוק הוא מעל הברך אזי נמצא דכל אריכות הדברים הנ"ל הינה מיותרת) וכן מובן מה היא ראיית הפמ"ג מנידון שוק השלמים (שאלו היה רצונו ללמוד דשוק של אדם הוא נמי מעל הארכובה אם כן לא היה צריך להאריך בביאור מחלוקת ת"ק ור"י בחולין) וכן מובן מדוע הביא הפמ"ג את דברי רש"י בחגיגה יג דלכאורה הינם סותרים לחלוטין להבנתו (באילו היינו אומרים דכוונתו היא לומר דשוק הוא מעל הברך), ומובן כעת דהפמ"ג מעולם לא ס"ל לחלוק על כל השי"ס והפוסקים בלי שום ראיה ופלפול (זולת נידון דשוק של בהמה דכבר נתבאר בתוס' דאינו נוגע לנידון דשוק אדם) וכן מובן מדוע לא הוקשה לפמ"ג על דבריו אלא מסוייגא דחליצה ותו לא, וכל הדברים הנ"ל אליבא דההבנה הרווחת בדעת הפמ"ג אין להם פרנסה.

והבנה כהנ"ל בדעת הפמ"ג מצאנו בס"ד בספר שולחן מלכים להגרמ"צ לנדא וז"ל (ס"ה ס"ק קמ"ב שם ב"הלכה למשה") "פניה וידיה וכפות רגליה במקום שדרך לילך יחף, וכן פחות מטפח ממקומות שדרכה להתכסות לא מקרי ערוה... עכ"ל, וש"מ דס"ל דרך אזור כפות הרגלים תלוי במנהגי המקומות, ומה שלמעלה מכפות הרגליים הם "מקומות שדרכה להתכסות" ואין לקרוא כנגדן. ואילו אח"כ כתב בס"ק קמ"ג וז"ל "ובשוקה מארכובה ולמעלה (משבצות זהב) שהוא מקום הרהור יותר אסור אפילו באשתו בפחות מטפח". ומהא דס"ל דחלק התחתון תמיד מכוסה ואעפ"כ כתב בשם הפמ"ג דמעל הברך אסור באשתו אפילו בפחות מטפח ש"מ דגם הוא הבין דעיקר חידושו של הפמ"ג הוא לחלק בין החלק שמתחת לברך לחלק שמעל הברך לעניין ק"ש דזה איסורו בטפח וזה איסורו בכל שהוא ושניהם ערוה ולא תלי במנהג המקומות, ומדבריו נראה דכל חידושו של הפמ"ג הוא לעניין אשתו לחלק בין השוק לירך לעניין חומרת האיסור, מיהו באשה אחרת אפילו השוק איסורו הוא בפחות מטפח והיינו כבהגמ"י.

30 ולהפירוש של הצניעות והישועה דלעיל צ"ל דמסקנת הפמ"ג בסדר חליצה היא שהשוק האמור אצל האדם הוא רק החלק התחתון בניגוד לסלקא דעתך שלו שהשוק אצל האדם כולל גם את החלק העליון.

המשנה ברורה

המשנה ברורה בסי' ע"ה סק"ב כתב "פניה וידיה כפי המנהג שדרך להיות מגולה באותו מקום וכן בפרסות רגל עד השוק [והוא עד המקום שנקרא קניא בל"א] במקום שזרען לילך יחף מותר לקרות כנגדו".

ופירוש דבריו ע"פ ההבנה הרווחת כך הוא "פרסות הרגל עד השוק [והוא (היינו המקום שדרכו להיות מגולה ע"פ מנהג המקומות מגיע...)] עד מקום שנקרא קניא (ברך) בל"א] במקום שזרען לילך יחף מותר לקרות כנגדו (אבל מעל הברך חשיב שוק ואסור לקרות כנגדו)". ומובן מזה שכל החלק שמתחת לברך לא נחשב שוק והגילוי של מקום זה תלוי במנהג המקומות, ולאפוקי גילוי השוק דאין מועיל בו מנהג.

והנה בהבנת דברי המשנה ברורה נבוכו רבים וביניהם יש שהתירו למעשה את גילוי החלק התחתון באופן זה או אחר באומרים כי נתלים הם באילן גדול, ועל כל פנים טענת רבים היא כי מידי מחלוקת לא יצאנו, ועוד שמחמת הבנה זו הגיעו רבים לחשוב כי הדעה האומרת ששוק הוא החלק התחתון הינה דעת מיעוט בלבד, אלא שעל הבנה זו ישנם קושיות רבות וקשות, וחובתנו היא לחתור ולהבין את כוונתו האמיתית של בעל המשנה ברורה, ולשם כך נציג קודם מעט מן השאלות:

א. כיצד פסק המשנ"ב דהשוק הוא החלק שמעל הברך בניגוד לכל הש"ס והפוסקים בהסתמך רק על פוסק אחד (הפמ"ג) שגם את דבריו (ע"פ ההבנה דשוק הוא החלק שמעל הברך) לא כתב אלא בדרך "אפשר".

ב. בשער הציון מובא שמקור הדברים הוא הפמ"ג והחיי אדם, והנה אפילו אם נאמר שאפשר להבין בדעת הפמ"ג דשוק הוא החלק שמעל הברך, מ"מ בדעת החיי אדם הדבר פשוט דאינו וז"ל (כלל ד סעי' ב) "פרסות רגליה במקום שדרך לילך יחף מותר. אבל זרועותיה ושוקה אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות אסור". ר"ל דלא מועיל מנהג אלא לגבי פרסות הרגל בלבד, אבל הפרק שמעל פרסות הרגל נכלל בדין שוק באשה ערוה ואינו משתנה ע"פ מנהג המקומות אלא לעולם הוא נחשב ערוה, ואם כן הוי ממש היפך דברי המשנ"ב והיאך הביאו המשנ"ב כמקור לדבריו?³¹

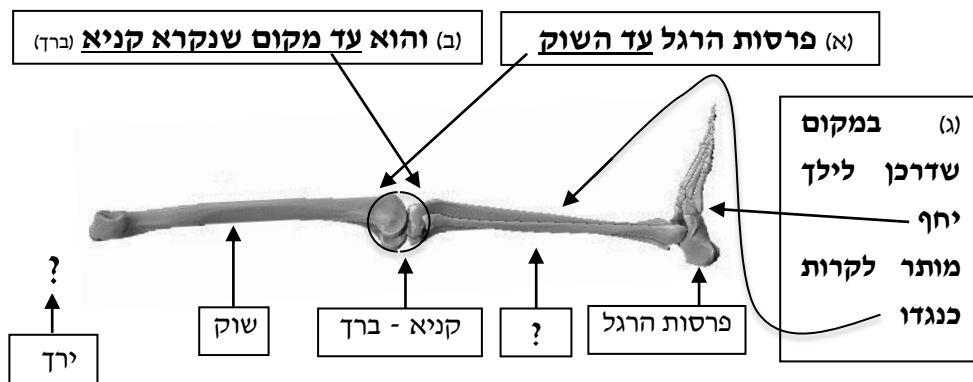
31 כן הוקשה בשו"ת מנחת יצחק (ח"י, סי' י), שו"ת שבט הלוי (ח"א, סי' א), שו"ת באר משה (ח"ח, סי' קא), הגרש"ז אויערבך (מנחת שלמה תניינא ג, טו, ו) הגרבי"י זילבר (בית ברוך, כלל ד) ועוד.

ג. אינו מובן מה שכתב המשני"ב שהמקום שדרכו להיות מגולה הוא עד השוק (יפרסות הרגל עד השוק) ואח"כ כתב שהוא מגיע עד הברך (ייהוא עד המקום שנקרא קניא"י) והרי מדובר בשתי נקודות שונות זו מזו, דבתחילה נקט דהוא עד השוק (היינו מה שקרוי ירך בפי שאר הפוסקים והוא מעל הברך) ואח"כ כתב דהוא עד הברך, והרי זה דבר פשוט בש"ס שהברך הוא מקום בפני עצמו! (ובכלל קשה לפי זה מדוע לא כתב המשני"ב בפשיטות "פרסות הרגל עד הברך"?)

ד. כ"כ אינו מובן מדוע תלה המשני"ב את גילוי החלק שבין הרגל לברך בהיכא שהולכים יחפים והרי למעשה אין קשר בין הדברים דיתכן שילכו יחפים באופן שכל החלק שמעל כפות הרגלים ישאר מכוסה (כמו שהוא אליבא דשאר הפוסקים) ומאידך יתכן וילכו עם נעלים והחלק שמעל פרסות הרגל יהיה מגולה.

ה. גם צ"ע לפי המשני"ב מה שמו של האיבר שבין הקרסול לברך המכונה שוק בפי כל, והיכן הוא הירך לשיטתו, שכן כיון שהוא ס"ל דמה שמכונה בפי כל ירך הוא בעצם השוק אם כן היכן הוא הירך?, ואין לומר דלשיטתו החלק שמעל הברך הוא השוק והחלק שתחת הברך הוא הירך, זה אינו, חדא דכתי' "שים נא ירך תחת ירכי" משמע דהירך הוא החלק העליון עיי' רש"י שם) ועוד דאם כן הא ודאי שמחוייב בהצנעה וכמאמר חז"ל (סוכה מט.) "חמוקי ירכיך... מה ירך בסתר..." ופשוט.

ונמצא אם כן כי דברי המשני"ב מוקשים הם ביותר, ואכן מטעם זה³² הכרעת האחרונים אינה כהמשני"ב וס"ל דשוק הוא החלק החלק התחתון.

32 וכן הוא בשו"ת באר משה (חי"ח, סי' ק"א) "הסכמת כל האחרונים שחלק הרגל מארכובה (ברך) עד סמוך ומחובר לפרסת הרגל הוא הנקרא שוק והוי ערוה". וכן מובא בשבט הלוי או"ח סימן א' "שוק האדם מתחיל מיד אחר הרגל התחתון לפני הארכוביא דהיינו הקניא"י, וכן היא דעת הגרשז"א כמובא במכתב לקמן, וכן מובא ביבי"א או"ח חי"ו סי' י"ג י"ד, וכן דעת כל שאר האחרונים.

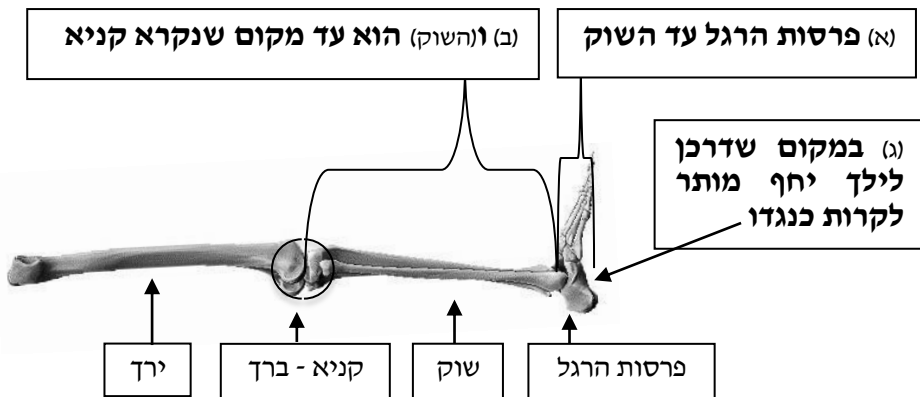
ערש"ק שמת תשמי"ז
 למעכ"ק הרב הגה"צ יצחק אייזיק ראזענבוים
 שליט"א האדמו"ר מזוטשקא.
 אחרי מבוא הברכה בכבוד ויקר כיאות, תמול
 הגיעני יקרת מכתבו אף שהספר אינו אצלי
 אבל ראיתי שהכל נערך ומבואר יפה במכתבו.
 אז סמכתי בעיקר על המשנ"ב אולם כבר מזמן
 נוכחתי לראות שרבו מאד החולקים שהוכיחו
 בראיות ברורות דשוק האמור לגבי אדם אין
 הכוונה לירד, ובעזרה"ת אבקש מהמחבר לתקן
 הדבר.
 והנני מסיים וחותר במיטב הברכות.
 שלמה זלמן אויערבאך

הרב שלמה זלמן אויערבאך
 קצות ירושלים חוב"א
 בית ים (לפני שנת 1948)
 אהרן רבי יצחק אייזיק ראזענבוים
 האדמו"ר מזוטשקא
 יקרת מכתבו הגיעני תמול
 וראיתי שהכל נערך ומבואר יפה
 אז סמכתי בעיקר על המשנ"ב
 אולם כבר מזמן נוכחתי לראות
 שרבו מאד החולקים שהוכיחו
 בראיות ברורות דשוק האמור
 לגבי אדם אין הכוונה לירד
 ובעזרה"ת אבקש מהמחבר לתקן
 הדבר והנני מסיים וחותר
 במיטב הברכות שלמה זלמן
 אויערבאך

ישוב כלל הקושיות על המשנה ברורה

ונראה לומר שלמעשה אין צורך לכל הנ"ל וניתן לבאר את דברי המשנ"ב³³ בקל באופן
 שיסורו כל הקושיות והתמיהות ודבריו יעמדו בקנה אחד עם דברי כל שאר הראשונים
 והאחרונים הרבים בנידון. וכך הוא פירוש לשון המשנ"ב בפשטות: **"פרסות הרגל עד השוק**
[ו] (השוק) הוא עד³⁴ מקום שנקרא קניא (ברך) בל"א [מקום שדרכן לילך יחף (ואז האזור שמפרסות
הרגל עד השוק מגולה) מותר לקרות כנגדו (היינו כנגד האזור הנ"ל, אבל למעלה מכפות הרגלים חשיב שוק ואסור לגלותו
או לקרות כנגדו, ואינו תלוי במנהג המקומות)]."

33 ביאור זה הוא על פי הצנעות והישועה, הר"ר אליהו רז שליט"א, וכן הוספתי גם אני הקטן עוד משלי בנידון.
 34 ולשון המשנ"ב במה שצ"ח דשוק הוא עד הקני"א (ברך) שגורה היא בפי שאר פוסקים הדנים בנושא וכלשון
 הערה"ש בהלכות חליצה (אה"ע סי' קסט, סעי' כו) "רגל נקרא כף הרגל שבו האצבעות. ובגובה עד העצמות
 הבולטות מכאן ומכאן שנקרא קנעכ"ל (קרסול) כו', ומשם ולמעלה מתחיל השוק עד הארכובה, ובלשונינו
 קני"א (ברך)". וכ"כ הגר"א באליהו רבה (אהלות פי"א מ"ח), וז"ל "קורסל הוא סמוך לפס הרגל, קנעכ"ל
 (קרסול) בלע"ז. שוק הוא אורך הרגל עד הארכובה. ארכובה קני"א בלע"ז עכ"ל. וכן הוא בשו"ת חת"ס (אה"ע
 ח"ב סי' ס"ט, ד"ה ולהיות): "הנה שלשה אברים ברגל אדם, תחתונו נקרא פרסת הרגל ארכו מאצבעות הרגלים
 עד עקבו. וגובהו מהקרע עד אסתוריא שקורין קניכ"ל בל"א (קרסול), ורש"י קורין לו קבלי"א בלע"ז. ומשם
 מתחיל השוק גבי אדם, והתחלתו מהאסתוריא קניכ"ל (קרסול) עד הארכובה שקורין קני"א בל"א (ברך)". וכן
 לשון המעשה אורג: "שוק הוא אורך הרגל עד הארכובה. ארכובה קני"א (ברך), בל"א", וכן הוא בספר מחניך
 קדוש להגר"י דידובסקי בנידון שוק באשה ערוה (אות ד) וז"ל "מקום שנהגו ללכת יחף מחמת עניות וכיו"ב היינו
 דוקא פרסת הרגל לבד, אבל אם מגולה גם כן מן השוק, אפילו מקצת מן השוק אסור לומר שום דבר שבקדושה
 כנגדן [פירוש שוק - מעצם הקרסול עד עצם הארכובה (ברך), ולמעלה מן הארכובה עוד יותר חמור ונקרא ירך]".

וני"ל דכוונת המשנ"ב במה שכתב דשוק הוא עד הברך היינו לאפוקי מהה"א בדברי הפמ"ג דהשוק הוא מעל הברך, אי"נ י"ל דכוונתו היא שדוקא בחלק זה שעד הברך האיסור לקרוא ק"ש כנגדו הוא בגילוי טפח³⁵ (שכן נידון שוק מובא בדברי המשנ"ב בתוך ביאור של דין טפח באשה ערוה המובא בשו"ט) מיהו מעל הברך הדין חמור יותר ואפילו בפחות מטפח ואפילו בבעל מול אשתו יש איסור בק"ש וכו' והיינו כביאור בעל הצניעות והישועה בדברי הפמ"ג.

ולפי דברינו נמצא דמעולם לא עלה בדעת המשנ"ב לחלוק על כל הש"ס הראשונים והאחרונים בלי שום פלפול וראיה ולחדש דשוק הוא החלק שמעל הברך המכונה ירך בפי כל. וכמו כן מובן כיצד הביא גם את החיי אדם כמקור לדבריו. ומובן גם מה שכתב דמותר לקרות כנגד פרסות הרגל היכא דהדרך לילך יחף, כיון דע"י ההליכה בלא מנעל מתגלות כפות הרגליים ותו לא וכדברי הראב"ד המובאים ברשב"א בברכות שם וכן פסקו כמה מגדולי האחרונים דכנגד כפות הרגל מותר לקרות במקומות ששם הדרך ללכת יחפים (בי"ח סע"ה, פמ"ג מ"ז סק"א, החיי אדם כלל ד סע"ב, ערוך השולחן סע"ה סק"ג, בא"ח או"י, ועוד).

הוסיף בזה הגאון ר' יצחק רצאבי שליט"א כי לשון "פרסות הרגל" נופל רק על החלק התחתון של הרגל³⁶ דהיינו כפות הרגליים וכעין הלשון "מפרס פרסה", ואם כן כיון שכתב

35 ונראה דהמשנ"ב הביא דווקא את הפמ"ג והחיי אדם כמקור לדבריו, והיינו כיון דמדבריהם משמע דקריאה מול כפות רגלי הנשים היכא דהולכים יחף, מותרת לא רק לבעל מול אשתו אלא גם לאחרים (בזמן שבדברי הרשב"א משמע דדוקא בעל אשתו שרי), ועוד שמדברי שניהם עולה דמתחת לברך האיסור הוא בטפח דוקא (ולא בפחות מזה) וכדכתב המשנ"ב שם להדיא.

36 וכן תירגם אונקלוס (דברים ב, ה) "כף רגל - פרסת רגלא" וכן פרש"י (שמות י, כ"ו) "פרסה - פרסת הרגל, פלנט"א בלע"ז" (פירוש: כף רגל).

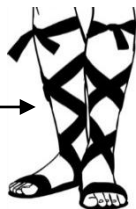
המשנ"ב לשון "פרסות הרגל עד השוק" על כרחך כוונתו הינה רק לכפות הרגליים ועד חלקו התחתון של השוק שנמצא מעל כף הרגל.

מקומות אחרים בהם כתב המשנ"ב דשוק הוא החלק התחתון.

ראיה לדברינו אלו נמצאת בדברי המשנ"ב במקומות שונים בחיבורו בהם כתב בפשטות דשוק הוא החלק התחתון ואלו הם:

בסימן ש"א, כתב הרמ"א (ס' טו) "מותר לצאת במנעל של עץ שהרגל נכנס בו, וליכא למיחש שמא יפול". וכתב בביאור הלכה וז"ל "שהרגל נכנס בו – רוצה לומר אף על גב דבגמרא משמע דבשל עץ גזרינן דילמא משתמט מרגלו מפני שאין מהודק, היינו בזמנם שהיה קשור העיקר בשוק, ולא היה הרגל נכנס בו, מה שאין כן בשלנו".

לשון המשנ"ב:
בזמנם שהיה קשור
העיקר בשוק.

וכן בהלכות יום הכיפורים סימן תרי"ד ס"ב, כתב השו"ע "אסור לנעול סנדל או מנעל של עור אפילו קב הקטע וכיוצא בו, אפילו של עץ ומחופה עור אסור". וכתב בזה המשנה ברורה (ס"ק ד) "קב הקטע – שנקטעה רגלו, עושה כמין דפוס רגל, ויש בה בית קיבול קטן, ומכניס שם ראש שוקו והוא קרוי קב, ומיירי המחבר בעשאו של עור, והוא הדין אם הוא של עץ ומחופה עור וכדלקמיה"³⁷. ונמצא להדיא מדבריו אלו דגם הוא ס"ל דשוק הוא החלק התחתון דהוא הנכנס בתוך המנעל.³⁸

37 ופשוט דלא מיירי בנקטעה מעל הארכובה וכדכתב שם בשער הציון ס"ק ג' בדבר מנעל עץ המחופה עור "דגם בקטע שייך זה, וכדאיתא ביבמות דף ק"ג" וכן מוכח שם בגמרא ביבמות ובכל הראשונים והמפרשים שם בנידון, דמיירי בנקטע מתחת לארכובה.

38 ראיה נוספת לדבר נמצאת בביאור הלכה בהלכות שבת ס' ש"ג בנידון דאצעה בד"ה "ויוצאה באצעה" וכו' דצייד להתיר יציאה באצעה לרה"ר בשבת דכיון דהיא מונחת על השוק ואין חוששים שמא תבוא האשה לשולפה ברה"ר כיון דבכך יתגלה שוקה, ואם נאמר דהמשנה ברורה ס"ל דהמקום שעד הברך מותר לגלותו, אם כן היה לו לפרש דהא דמותרת האשה לצאת באצעה שעל רגלה לרה"ר ולא חיישינן שמא תשלוף ותגלה את שוקה הני מילי דווקא היכא שהאשה מנחת את האצעה בפרק העליון של הרגל (והיינו מעל הברך) דהוא השוק לשיטתו (עי"פ הה"א האמורה לעיל) ורק אז מותרת האשה לצאת כך לרה"ר ומה שאין כן באצעה המונחת על החלק התחתון של הרגל וכמו שהוא בש"ס ובכל הפוסקים, בכה"ג הדבר אסור מחשש שמא תשלוף אותה ברה"ר, ומדלא חילק המשנה ברורה בדבר ע"כ ש"מ דס"ל כדעת כל הפוסקים.

וכן הוא בסימן קס"ד ס"ב בהלכות נטילת ידים מובא בביאור הלכה שם בד"ה "לחזור וליטול" דכתב וז"ל "אם נגע בשוק וירך ומקומות המכוסים או שחיכך ראשו או שהשתין יחזור ויטול ידי", וש"מ דס"ל דאיכא שתי איברים ברגל הן שוק והן ירך, ומאידך בסימן ע"ד סק"כ כתב "ובדיעבד יצא אפילו אם נגע הגיד בהירכיים" וש"מ דהוא ס"ל דהחלק העליון הוא הירך וע"כ התחתון הוא השוק.

ובענין דעת החזו"א בנד"ד יעויין בהערה³⁹

סיכום הדברים

אליבא דכל הש"ס והפוסקים ראשונים ואחרונים בלי שום יוצא מן הכלל השוק הוא החלק שבין הקרסול ועד הברך, אלא שישנם כמה מפרשים שמדבריהם מתעורר ספק בנידון ואלו הם התוס' יו"ט, הרע"ב, הר"ש, הפמ"ג, והמשנ"ב. מיהו למסקנה גם לדבריהם השוק הוא החלק התחתון, ולהלן הדברים בקצרה:

התוס' יו"ט הרע"ב הר"ש (ועוד) פירשו את המונח "**קרסול**" (המוזכר באהלות כאבר שתחת השוק) **בלשון כרעיים**, רכובתי וכדו', ויש שהבינו כוונתם דקרסול הוא הברך, ועפ"ז משמע דשוק הוא מעל הברך! אלא דלמעשה נתבאר מדברי כל אלו במקומות אחרים דשוק הוא שמתחת לברך, והא דכיניו לקרסול בלשון רכובי וכיו"ב היינו לשון מושאל לכל מפרק שהוא שעל ידו אבר רוכב על אבר, ופשוט. (ובביאור דברי המהר"י קרא והתוס' ישנים ביומא יעויין לעיל בהערות 20, ו-1)

(23)

הפמ"ג: בדבריו בסימן ע"ה יש משמעות דס"ל דשוק הוא החלק העליון, מ"מ בסוף דבריו הביא מקורות רבים לכך דשוק הוא החלק התחתון, ועוד ציין לעיין בסדר חליצה אשר שם

---

39 החזו"א באו"ח סימן ט"ז הסתפק בנידון מקום השוק ע"פ העולה מהתוס' יו"ט והפמ"ג ונשאר בצריך עיון, אך למסקנה כתב הגרבי" זילבר זצ"ל בבית ברוך (כלל ד', סק"ז) ששוק הוא החלק שמתחת לברך והביא כמה ראיות לדבריו והוסיף "ובזמנו הרצאתי הדברים לפני מרן החזו"א והסכים לזה", ובספר דיני מלבוש הנשים כתב עוד "ומלפני הרבה שנים התכתבתי בזה עם החזו"א זצ"ל והסכים עמי". ומובא עוד בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א דמדברי החזו"א באו"ח ט"ז גופא מוכח דדעתו להחמיר בנידון, והיינו ממה שנשאר שם בלא הכרעה, וכלשון החזו"א בקוב"א (ח"ב אכ"ח) "אין להתיר אלא בודאות, וכל שאינו בודאות היתר, הוא אסור". וסוף דבר כל ספקו של החזו"א בנידון נשען על דברי התוס' יו"ט והפמ"ג אשר למסקנא מוכח דגם הם סוברים דהשוק הוא החלק התחתון. (ונראה דסדר חליצה והשו"ת מגידות לפמ"ג אשר שם מובא להדיא דשוק הוא החלק התחתון, לא היו בפני החזו"א.) וגם אלמלא כל זה כבר הבאנו לעיל בשם החזו"א דגם הצד שהיה שייך להקל בנידון גילוי החלק התחתון היינו רק היכא דגם האנשים הולכים בגילוי החלק הנ"ל אבל בכה"ג שהגברים נוהגים לכסותו (וכמו שנהוג בימינו) והנשים גלותו ודאי חשיב פריצות ואסור.

כתב דשוק הוא החלק שמתחת לברך וכן הוא להדיא בשו"ת מגידות, ועוד נתבאר בספר הצניעות והישועה דכל פלפולו של הפמ"ג לא היה אלא לבאר דגם החלק שמעל הברך נקרא שוק, ועוד דאחר כל זאת את כל דבריו בסימן ע"ה, לא כתב הפמ"ג אלא בדרך אפשר.

המשנ"ב: אחר כל האמור נמצא כי ההו"א בדברי המשנ"ב דהוא ס"ל דשוק הוא החלק העליון אינה נשענת אלא על דקדוק לשוני בלבד, בעוד שניתן בקל לפרש את דבריו באופן שיעלה בקנה אחד עם כל שאר המקורות וגם עם מה שכתב הוא עצמו במקומות אחרים והיינו שהשוק הוא החלק התחתון וכמבואר לעיל, ואין שום סיבה שלא לבאר כן בדבריו.

ואם כן נמצא דללא שום ספק השוק הוא החלק שמתחת לברך לכל השיטות והדעות.⁴⁰

---

40 והחי יתן אל ליבו כיצד התקיים בנו "ולכל העם בשגגה", עד שדבר יסודי כ"כ בכל הש"ס הפוסקים והמפרשים מעתה ועד עולם נתפס בדורנו כמחלוקת בסיסית בעיקר הדין, ועוד נולדו מכך נ"מ להלכה בהקלות רבות בדברים הנוגעים לערות דבר והסרת שכניה מן המחנה חלילה, וכבר ישנם שהגיעו לומר להצנעת השוק בבגד שאינו צמוד דבר שאינו ראוי הוא, היפך כל הבנה הכי בסיסית ביסודות ההלכה ובכל יסודי הצניעות בעם ישראל מאז ומעולם, והתיינה אילו פוסק אחד או שנים היו שוגגים בדבר (וכמו שהדבר ידוע אצל הלומדים דשייכת שגגה אפילו בקרב סנהדרין שלמה וכדאיתא בריש פירקין דהוריות) אלא ששגגה זו מובאת בספרים רבים במשך עשרות שנים (וחלקם אף הכריעו דשוק הוא החלק שמעל הברך א"י הציגו את העניין כמחלוקת שקולה) בעוד שהדברים מובאים להדיא שלא כן במקורות רבים ביותר (דכתבו דשוק הוא החלק התחתון) ואף אותם הפוסקים המעטים בהם מנסים לתלות את ההבנה כי השוק הוא מעל הברך כתבו לא כך במקומות אחרים בכתביהם. ואם בכל התורה מצינו כי כובד ראש נחוץ ביותר ע"מ להנצל מטעות, כ"ש וק"ו ב"ב של ק"ו בסוגיות הנוגעות לצניעות דעליהם אמרו חז"ל "אין דורשין בעריות בשלושה" (חגיגה יא) וכדאיתא שם בגמרא שהאפשרות לטעות בסוגיות אלו היא גדולה יותר מבכל שאר חלקי התורה, וקצרה היריעה מלהכיל במקום קטן זה את כלל השיבושים הקיימים כיום בספרי הלכות הצניעות השונים והתוצאות הכואבות ניכרות ברחוב במראות ממה שלא שיערו אבותינו מימות עולם ואף בקרב כשרים וטובים, ומ"מ בלא כלום אי אפשר ולכן לגבי שאר ענייני הצניעות נביא כאן את עצת הקב"ה לכנסת ישראל... (שיר השירים א' ח') "אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן...". ופירש רש"י שם "אם לא תדעי לך - זו היא תשובת הרועה אם לא תדעי לך להיכן תלכי לרעות צאנך את היפה בנשים שחדל לו הרועה מלהנהיג אותם צאי לך בעקבי הצאן - הסתכלי בפסיעת דרך שהלכו הצאן והעקבים ניכרים... ואותו הדרך לך ורעי את גדיתיך על משכנות הרועים... התבונני בדרכי אבותיך הראשונים שקבלו תורתך ושמרתי ומצותי ולכי בדרכיהם" עכ"ל, וכן פירש הגר"א: "שתלך בדרך הקדושים אשר בארץ המה שהיו לפניך ולא תזוז מן הדרך אשר הלכו בה הראשונים". וכן כתב הגאון ר' אלחנן וסרמן בקובץ "עקבתא דמשחיא" עמ' ל': "הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים", צהרים היא שעת היום הקשה ביותר בשביל הצאן. החום רב בשעה זו ביותר, שאלה כנסת ישראל את רועה - השי"ת - איכה תרעה את צאנך לכשיגיעו השעות הקשות ביותר של הגלות, הצאן יתעה הרי, מבלי דעת את הדרך בה ילך, באה התשובה: "אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן", אם תראו לפניכם דרכים רבים ולא תדעו באיזה מהם לבחור, הרי לכם סימן מובהק: צאי בעקבי הצאן. תחפשו על פני דרכים את עקבות אבותיכם ובדרך בה תגלו אותם, בזו תבחרו. בדרך חדשה לא הלכו בה אבות אל תלכו, כי כל הדרכים בחזקת סכנה, הדרכים החדשים סכנתם מרובה". וכמוכן דאין הכוונה לחקות את מנהגי תקופת ההשכלה אשר רבתה בהם הפריצות אפילו בקרב המחנה החרדי (וכדאיתא לקמן בהערות) אלא את הדורות המתוקנים אשר קדמו להם וכדברי הגר"ש אלישיב זצ"ל במכתבו לבעל הצניעות והישועה (מובא בשיח תפלה עמ' תקע"ג - תקע"ו) "ומי יתן וחפץ ה' בידו יצליח לעורר את

איסור בגד צמוד

אחר שנתבאר ללא כל ספק כי החלק התחתון הנמצא מעל כפות הרגלים ומגיע עד לברך הוא אשר אמרו עליו חז"ל **"שוק באשה ערוה"**, אם כן יש לשאול מדוע נוהגות הנשים ללכת בחצאית שאינה מכסה את כל אורך אזור הנ"ל הנחשב לערוה, ומסתפקות בכיסוי של גרב. והרי הדבר פשוט בשאר איברי הגוף הנקראים ערוה דאין מועיל בהם כיסוי ע"י בגד צמוד, אלא הם צריכים הצנעה בבגד רחב דוקא.

ודבר זה אף כי פשוט הוא נלמד בין היתר מדברי הש"ך והב"ח בהלכות אבלות (יו"ד ס"ש"מ) לגבי דין קריעת הבגד על הנפטר, דהלכה היא שגם האשה צריכה לקרוע את מלבושה (ומובא שם דמייירי במלבוש התחתון), אלא דהיא מחזרת אותו לאחוריה מיד משום צניעות, ואפילו הכי ביאר שם הב"ח וז"ל **"אין פירושו (מלבוש) תחתון של פשתן העשוי לקבל הזיעה אלא (מלבוש) תחתון של שאר מלבושים [שעליה] קאמר, דגם זה אית ביה משום צניעות דכשקורעת מלבוש זה התחתון ומגלה את המלבוש העשוי לקבל זיעה, חשוב כאילו היתה מגלה את לבה ערום"**, וכן הוא בש"ך שם וז"ל – **"כשמגלה החלוק נמי איכא פריצות כמו מגלה לבה"**. וכן הוא בחכמת אדם (שער השמחה כלל קנב סעיף ו) **"ואשה כשקורעה על אביה ואמה ואם תקרע תחילה העליון עד הכתונת העומדים שם יבוא לידי הרהור לכן קורעת תחילה בגד התחתון ומחזירה הקרע לצדדין ואחר כך קורעת העליון"**, והיינו שבכה"ג לא יראה אפילו הבגד הסמוך לגוף ואף לא לרגע אחד משום צניעות.

והעולה מדבריהם דבגד הסמוך לגוף נחשב הוא לעניין צניעות כגוף עצמו, ואפילו שאין מדובר בבגד צמוד ממש אלא רק בבגד הסמוך לגוף. ויש לציין דדברים אלו לא נכתבו בתורת 'פסק', דהיינו דכוונת הפוסקים הנ"ל היא לחדש דבגד הסמוך לגוף דינו כגוף, אלא מדבריהם נראה שדבר זה (היינו שמלבוש הסמוך לגוף נחשב כגוף) היה עבורם מובן מאליו עד שאפילו לא ראו להביא

לבב שלומי אמוני בית ישראל... שיקבלו עליהם ועל זרעם שנשותיהם ובנותיהם ילכו בלבושי הצניעות כשם שהלכו בנות ישראל **בדור שלפני פנינו**". ויעיין בעמודי ארזים לריא"ז מרגליות שם בעמוד ד אות ב. שהאריך לבאר בדבר החשיבות שלא לשנות ממלבושי ישראל שהיו נהוגים מקדמת דנא וז"ל **"בלבושי ישראל יש קדושה עילאה המסותר בהא' מניא מכבודות'א ברזין עילאין ושכלין פלאין וטבין וזהרין. לכן השכילו להבין שכל המשנה את לבושו הוא משנה הכתם הטוב דגניז בגויה..."** ויעיין"ש במה שהאריך לבאר כי ההליכה מלבושי הצניעות שהיו נהוגים בעבר בלא שינוי, פועלים קדושה בנפש האדם.

ראיה לחיזוק דבריהם, ולא הוזקו לציין את הדבר אלא אגב אורחא ולמטרת תוספת ביאור בעניין דין הקריעה אצל אשה.⁴¹

והדבר הוא פלא במה ישתנה דינו של השוק משאר איברי הגוף לעניין זה דלא יהיה חייב הצנעה כשאר המקומות, ואדרבא יעויין בב"ח דכתב דדין השוק חמור הוא כיון שהוא נלמד⁴² מהפסוק בישעיהו מז כדלעיל.⁴³

ועוד יש להוסיף בנותן טעם מהא דהראשונים והאחרונים שואלים מה חידש ר' חסדא (ברכות נד) שאמר "שוק באשה ערוה", הרי זה נכלל בדברי ר' יצחק שאמר "טפח באשה ערוה", **הרשב"א** מתרץ שלמרות שאין השוק מקום צנוע באיש אפילו הכי הוא נחשב לערוה באשה; **הרא"ש**⁴⁴ מתרץ דהיות ופעמים שהשוק מתגלה הוזהר אמינא שלא יחשב ערוה קמ"ל שזה

---

41 ויש מדייקים (מהגמרא ביומא נד.) לגבי בדי הארון וז"ל הגמרא שם "רב יהודה רמי: כתיב ויראו ראשי הבדים וכתוב ולא יראו החוצה הא כיצד נראין ואין נראין..." ומסיקה הגמרא וז"ל "הא כיצד - דוחקין ובולטין ויוצאין בפרוכת, ונראין כשני דדי אשה", ע"כ. והיינו דהוקשה לגמרא בעניין בדי הארון אשר מחד נאמר עליהם "ויראו" ומאידך כתוב בהם "ולא יראו" וכו' (עיי"ש) והסיקה הגמרא שהכוונה היא שבעצם זה שהבדים נדחקים אל עבר הפרוכת וצורתם ניכרת מבחוץ אזי אע"פ שאינם נראים למעשה מ"מ הדבר נחשב כראיה, ושי"מ נמי **שאבר אשר צורתו ניכרת מבעד לבגד יש בדבר בחינה של ראיית אותו האבר**. וכעין זה כתב המהר"ל בחידושי אגדות לבי"ב נז: וז"ל בד"ה חלוק של ת"ח... - "החלוק הוא לכסות בשרו... והטלית שעליו לכסות החלוק עד שלא נראה החלוק וזה צניעות גמור, כי עיקר הטלית לכסות החלוק לא הבשר כי הבשר כבר מכוסה בחלוק... ולפיכך צריך לכסות החלוק שבדק בבשרו, כי כאשר נראה **הדבק לבשר דבר זה קצת גלוי הוא**". עכ"ל, וכן עולה מתשובת הרדב"ז סימן תשי"ע, וכן הוא במהרש"ם ח"ח סימן ל"ד ע"ש, וכן הוא להבן איש חי בספר חוקי הנשים סוף פי"ז, ועוד.

42 ויעויין בנשמת אדם (חלק א כלל ד) דמס"ל דלמא ערוה האמורה בשוק היינו מדאורייתא, והכוונה דוקא לעניין דברים שבקדושה כנגדו, מיהו לגבי עצם איסור גילוי השוק נ"ל דהוא בק"ו מפרוע ראש דהוא דאורייתא, שכן משמע בפוסקים להדיא דגילוי שוק חמור יותר מגילוי שער לעניין אמירת דברים שבקדושה כנגדו, וכן מצינו בשוק דהוא אסור אפילו בבתולות מה שאין כן שער דנאסר דוקא באשת איש.

43 ועוד נראה לדייק מדברי הבי"ח שם דלא יועיל כיסוי בגרב מהא דכתב "ועוד נראה עיקר דהסברא מבחוץ היא דאין לחוש כלל לגילוי השוק ואין צריך לומר לגילוי הרגל ואפילו באשת איש ליכא איסורא להסתכל בהן דמן הסתם הן מלוכלכות בטיט וצואה ולא יגיע לידי הרהור..." והיינו דקמ"ל דאפילו בכה"ג שהשוק מלוכלך בטיט וצואה המאוסים אשר יש בהם בכדי לדחות את האדם, אפילו הכי חשיב ערוה ואם כן כ"ש וק"ו כאשר אינם מכוסים אלא בבגד צמוד, שמצד עצמו אין בו מאיסות ואדרבא הוא נעשה באופן איכותי.

44 וכתב הרא"ש בשבת פ"ו ס"ז "אם היתה שולפת בירית לא היו שוקיה מתגלות מיד **אלא אחר שיפלו בתי שוקיה**" ולכאורה משמע שהבתי שוקים היו בגלוי ולכן רק אחר נפילתם היו נגלים שוקי האשה והיינו בכה"ג שהשמלה לא היתה מגיע עד הארץ, ולמעשה אין מכאן ראיה דמועיל כיסוי בגרב צמודה עבור הצנעת השוק כיון שהבתי שוקיים בזמן הגמרא היו רופפים ע"ג השוק ועל כן היה צורך להדקם אל הגוף בבירית, וגם זולת טענה זו, כיון דמצינו דבזמן הגמרא הנשים הלכו במלבושים המכסים את כל אורך השוק, אזי ע"כ דברי הרא"ש לענין הא דמותרת האשה לצאת בבירית בשבת (כיון דלא חיישינן שמא תשלוף ותגלה שוקיה וכו') אמורים בכה"ג שהאשה הולכת במלבוש ארוך עד הארץ (שאם לא כן אזי מן ההכרח היה שהרא"ש יציין שרק ההולכת בשמלה קצרה מותרת לצאת בבירית אבל ההולכת בשמלה המכסה את כל אורך השוק אסורה לצאת בכה"ג), ונראה לבאר כוונתו כאן ע"פ דבריו בברכות כד דכתב שם (בתוס' רא"ש) דהשוק פעמים שהוא מתגלה וע"כ היינו בכה"ג

ערוה; **הב"ח והט"ז** מתרצים דר' חסדא בא להשמיענו שאין לברך כנגד השוק אף אם מגולה פחות מטפח, וכן על זאת הדרך ישנם תירוצים נוספים.

ואם היה נכון הדבר שהשוק אע"פ שנקרא ערוה הוא שונה משאר האיברים המוצנעים, הראשונים והאחרונים היו משיבים על שאלתם תשובה פשוטה בתכלית, והיא: היות שהשוק יותר קל כפי שחזינן בעניין הצנעתו שאינו דורש הצנעה אלא כיסוי בלבד ואפילו בבגד צמוד, אם כן היה מקום לחשוב שלא יחשב "ערוה" לק"ש וקמ"ל ר' חסדא דאפילו הכי חשיב ערוה. ומדלא תירצו כן על כרחך שמע מינה דלא ס"ל הכי.⁴⁵

שהאשה הולכת במלבושים ארוכים המכסים את כל אורך השוק ואעפ"כ לפעמים יתגלו השוקיים (ומשום כך הקפידו במקומות רבים ללכת בבתי שוקיים למרות שהלכו במלבושים ארוכים) וכוונת דבריו בשבת היא מאחר וגם במלבושים ארוכים השוקיים נגלים לפעמים בעת תזוזת השמלה, אזי באם תהיה האשה בלא בתי שוקיים חיישינן שיתגלו שוקיה באקראי. ובאמת נראה דאין צורך גם לזאת, ולעולם ס"ל לרא"ש שהבתי שוקיים מכוסים וחיישינן שהם יפלו מיד עם הסרת הבירית ויתגלו בשעת הסרת הבירית בעת שהאשה מגביהה במעט את מלבושיה, ומה שכתב "לא היו שוקיה מתגלות מיד **אלא אחר שיפלו בתי שוקיה**" אין כוונתו לומר שנפילת בתי השוקיים תתרחש לאחר שהאשה תנמיך שוב את לבושה אחר הסרת הבירית, אלא כוונתו לומר דלא הסרת הבירית היא הגורם הישיר לגילוי השוקיים, אלא הסרת הבירית גורמת לנפילת בתי השוקיים אשר גורמים לגילוי השוק, והיינו דומיא דמחט שאינה נקובה (ע"פ שיטת הרא"ש שם) שמחזיקה את הסבכה באופן שלא הסרת המחט גורמת לגילוי השער אלא הסרת המחט גורמת לנפילת הסבכה אשר מחמת כך מתגלה השער, וקמ"ל דאפילו בכה"ג חשיב דבר הנעשה לצניעות דמותר לצאת בו בשבת, מיהו לעולם גילוי השוק בכה"ג היינו רק בזמן שהאשה מגביהה במעט את לבושה ע"מ להסיר את הבירית.

45 ויש שמקשים ממה שמובא מכוזים תקנונים וספרים שונים ממחברים בני דורנו המורים כי רק חלק מן השוק (כגון אמצע השוק, או עד סוף המקום המתרחב וכל כה"ג) חייב כיסוי בבגד שאינו צמוד (שמלה) ואילו לשאר השוק מועיל כיסוי בגרב (אטומה ושאינה בצבע גוף), ואילו היו הדברים מובאים בתוספת ביאור בטעם הדבר ומה ראו על ככה לחלק את השוק למס' חלקים ולומר דלזה מועיל בגד צמוד ולזה לא (**דבר שאין לו שום מקור וזכר בקדמונים**). אזי היה שייך לדון ולראות האם יש ממש בטענות אלו אם לאו, אלא שהדברים נכתבו בסתם בלי שום ביאור ומקור, וכבר נתבאר לעיל ד"אין אנו סומכין על פסקי הלכות אלא בראיות ופולמוא ופסק הלכות אינן אלא לעמי הארצות" וכדברי הגר"א המובאים נמי באבן שלמה (עמ' צ' שם בהערה ג). ומ"מ יראה לומר דהללו נסמכים על ההו"א הרווחת והיא דמיקום השוק תלוי במחלוקת הפוסקים ועל כן בצירוף השיטות השונות ס"ל דאפשר להסתפק בכיסוי חלקי בחלק התחתון של השוק (ואחרי כתיבת דברים אלו שמענו מפורש דכן היא דעתם של כמה וכמה ת"ח שכתבו כהנ"ל) ואם כן אזי כיון דמצינו שלמעשה אין שום מחלוקת בנידון ממילא יוצא דגם הנ"ל יוכרחו להודות לשיטתם דאין מועיל כיסוי בגרב בלבד. (ועוד יש להוסיף דאפילו אילו אכן היתה מחלוקת בנידון מקום השוק וכמו שהו"א בקרב רבים עדיין תימה היא לסמוך על הדבר להקל אחר והמחלוקת איננה שקולה כלל ועיקר וכמות האוסרים גדולה היא לאין ערוך מכות המתירים ע"פ ההו"א הנ"ל). ומ"מ גם לדבריהם חייבים אנו לומר כי חיוב הוא להיות מכוסה בבגד שאינו צמוד עד כפות הרגלים ממש, שכן לטענת הנ"ל יש בראיית צורת המקום הנ"ל בכדי לגרום להרהור, ואם כן ממילא כיון שהמצאיות היא שהמלבושים מתרוממים בנסיבות שונות בעת הילוך האשה וכדו', אם כן ודאי הוא שהנשים חייבות לכסות רגליהם באופן שמקום זה ישאר מכוסה בבגד רחב בכל מצב ולא יתגלה אפילו באקראי.

ובאמת יכול כל אחד להיווכח שענין זה של הסתפקות בכיסוי ע"י בגד דקיק (גרביים ואפילו אטומות) הוא שיבוש, שכן לגבי הזרועות עצמם שדינם⁴⁶ קיל טפי מדין השוק הדבר פשוט לכ"ע דאין מועילה הצנעתם ע"י שרוולים צמודים וכ"ש לא כאלו שעשויים בצבע העור, ואם כן יש ללמוד ק"ו לשוק דהוא הדין דלא יועיל עבורו כיסוי כהנ"ל.

ובאמת לא נמצא שום פוסק או מקור קדמון אשר כתב משהו בדבר החילוק המחודש הזה דבניגוד לכל שאר חלקי הגוף עבור השוק מועילה הצנעה אפילו בבגד צמוד (היינו גרב), ואף על גב דגם בזמנם היו⁴⁷ בתי שוקיים מ"מ בכל תפוצות ישראל בכל מקום שהם הקפידו תמיד שמלבושי הנשים יכסו את כל אורך השוק, וע"כ י"ל דמשום דס"ל דמעיקר הדין לא יועיל כיסוי בבגד צמוד כהנ"ל עבור השוק וכשם שאינו מועיל עבור שאר חלקי הגוף.⁴⁸

גדולי תורה שכתבו להדיא כי השוק מחוייב הצנעה בבגד רחב.

ומצינו בס"ד לכמה וכמה מקורות בהם נכתב במפורש כי אין מועיל כיסוי בגרביים עבור השוק ואלו הם⁴⁹

שו"ע הרב (סוף סימן ש"א מהדורא בתרא) כתב: **"הבתי שוקיים** (הגרביים) עצמן וכן השבכה עשויין רק לצניעות⁵⁰ ולא לנוי כלל כי הן במקום צנוע ואין דרכן להיות בגלוי אלא לכסות עליהן למעלה בבגדיה והצעף על השבכה".

---

46 דהא לגבי השוק מובא בט"ז דהוא מקום הרהור יותר משאר איברים, מה שלא נאמר בזרועות, וכן יש סוברים שאיסור דברים שבקדושה כנגד השוק הוא אפילו בפחות מטפח ומה שאין כן בזרועות, וכן העלה הב"ח דדין השוק הוא חמיר טפי כיון שהוא נלמד מפסוק דהוא ערוה ומה שאין כן זרועות.

47 וכדאיתא במאירי בפסחים נה. וז"ל "באותם הזמנים לא היו ההמון רגילים להביא בתי שוקים תחת מנעליהם אבל עכשיו שהכל רגילים בכך יש כאן אבד מצד הבתי שוקים ומותר" עכ"ל, וש"מ דהליכה בבתי שוקיים היתה דבר נפוץ, מיהו אעפ"כ היו הולכים במלבושים ארוכים כדמוכח לעיל, ובתי השוקיים לא שימשו אלא ליתר בטחון ולמקרה שיתרוממו המלבושים באקראי ובנסיבות שונות.

48 ויש מי רצה לטעון דיועיל כיסוי בבגד צמוד עבור השוק אחר וכבר נהגו העם בדבר, והדברים דחויים הם מאליהם שכן אם נאמר דמועיל שינוי המנהג בזה עבור השוק ע"כ עלינו לומר דיועיל המנהג גם עבור כיסוי כל הגוף בבגד צמוד וזה ודאי אינו, ועוד שכבר כתבו הפוסקים להדיא דדין שוק באשה ערוה אינו תלוי במנהג המקומות ואף לא אחד ציין דכל זה אינו אלא לענין אמירת דברים שבקדושה כנגד השוק אי"נ בגילוי גמור של השוק, מיהו בענין חיוב הצנעת השוק בבגד צמוד בזה הדין משתנה ע"פ מנהגי המקומות וירידת הדורות, ומדלא כתבו כך ע"כ ש"מ דלא ס"ל הכי, ופשוט.

49 ואין לומר שאלו שלא כתבו כן לא ס"ל הכי, אלא אדרבא כיון שהמציאות היתה שהנשים כיסו את שוקם כראוי נראה דלא היה צורך לעורר על הדבר, ועיקר המקורות המובאים כאן בעיקרם הינם מדברים שנכתבו אגב אורחא או דברים שנכתבו בעקבות פירצה של התחדשות המלבושים עליהם ראו הפוסקים לזעוק ולהזהיר כי אופן לבוש כהנ"ל אינו אסור מעיקר הדין, כאמור.

והגאון רבי שמעון אגסי זצ"ל (תלמיד הב"ח בספרו אמרי שמעון עמ' ר"ג) זעק בספרו על השינויים במלבושי הנשים ובין הפרצות השונות מציין הוא את "המלבוש הקצר עד הארכובה (ברך) ומשם ולמטה רק מכסה בתי שוקיים (גרביים) דק יכסה רגליהן". ועוד כתב שם וז"ל "בצאתה תהיה צנועה ביותר כדרך נשים הצנועות של הדור הקודם שהיו מתעטפות בצעיף מכף רגלם עד קדקודם".

וכן מובא בספר משנת יעקב (או"ח סי' ע"ה) בשם המהרי"ד מבעלז: "שנשים לא יגלו את הגרביים כי זה בגד שנעשה לקבל הזיעה והווי כשוקיה ערומים לדברי הב"ח יו"ד סי' ש"מ ובש"ך שם ס"ק כב". וכן עולה מדברי המהרש"ם (או"ח סי' ע"ה סק"א).

וכן פסקו הגרי"ח זוננפלד ובית דינו (בכרוז שהתפרסם בירושלים בי"א אייר התרפ"ח) וכמובא לעיל "כל אשה ישראלית חייבת ע"פ דין תוה"ק ללבוש בגדי צניעות כאשר נהגו בנות ישראל הכשרות מאז ומעולם בלא שום שינוי, דהיינו במלבושים ארוכים עד קצה האחרון היותר אפשר"

וכן כתב הג"ר יצחק יעקב וייס בעל המנחת יצחק ("מערכת המנחה" – "ליקוטי תשובות" סימן ה') וז"ל "לאפרושי מאיסור בעניני צניעות הלבוש... והעולה על כולנה"⁵¹ גילוי השוק⁵² אפילו בכל שהוא ואפילו אם עדיין מכוסים בבגד הסמוך לגוף, ולצערינו הדבר היה להיתר אף לבנות ישראל הכשרות ומבטלים בידיים מאמרו של הקב"ה והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר... והחוב מוטל על כל איש ואיש הירא את דבר ה' לתקן בביתו שיהיה הכל עשוי כדת וכדין ובזכות זה נתברך בכל הטוב ונזכה לביאת משיח צדקנו בב"א"

וכן כתב הגה"ק ר' מרדכי חיים מסלאנים זצ"ל: "והשמלה תהא ארוכה עד העקב דוקא, ואפילו אם יהיו בתי שוקיים גבוהים אסור לילך בשמלה קצרה" (מאמר מרדכי מכתב ל"ב)

---

50 ונראה כוונתו לומר דאפילו שהנשים הלכו במלבושים ארוכים מ"מ כיון דפעמים קיים חשש שמא אפילו הכי המלבושים יתרומו מעט במצבים מסויימים יראה השוק, ע"כ הקפידו להוסיף וללבוש בתי שוקיים להמנע מה שאפשר ממכשול, (וכמו שהדבר פשוט כי גרביים שמגיעות עד מעט מעל הברך אסורות ואפילו היכא שהשמלה מגיעה עד אמצע השוק והיינו מהחשש הנ"ל) וכמו שנראה לומר בדברי הרא"ש והמאירי המובאים לעיל בהערות. 51 ונראה כוונתו במה שאמר שפריצות זו "עולה על כולנה" היינו מחמת ההפקרות בנידון שכבר נעשה היתר להמון עם וגם בקרב הנשים הכשרות, אבל לעולם פשוט הוא שישנם אופני פריצות חמורים יותר.

52 ודעת המנחת יצחק בנידון היא דשוק הוא החלק שמתחת לברך וכמו שכתב בשו"ת (חלק ו סימן י) וז"ל "...הרי פשיטא דכוונת הב"ח רק על כפות רגלי", וכמ"ש בחי"א (כלל ד' סעי' ב'), דבורועותי ושוקה אפילו רגילין בכך כדרך הפרוצות אסור עיין שם, וכ"כ בסי' מ"ב שם (ס"ק ב') ובשער הציון שם הביא שכ"כ א"ר בשם הרוקח, והוסיף דכן מוכח (בכתובות ע"ב ע"ב) דהוא דת יהודית עיין שם" עכ"ל. ושי"מ דס"ל דרק כפות הרגלים הינם מקום ששייך לגלותו ע"פ מנהגי המקומות ושי"מ דשוק הוא החלק שמעל כפות הרגלים, ומדבריו נראה שהבין כי כן היא דעת המשנ"ב בנידון, וכמו שנתבאר לעיל בפנים הקונטרס.

וכן כתב הגרש"ז **אויערבך זצ"ל**, (מנחת שלמה ח"ג סי' קג, אות טו), וז"ל **"אף אם הגרביים אינן שקופות**, מ"מ אם בשעה שהן יושבות נגלה לעין כל רואה⁵³ מקומות מוצנעים שבגוף לא בדרך צניעות, אף אם לא נראה ח"ו הבשר ממש, ג"כ **חשיב כמגולה, והרי זו פריצות!** וכמ"ש הבי"ח והשי"ך ביו"ד סי' ש"מ ס"ק כ"ב דאשה שמגלה החלוק אע"ג שעדיין נשאר בשרה מכוסה בבגד תחתון הסמוך לגוף הרי זה פריצות וחשיב כמגלה את לבה ערום וכ"ש במקום צנוע ממש... ואם אמרו זמרי נשי ועני גברא שהוא כאש בנעורת קל וחומר לפריצות זו... ולכן ראוי לכל אשה כשרה ויראת ד' הן נשואה והן פנויה להזהר מאד מפריצות זו, כי חוץ ממה שעוברות על **דת יהודית** הרי הן עוברות גם על **לאו דאורייתא של לפני עור** לא תתן מכשול שיכשלו ח"ו על ידן בהרהורי עבירה שקשים מעבירה ולעבור על **ונשמרתם מכל דבר רע** המביא לידי הרהור".

וכן מובא בספר מחניך קדוש **להגר"י דידובסקי**⁵⁴ זצ"ל (אות ט"ז עמ' טו) בזה"ל **"ולכל הפחות צריך שיהי' אורך השמלה עד עצם הקרסול והיינו בערך טפח מן הארץ ואין לקצר מזה השיעור כלל וכלל... ואין להסתכל כלל על נשים אחרות שמקצרות זה השיעור..."** ועוד כתב שם במקור הקדושה וז"ל **"וראוי לכל אחד שיזהיר הרבה על זה בביתו ויתקנו את השמלות הקצרות מזה השיעור, ומאחר דהאשה רואה את בעלה שותק בזה הרי נעשה היתר אצלה ולכן עיקר חיוב מוטל על הבעל שימנע את אשתו מלצאת בשמלה קצרה מאורך עד עצם הקרסול ולא תכשיל ח"ו לזרע קודש בני אבותינו הקדושים אברהם יצחק ויעקב והמחטיא את הרבים אין לו חלק לעוה"ב ולכן לא דבר קטן הוא עונה בזה ויזהר מאד מאד שיהיו כל בגדיה וכל מעשיה בצניעות"**⁵⁶

---

53 וכמובא לעיל דעת הגרש"ז היא דשוק הוא החלק התחתון והוא בכלל מקומות המוצנעים.
54 בשנת תרצ"א כשהתחילו להפרץ גדרי צניעות הלבוש בארץ הקודש, התאספו גדולי הדור ושמו עיניהם על הגאון רבי רפאל יעקב דידובסקי (קרניצער) זצ"ל, שהעידו עליו הגדולים שהיה בקי בע"פ בכל מכמני התורה, (גם החפץ חיים זצ"ל הפליג בשבחו ושבח ספריו הקודמים) וציוו עליו לכתוב קונטרס הצניעות וכתב אז קונטרס מחניך קדוש.

55 אמנם דבריו אלו הינם לעניין אשה נשואה, מיהו דברינו מובאים גם לעניין בתולות דמנ"ל לחלק בין הדבקים אחר ושוק באשה ערוה אמור בשניהם.

56 ומידי דברי בנידון זה עם אברכים שונים שמעתי כאלו שרצו להקל בחצאית שאינה ארוכה בלי שום מקור מהש"ס והפוסקים אלא מסברת עצמם ובטענה דאין בגילוי צורת השוק בכה"ג משום גרימת הרהור וכדומה, והדבר הוא פלא כיצד זה ידחו כל הדברים האמורים עד כה רק מכח הרגשי מאן דהו שיאמר דהוא עצמו ס"ל דבגילוי בכה"ג אין שום הרהור (כאשר רבים יגידו מאידך דהחוש מכחיש), ומהדברים המובאים כאן ומדברי שאר קדמונים משמע שהדבר היה פשוט בעבורם דיש בדבר משום גרימת הרהור והחטאת הרבים, וכן יש לומר דאילו היה שייך לדון לקולא ולומר דכיון דאין בדבר זה הרהור ממילא מותר לגלותו אם כן לא היו חז"ל צריכים לפרט ולבאר לנו את כל דיני ערוה דרבנן ואת דיני הצניעות הנלמדים מהם וכל אחד היה דן על פי הרגשיו, ומדפרטו חז"ל בעניין ש"מ דפעמים וגם דבר אשר בעבורנו היה צד להקל בו מ"מ נחשב הוא לאיסור, וכן יש להוכיח מדברי הבי"ח (בסימן ע"ה) דכתב דחז"ל אמרו שוק באשה ערוה מאחר וה"א דלא יהיה בו הרהור בכה"ג דהוא מלוכלך

וכן הגי'ר יצחק אייזיק רוזנבוים זצ"ל האריך לבאר בספרו הצניעות והישועה דחצאית המכסה את כל אורך השוק הוא חיוב גמור מעיקר הדין והוא בכלל אביזרייהו דגילוי עריות (פרק ד' אות ו') ותמה שם רבות על הטעות שחדרה למחנה בהנהגה זו.⁵⁷

ואין להתפעל ממה שאפילו נשים חשובות אינן מקפידות על הדבר וכמו שכתב להדיא הגר"י דיזובסקי בספרו שם עמ' ט' וז"ל – "בעקבתא דמשיחא מצוי גם בת"ח ויראי שמים שיש להם נשים שאינן צנועות כבנות ישראל הכשירות ואין ללמוד ממנהגן כלל", ואם דבריו נאמרו בנידונים שפשיטא לכל שהם פריצות כ"ש בנידון דידן שהמבוכה בו היא רבה ובעיקר חוסר ההקפדה בנידון נובעת מחוסר מודעות.

וראה עוד מה שכתב הגר"ח קנייבסקי בספרו אורחות יושר (ערך תפילה) וז"ל "אין ללמוד ממה שרואים אחרים מזלזלים בזה ואפילו גדולים וחשובים והעיקר הוא כי תורה יש ללמוד מתוך התורה והשו"ע ולא ממה שרואים אצל אחרים ומי שמזלזל בזה הוא בכלל אפיקורוס".

בטיט וצואה וקמ"ל דאפילו הכי אסור (וכמבואר בהערות לעיל) וש"מ דכוונת חז"ל בזה היא לחדש דגם איפה שמצד הסברא היה שייך לומר דהדבר מותר כיון שעל פניו נראה שאין בכך הרהור קמ"ל דאפילו הכי אסור, ובמיוחד בדורנו אשר הפריצות רבתה ביותר וכל ההרגשים כהים פלא הוא להתיר דבר שנאסר בקדמונים על סמך הרגש בלבד.

57 ואין לתמוה כיצד זה רק אלו טוענים כהנ"ל, דס"ס כיון שדיני הצניעות כמעט לא מבוארים באופן עיוני כלל בספרי דורנו וכאמור הציבור נסמך על קיצורי הלכות או על הלכות המובאות בספרים בלי שום ביאור מקור או ראיה אשר באופן כללי מבוססים על העתקות של ספר אחד מחבירו בלי שום בירור יסודי בנידון, ממילא אין זה פלא שדוקא ספרים אלו שטרחו לדון בסוגיות הנ"ל בעיון, הגיעו כולם לאותה המסקנה הפשוטה והיינו שחצאית המכסה את כל אורך הרגל היא חיוב גמור מעיקר הדין ממש.

סיכום הדינים

- א. שוק האדם הוא החלק התחתון שנמצא מתחת לברך ומגיע עד מעל כפות הרגליים, ודבר זה מוסכם בפי כל הפוסקים ראשונים ואחרונים **בלי שום יוצא מן הכלל**.⁵⁸
- ב. שוק האשה הוא "ערוה", ודין זה אינו משתנה ע"פ מנהגי המקומות.⁵⁹
- ג. אסור לומר דברים שבקדושה כנגד שוק מגולה, וברכה כנגדו נחשבת לברכה לבטלה⁶⁰, ואפילו באם השוק מכוסה בגרביים מחוררות או שקופות.⁶¹
- ד. אסור לגבר לראות את שוק האשה ואף הראיה בעלמא בלא התבוננות ובלא כוונה להנות וכדין כל מקום המוגדר "ערוה"⁶².
- ה. שוק האשה הוא בכלל המקומות המכוסים אותם צריכה האשה להצניע אפילו בחדרי חדרים⁶³.

---

58 ואף שיש מי שכתב דישה מחלוקת בדבר, כבר נתבאר בפנים הקונטרס דכל זה אינו אלא מחמת הו"א בדברי כמה קדמונים ובראשם הפמ"ג והמשנ"ב, אשר מוכח למעשה דגם הם סוברים דשוק הוא החלק התחתון. 59 פשוט, וכן עולה מדברי האליה רבה (עה, ב.) בשם הרוקח (סי' שכ"ד) וכן הוא לצמח צדק (אבן העזר סימן קלט). וכן כתב החיי אדם (כלל ד סעי' ב.) וכן מבואר להדיא בחזו"א (או"ח סט"ז). וכן הוא במשנה ברורה (סימן עה ס"ק ב) (וכן בס"ק י) ועוד.

60 וז"ל הצניעות והישועה (פ"א אות י"ד) "גם בדיעבד לא יצאו כל רואיה בכל מה שקראו ואמרו כנגדה, וכמ"ש הפמ"ג (א"א סעי' סק"ה א') דלחם משנה והגה"מ ולרמ"א חוזר וקורא, ושם (במ"ז בריש הסימן) כתב פעמיים סתם דחוזר וקורא וכ"פ פתחי עולם ס"ק ב' וכן פסק המשנה ברורה (שם ס"ק כ"ו, ובשער הציון ס"ק ל"ד) דפשוט דאפילו דיעבד צריך לחזור ולקרות ע"כ, ונמצא דכל מה שקרא ובירך לפניו **לא יצא בהם והיו כל הברכות ושמות לבטלה ר"ל** ובמקום שיקבל עליהם שכר טוב יקבל עונש ר"ל שקראן לפני ערוה ולבטלה **ואכלו בלא קידוש ובלא הבדלה ובלא ברכה ראשונה ובלא ברכת המזון ושאר ברכה אחרונה ולא קיים מצות ק"ש ולימוד תורה ושאר מצות** בכל מה שקרא נגדה" עכ"ל. ועיוין בגדר עולם למרן החפץ חיים דלא שייך להנצל מהדבר היכא דאין האשה מקפדת להצניע שערותיה בתוך ביתה וה"ה לגבי שוקה, ופשוט. ועוד כתב שם וז"ל "יודוע שבכל ברכה יש בה שם הקדש, ואם כן כשם שהמברך כהגון ממשיך על עצמו ברכה, כמו שנאמר "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך" כן הדבר להפך חס ושלוש: **אם מברך נגד הערוה – ממשך חס ושלוש, עניות על עצמו**, כדאיתא בנדרים (דף ז:): בכל מקום שהזכרת השם (שלא כהוגן) מצויה, שם עניות מצויה"

61 ובגרביים מחוררות יש לדון בכל מקרה לגופו, ע"פ דעת הפוסקים הסוברים שרק בגילוי טפח מהשוק יש איסור בדברים שבקדושה למולו, ואכמ"ל. ואצלי הקטן פשוט שגם גרביים בצבע רגל אסורות בברכות כנגדם אך תוצרך אריכות עבור ביאור העניין ואין כאן המקום. ומ"מ ראינו לציין דיש הסוברים שכנגד בגד צמוד ואפילו שהוא אטום לחלוטין חל איסור של אמירת דברים שבקדושה כנגדו, וכן דעת הגר"י מוצפי זצ"ל ועוד.

62 וז"ל המשנה ברורה בסימן ע"ה סק"ז – "וכתב הפרי מגדים דבמקומות שדרך להיות מכוסה [כגון זרועותיה וכהאי גוונא שאר מקומות הגוף] אף ראייה בעלמא אסור", עכ"ל. ומטעם זה אשה שאינה מצנעת את שוקה כראוי עוברת נמי על לפני עיוור, זאת מלבד שאר איסורים שיש בפריצות. (יעוין בפרק א' להצניעות והישועה אשר מנה שם המישה עשין ושמונה לאוין השייכים בענייני צניעות).

63 מדין "מלא כל הארץ כבודו", שו"ע או"ח ב. וכתב הסמ"ק מצוה נו "והיה מחניך קדוש" (מובא בביה"ל סי' ג') "גם בכל דבר צריך להיות בצניעות ולא בפריצות" והיינו דחייב הצניעות הינו גם בחדרי חדרים, וכתב המשנ"ב שם סעיף א' "האדם צריך להתנהג בצניעות ובושה לפני הקדוש ברוך הוא, ואפילו כשהוא לילה ובחדרי חדרים, הלא מלא כל הארץ כבודו, וכחשכה וכאורה לפניו יתברך", ע"ש.

1. גילוי השוק בפני זרים היו פריצות גמורה והדבר כרוך בכמה איסורים חמורים, וביניהם חילול ה', לא תקרבו לגלות ערוה, והיה מחניך קדוש, החטאת הרבים ועוד, ואין הבדל לענין זה בין אם השוק מכוסה בבגד בצבע רגל או שאינו מכוסה בכלל, ואין צריך לומר שגרביים מחוררות או שקופות הם בכלל האיסור.

2. כל מקום בגוף האשה המחוייב בהצנעה אין מועילה עבורו הצנעה בבגד צמוד, ועל כן אין מועיל כיסוי גרב אפילו אטומה ואפילו שחורה עבור השוק, ו**מעיקר הדין** חייבות הנשים והבנות⁶⁴ לכסות את השוק בשמלה עד כפות הרגליים ואף יותר, וכל המרבה הרי זו משובחת, וכך היתה דרך הצניעות בישראל מאז ועד עולם.

והמעין ימצא בודאי עוד הרבה נ"מ להלכה בעניינים אלו ולא הבאנו כאן רק את עיקרי הדברים העולים מתוך הקונטרס, ויעויין בהערה.⁶⁵

---

64 ובעל הצניעות והישועה בפרק י"ג הביא מקורות רבים לכך שכל דיני הצניעות שייכים גם בקטנה מגיל שלוש והלאה, ובאמת הדבר פשוט בפוסקים ולא הוצרך לזאת אלא ע"מ לבאר דגם החזו"א לא חלק בזה על המשני"ב אלא לענין ק"ש דלמשני"ב (ועוד פוסקים) ס"ל דדין טפח אמור כבר מגיל ג' ואילו החזו"א ס"ל (או"ח ט"ז) "דכל שאין דעתן של בני אדם עליהן מחמת קטנותן מותר" עכ"ל, מיהו לענין צניעות בזה גם החזו"א מודה דכבר מגיל ג' שנים והלאה החיוב הוא מעיקר הדין (וכמו שנתבאר לעיל בהערות דהרבה דברים הותרו לענין ק"ש על אף שלשאר ענייני צניעות אסורים הם) וסמך לדבר נמצא במעשה המובא בחוט השני (שבת ח"ב עמ' שי"ד) ובמעשה איש (חלק ו' עמ' צ') בענין הקפדת החזו"א על צניעות ילדה כבת 4-5 עיי"ש, ובנד"ד כתב הגה"ק ר' מרדכי סלאנים (מאמר מרדכי מכתב ל"א) "תדעו בני שהסכנה מילדים והילדות שהולכים חשופי שוק וזרועו ושינו ממנהג אבותם, הוא יותר סכנה מכל מלחמת שבעים אומות". וכן כתב המגיד הירושלמי (בטוב ירושלים עמ' עו) "התחילו לקצץ בשולי הבגדים קמעה... ובתחילה נהגו כן רק בתינוקות, באמרם עדיין קטנה ופעוטה היא וכשתגדל תתנהג בצניעות. אך הורים אלו לא שמו על לב מה שאמר הכתוב: **חונך לנער על פי דרכו גם כי יגדל לא יסור ממנה**". וכתב האור החיים (קדושים כט) בדבר חובת האב בצניעות בתו: "אל תחלל את בתך וגו'. פירוש יצו האל למי שיש לו בת שלא ינהג בה מנהג חולין להראותה לפני כל ולהתנאות לפנייהם אלא כבודה בת מלך פנימה. והגם שיתכוין בה להנאת זיווגה כדי שידוע כי בת יפה ונעימה היא ותנשא להראוי לה, על כל זה יצו האל כי חילול הוא לה והיוצא מזה הוא להזנותה לא להשיאה כי יבער בה אש הטבעי ותחלל כבודה, ולא זו בלבד אלא שתהיה סיבה להבעיר אש בלב רואה וחומד ותזנה הארץ ולבסוף ומלאה הארץ זימה, ונמצא עון כל הרשע תלוי בצוארו".

65 ישנן עוד כמה טענות לחיוב מלבושים ארוכים מעיקר הדין וראינו להביאן כאן בקצרה. א. בספר "לבושה של תורה" (סי' נד) כתב כי עפ"י העולה משו"ת חת"ס (או"ח ס"ס קנ"ט) יש בשינוי מלבושי ישראל ממה שהיה מנהג מאז ומעולם משום בחוקותיהם לא תלכו, (וכתב החת"ס שם דזה אינו היכא שהדבר נעשה בהיתר ולאפוקי מנד"ד וכמובא בתחילת הקונטרס) והקשה שם דלפי זה ההליכה בשמלה שאינה ארוכה אסורה מהטעם הנ"ל ותירך שם "דהגם דלבשו הנשים שמלה ארוכה עד למטה מ"מ י"ל שלא היה זה מחמת צניעות... אלא שכך היתה דרך לבישת נשים בימים ההם, דאהבו ליפות עצמם באופן שכל אורך גופם היה מכוסה בשמלה יפה או שאר בגד צבוע" עכ"ל. ואחר הוכח כאמור לעיל שלבישה כהנ"ל היתה מחמת צניעות ולא מחמת נסיון להתייפות חלילה, נמצא שלבישת מלבושים שאינם ארוכים כנ"ל אסורה משום "בחוקותיהם לא תלכו" (ויעויין בקונטרס "הרימו מכשול מדרך עמי" שהתייחס לגישה הקלוקלת של הספר הנ"ל ואכמ"ל). ב. הצניעות והישועה בפ"ט א"ב כתב דכיון שההליכה במלבושים ארוכים נפוצה בכל תפוצות ישראל בכל מקום שהם (ולו רק מטעם של גדר לצניעות) אזי כה"ל חל חיוב על כל הדורות הבאים אחריהם מדין נדר וכדאיתא דשו"ע (יו"ד ס"ב) ועוד, ואכמ"ל.

פרק ו' 'איסור' חצאית ארוכה (!?)

אחר אלו הדברים ראינו להתייחס לשורש החורבן בנידון זה והוא ה'איסור' החדש שהומצא בדור האחרון היינו 'איסור חצאית ארוכה' שבעוונותינו הרבים כבר חדר כמעט לכל שכבות המחנה עד כדי כך שבחלק ניכר ממוסדות החינוך כופים את הבנות ללכת משום כך בחצאית שאינה ארוכה בדוקא.⁶⁶

ומחמת רוב המבוכה בזה ראינו לבאר מה ה'מקור' ל'איסור' זה, מה 'טעמו' ומה השתלשל ממנו.

מקור ה'איסור'

'איסור' זה אין לו ⁶⁷מקור בפוסקים ולא יצא מעולם מפייהם של גדולי ישראל. וכל המעיין בדברים ולומד את הסוגיות מבפנים, לא יכול שלא להתפלא על 'איסור' תמוה זה. מלבד זאת מובן לכל שמסברא עדיף לכסות כמה שיותר, וככל שהכיסוי ארוך יותר, כך הוא מוסיף קדושה וצניעות ומונע מכשול.

ואדרבה, אף אילו היינו מוצאים פוסק שאוסר חצאית ארוכה, אפי' פוסק קדמון, היתה מתעוררת תמיהה גדולה על דבריו, וכל אחד היה מעדיף לסמוך ולנהוג כהפוסקים האחרים שאינם אוסרים זאת, אחר שכך ראוי מסברא לעשות. אך העובדה היא שאין אף פוסק כזה שאוסר, ואדרבא במעט ההתייחסויות שיש בקדמונים לנידון נמצא דכולם מעודדים ואף מחייבים את העניין, ולא עלה חלילה על דעתם מחשבה כזו, ולהמציא איסור כזה בניגוד לשכל הישר, אין לך דבר תמוה ומשונה יותר מזה.

---

66 ולא זו בלבד אלא בכמה מוסדות אף ראו 'לדקדק' יותר בקיום ה'מצוה' ולדרוש מהבנות לבוא אך ורק בגרביים בצבע רגל בניגוד גמור לדעת כלל גדולי ישראל והדבר נחשב לאיסור גמור של פריצות לכל השיטות והדעות.

67 מיהו נראה דתחילת הנהגה זו הינה בבתי החינוך הקלוקלים של "אליאנס" וכדברי הגאון רבי שמעון אגסי זצ"ל (תלמיד הבא"ח בספר אמרי שמעון דרוש לצרות עם ישראל ע"מ ק"צ) המובאים חלקית לעיל וז"ל שם "חוצפה יתירה אשכחת בבית זה (ביה"ס אליאנס) כי הנהיגו שתלכנה הנערות בחוץ במלבוש קצר עד הארכובה (ברך) ומשם ולמטה רק מכסה בתי שוקיים (גרביים) דק יכסה רגליהן". אמנם באליאנס ההקפדה היתה רק על גילוי צורת השוק ולא גם על גרב בצבע רגל כמו שהוסיפו ל'דקדק' בימינו.

ולאחרונה התפרסם בקונטרס בגדים הדוקים כי דעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל, ויבלט"ח הגר"ש ואזנר והגר"נ קרליץ שליט"א היא ש"המאריכה את החצאית הרי זו משובחת והתנגדו למלחמה נגד חצאיות ארוכות, **מאחר ותוספת אורך היא תוספת צניעות**".

ואיפה נשמע כדבר הזה שגדולי ישראל צריכים להכריז **שאין שום איסור** בדבר שהיה מנהג הצניעות בישראל מאז ומעולם, ומוזכר לשבח בדברי הש"ס והפוסקים, ולבקש מהציבור להפסיק את המלחמה נגד התופעה **הרצויה**.

טעם ה'איסור'

וכאשר מבררים אצל היודעים' ומנהלי המוסדות מה המקור והטעם ל'איסור' זה, נמצא כי הם בעצמם אינם מגובשים בדעה אחת, אלא ההנחה הבסיסית של כולם היא ש'הדבר אסור'! ורק צריך להבין 'מדוע'... וממילא מנסה כל אחד להסביר זאת באופן שונה מתברו. אלו אומרים משום 'בחוקותיהם לא תלכו', ואלו טוענים 'מאחר וזאת האופנה', אלו יאמרו שזה כדי 'להבדיל מהרחוביות', ואחרים יאמרו שחייבים 'להתרחק מציבור המזרחי'. ואף שלכאורה אין טעם להתייחס ו'לדון' בטענות אלו, שמלכתחילה לא התבססו על שום מקור, אעפ"כ נבא לברר כל ה'טענות' הללו בקצרה, ולהראות בע"ה שאין בהם ממש.

להבדל מחברה רעה, ומראה 'רחובי'

הטענה של מראה 'רחובי' בשמלות הארוכות עצת היצר היא, וכי איזו ועדה קבעה שדוקא גילוי צורת השוק היא הדרך המכובדת לבת ישראל רח"ל, ומאיזה סעיף בשו"ע הגיעה טענה זו?!

והרי בקרב ה'רחוביות' מצוי לבוש 'קצר' באותה מדה שמצוי לבוש 'ארוך' ואפי' הרבה יותר, וכן הוא בקרב המזרחי שרבות מהם הולכות כנ"ל, וא"כ מי זה החליט שה'אורך' הוא החלק ה'רחובי' (והרי ההולכות בבגד ארוך, מוסיפות סממנים אחרים כדי לשוות לזה מראה 'רחובי', ואין כאן מקום לפרט, אך לא ה'אורך' הוא הבעיה).

ואפי' היה אמת בטענה שזהו אכן עניין 'רחובי' ח"ו, היכן שמענו שמותר וצריך לעבור **איסורים** ע"מ להראות מובדלים?.

ומעניין להביא כאן את דברי מייסדת בית יעקב מרת שרה שנירר ע"ה⁶⁸ וז"ל "אין בכוונתי לומר כי כאשר האופנה היא ללבוש חצאית בגזרה מסוימת למשל עלינו להתלבש בצורה שונה או הפוכה. לא! כל דבר שבאופנה שאינו מנוגד לדיני ישראל מותר". (ואע"ג דאין לומדים הלכה מנשים מ"מ לא נמנענו מלהביא את הדברים ע"מ לחדד עד כמה גדול העדר הידיעה בדבר שהיה פשוט מאז ומעולם).

וכמה מתאימים דברי הגר"מ שך זצ"ל לעניין זה במה שאמר וז"ל "חוסר צניעות בפרהסייה וברה"ר גורר בעקבותיו חילול ה' נורא ואיום, מלבד עצם חומר ענין חוסר הצניעות כשלעצמו. נוצר היום מצב רח"ל, שאצל הערבים - להבדיל - הולכים יותר בצניעות מאשר אצל אחינו בני ישראל, והרי זה חילול ה' נורא שהעם הנבחר ירוד ומחולל כבודו בין הגויים". (אורחות הבית קנא).

וכן כתב בשו"ת משנה הלכות הגי"ר מנשה קליין זצ"ל (חלק י"ב סימן שט"ז) "ולענ"ד גם את הטוב נקבל והלואי שילכו כולם בשמלות ארוכות, ואדרכא לאחר שהם ישנו ה"מעדע" ויחזרו למקורם, אנחנו בשם אלוקינו נלך ונדרוש מהנשים; אם בשעת ה"מעדע" לא היה קשה לכם ללבוש שמלות ארוכות, א"כ למה לא יעשו כן שלא בשעת ה"מעדע", והנשים הצנועות יקבלו מאיתנו, ובמקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר".

ובאמת, מחמת טענה זו עצמה של 'להבדל מחברה רעה' ו'להתרחק מן האופנה', דווקא מחמת זה מן הראוי להחזיר בביתנו את עניין ההליכה בבגדים ארוכים כמה שיותר, ע"מ לשמור ביתנו מרוחות זרות של מושגי צניעות לא נכונים המוצאים את מקומם אף אצל לומדי התורה.⁶⁹

בחוקותיהם לא תלכו

לגבי הטענה שבחצאית ארוכה עוברים על איסור "בחוקותיהם לא תלכו". בבית יוסף (יו"ד קעח) נתבאר בזה"ל: "אין שום איסור לישראל ללבוש לבוש הנהוג בין העובדי כוכבים (דהיינו לבוש צנוע הנהוג אצל הגויים), מאחר שהוא דרך כשרות וצניעות כאותו של ישראל", עכ"ל יעו"ש, וכן מבואר במהרי"ק וברמ"א ובעוד פוסקים דאיסור "בחוקותיהם לא תלכו" כולל בתוכו רק דבר שעושים הגויים לשם פריצות או דבר שהוא אצלם חוק בלי טעם, אבל הנהגה טובה של הגויים אין בה שום איסור, והדבר פשוט.

68 מתוך אם בישראל – ח"א עמ' 163

69 ומצינו כה"ג בברכות יא. ז"ל: "משל לאחד שאומרים לו זקנד מגודל, אמר להם יהיה כנגד המשחיתים".

ואדרבא מובא בסנהדרין (לט:). דישנה טענה על עם ישראל באם אינם נוהגים כמנהגי העכו"ם המתוקנים וכדכתב הגה"ק ר' מרדכי חיים סלאנים זצ"ל בנידון "ודרך אבותינו שמרנו עד כה לבלתי התערב עם רשעים וקלי הדעת, וכן כתב הרמב"ם (ה' ע"ז פ"יא ה"א) להיות מובדל מהגוים במלבושם, ואפילו אם שניהם הולכים בדרכי הצניעות מכוסים, היו מקפידים שיהיה ניכר במלבוש בין יהודי לארמאי. והיום עושים היכר אחר, שבאם הערבים הולכים בגדים ארוכים בני ישראל הולכים בבגדים קצרים, **וזהו שאמרו רז"ל (סנהדרין לט:): וכמשפטי הגוים לא עשיתם** (יחזקאל ה, ז) **היינו לא עשיתם כמנהגיהם הטובים רק כמנהגיהם הרעים.** (מאמר מרדכי מכתב ל"ב)

וכמה שקר יש בטענה של הבדלות מהגויים ע"י קיצור המלבושים, בזמן שעיקר הלבוש החרדי כיום מגיע בחלקו הגדול מיצרנים גויים אשר מייצרים עבור גויים ולשם פריצות באין פוצה פה ומצפצף, ורק בנידון החצאית הארוכה פתאום זועקים על חשש חוקות הגויים.

הרחקה מהאופנה

הטענה שחצאיות ארוכות אסורות בלבישה משום שהן נכללות בבגדי 'אופנה' גם היא תמוהה ביותר, שהרי האופנה משתנה חדשים לבקרים, וכיום האופנה היא דוקא ללכת בחצאית קצרה. ובכלל רוב ככל הבגדים המוצעים בחנויות לנשים החרדיות כיום הם לפי 'צו האופנה' העדכני ביותר של הגויים השפלים, אז איפה בדיוק המלחמה נגד האופנה?! וכמה חלמאות יש ברעיון של 'להתרחק מהאופנה' אך ורק בסממן הלבוש היחיד שעוד מזכיר את הימים של קודם פרוץ ⁷⁰האופנה, ומשל לאדם חרדי שהולך לצבא ולומד באוניברסיטה אך מקפיד ללכת בלי כיפה כדי להבדל ממחנה המזרחי... ואותו דבר בנידון דידן, ואין לך זיוף גדול מזה.

אם כן, עולה שאין מקור וטעם לטענה ש"אסור ללכת עם חצאית ארוכה", והאומרים כן מרבים פריצות בישראל תוך התעלמות מדברי הש"ס, הפוסקים, ההלכה, ההגיון הפשוט, ומורשת הצניעות שהיתה נהוגה בישראל מימות עולם, וכבר כתבו הראשונים שמנהגן של ישראל תורה היא⁷¹, וכתב בזה החתם סופר (חלק א או"ח נא) "ורגיל אני לומר כל המפקפק על נימוסינו ומנהגנו צריך בדיקה אחריו"

---

70 אגב נעיר בגודל הזיוף במה שאומרים שחצאיות ארוכות הם 'האופנה' כיום בעוד שלמעשה כמעט שלא שייך להשיג חצאיות ארוכות בחנויות הבגדים (בעוד שאת כלל הלבוש האופנתי הבזוי ביותר ניתן למצוא בנקל בכל השכונות החרדיות) כפי שאותם צדקניות שמנסות בשארית כוחותיהם לשמור על מורשת הצניעות האמיתית מעידות.

71 וכל זה היינו כמובן בהנהגה מתוקנת, אבל מנהג שהונהג ע"י דלת העם, וכ"ש בכה"ג דיש בדבר איזה שמץ איסור על זאת נאמר "מנהג אותיות גהנם".

חומרת היצה"ר נגד תורתנו הקדושה

האדמו"ר מזוטשקא בספרו **הצניעות והישועה** זעק עוד בזמנו (תשמ"ג) שאם ילחמו נגד חצאיות ארוכות בסוף עוד יגיע מצב בו יאלצו להלחם על חצאיות קצרות גם כן, ואכן עינינו רואות כיום בנגע החצאיות הקצרות שפשה במחנינו באופן נורא רח"ל.

והביא שם עוד ראייה לכך שכל המלחמה נגד 'החצאיות הארוכות' כולה אך ורק **תוצר של הבעל דבר**, וז"ל "ידוע דבדורות האחרונים העולם מתרעמים על החומרות, ובכל דבר דובר מוצאים להם היתרים וקולות, ואפילו המון החסידים והחשובים, וכמה דברים שמפורסם ופשוט לכל דהכרח לתקן, **והוא קשה כקריעת ים סוף**, וחומרא הנ"ל לאסור בגדים ארוכים לנשים, נתקבלה בהמון החסידים והחשובים באהבה וברצון, ולית מאן דפליג עלה, ונשתנו בזה סדרי בראשית דנהיגי לחלוק בחומרא (דהיינו שנוהגים לחלוק על החומרות), וזאת אומרת דחומרא זו, אינה חומרת תה"ק נגד יצה"ר, **רק היא חומר יצה"ר נגד תה"ק ר"ל**, וממילא מי שרוצה לקיים רצון הבורא ב"ה, **אסור לו להחזיק בחומרא זו, שאינה אלא קולא נוראה ר"ל**".

וחיזוק לדברים ניתן למצוא בפירוש הגר"א למגילת רות (פ"א פ"ח) וז"ל "ותרא כי מתאמצת היא ללכת וכו' – אם יראה (היצה"ר) שאינו יכול לו, **מפתהו במצוה מעוטפת כמה עבירות**. והרוצה לבחון עת באה לידו המצוה, אם היא מיצר הרע או לא – יבחין בעת עשיית המצוה, אם אבריו נעים ונדים בעת ההיא בזריזות לעשות 'המצוה', מסתמא היא עצת היצר, כי איך יכול להיות שאברי הגוף הכבדים אשר טבעם לילך אחר תאוותם הגופני יתלבשו רצון לעשות?! **אין זה כי אם מעצת היצר הרע**".

ואם כן לענייננו הדבר פשוט שכל המלחמה נגד אריכות המלבושים אינה אלא עצת היצר, שכן בכל שאר העניינים ידוע שהדבר קשה מאוד לעורר את העם, וכמו שמצינו לגבי הצפיה בסרטים שנאסרו ע"י כל גדולי ישראל בכל אופן וצורה שהיא, ואעפ"כ הדבר נעשה לכתחילה בריש גלי ואפילו בחלק ממוסדות החינוך, וכן בגדים צמודים, שימוש באינטרנט וכו' אשר עדיין לא נגדר הדבר לחלוטין בקרב הציבור למרות התבטאויות מפורשות וחרפויות ביותר שיצאו מפי גדולי ישראל בנידון. כאשר מאידך המונים מישראל 'מזרזים' בדבר חומרת ה'איסור' של הליכה במלבושים ארוכים, והדבר נאכף בסמינרים בתוקף, ונכתב בתקנוני בתי הספר השונים ואפילו המקילים במצוות 'מקפידים' על הנושא וימהדרים' בדבר, וכל זה בזמן שהדבר לא יצא מפי אף אחד מגדולי ישראל, לא פורסמו בנידון עלונים, לא נעשו כנסי חיזוק וחוגי בית, ואין אפילו פוסק אחד בעל שיעור קומה שמזכיר עניין שכזה אפילו במשהו, **וכל בר דעת יראה שכזו 'הצלחה' במיגור התופעה של החצאיות הארוכות, אינה אלא מעשה הבעל דבר להסיט את ישראל מדרך הצניעות בה הלכו אמותינו הקדושות מאז ומעולם**.

פירצה שהיא מן הגדולים

ועוד מובא בהצניעות והישועה (פרק ט' אות טז) בזה"ל "וראוי להעיר בזה מוסר השכל לקצת נשים חשובות שאין יוצאות ידי חובתן בזה כראוי, וטוענות הלאוי ויעשו כל בנות ישראל כמוני, וזה באמת שטות, כי הם כמו גוף האדם, שיש בו אברים מאברים שונים, ויש בו גבוה מעל גבוה, ואי אפשר שיעמדו אברים התחתונים בגובה של העליונים... ובע"כ **אשה החשובה מוכרחת לדעת שהאחרות לא יעשו כמעשיה ובע"כ יפחתו מזה**, ומוכרחות לחשוב ולהתנהג באופן שגם אחר הפחת שיפחתו הפשוטות ישאר המצב כראוי, **ולכן החשובות מוכרחות להוסיף וכנ"ל בגמרא דשבת (צח:)** הנ"ל **דנשים החשובות היו בגדיהן נגרות אחריהם בארץ**, כדי שאחר שהנשים הפשוטות יפחתו מהם, ישאר עדיין כשיעור. ואם החשובות מצמצמות בשיעור החיוב, הן כמכריחות את הפחותות מהם, שימעטו משיעור החיוב וחסאת עמד, שכת אחר כת ממעטות יותר ויותר וממילא הן גורמות בזה הפריצות בעולם ר"ל... שהרי כלל גדול מסרו לנו חז"ל [ב"ר פכ"ו] **כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה**, ואע"ג דלכאורה יפלא הדבר, כגון בזמן הזה שרואין פרצות נוראות בעולם בגניבה וגזילה וגילוי עריות ושפיכת דמים וכו', איך יעלה על הדעת דהפרצות הללו באו מהגדולים ח"ו. אמנם הביאור בזה, על דרך שביארנו לעיל דלפעמים שייך שהאדם החשוב לא חטא, ובני אדם טועים לפרש שחטא, ועל פי אותו הטעות לומד גם הוא לחטוא וקראו חז"ל את זה חלול השם, ולכן האחריות על האדם החשוב להזהר שלא יתן מקום לטעות במעשיו, **וגם הרי ההמון גורעין ממעשה הטוב שעושים הישרים ומוסיפים להקל לפי דעתן, ודורשים היתר לעצמן דלפי ערך פחיתותן מהגדולים, שפיר דמי להקל בזה**.

ויש שהפרוצים פרצו פרצה רעה כגון בלבוש וכדומה, וידוע דהעם מתאווים תאוה בזה, אך י"ל לפמז"ל [ברכות כ"ח] כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני אדם עכ"ל, ומפני הבושה נמנע מלחטוא... לפי שאינו יכול ולא רוצה לבזות עצמו להיות מן השפלים העושים מעשים שפלים ומבוזים... ולכן אע"פ שמתאווים תאוה רוחם מתרומם שלא יבזו וישפילו את עצמם ולא ידבקו במנהג השפלים, ואם השפלים לעצמם לבדם נוהגים בפריצות אין זה פרצה, רק מנהג כת יחידה הוא ולא כלום הוא. כיון שכלל העם לא החזיקו במנהגם הרע, ואפשר שגם אותה הכת יבטלו מנהגם המאוס כשיראו שלא נתקבל אצל ההמון, **אבל אם המצא ימצא מהגדולים שישתתפו במנהג הפריצות ההוא, ואפילו במשהו, הנה בזה כבר נתנו מהודם עליו**, ואז ישמחו ההמון ותיכף יאחזו המנהג הרע ההוא שהתאוו אליו, וגם לא יבזו להם, שאוחזים מנהג השפלים הבזוי, אחר שכבר נתקבל המנהג ההוא אצל יחידים מהגדולים א"כ חשיבותם יגן על ההמון ולא יקרא עוד מנהג שפלים, שכבר הוא מנהג מקובל, וגם שאר חשובי העם כבר יכולים להשתתף בהמנהג שכבר נתעלה, ואין מכלים. **ואז הוא נעשה פרצה**

והוא שאמרו כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה, כי רק הגדולים עושים חיזוק וקיום לפרצה, והבן. ונתבאר בזה האמת והצדק, כי נשים החשובות שאוחזות משהו בקצהו של מנהג הפריצות הן הן המחיות את המנהג הרע הוא, ומזה מתפשטים ענפים ושרשים רבים המקיימים מנהגי הפריצות בעולם... וזהו שכתבנו לעיל, שאחריותו גדול מאוד, ולכן חיזוק ואמצו ביראת ד' תמיד".⁷²

המחיר – תכלית הקלקול

ואין להתעלם ממה שאחר כל זאת 'מצוה' זו של הליכה בחציאת שאינה ארוכה גררה בעקבותיה עבירה על איסורים רבים ומפורשים לכל השיטות והדעות, שכן אפילו אלמלא היה חיוב מעיקר הדין בשמלה המצניעה את כל אורך השוק (ודלא כחמוכה לעיל) מ"מ רוב רובן של הנשים כיום נכשלות בלבישת גרביים שקופות מחוררות או בצבע הרגל האסורות לכל השיטות⁷³, ונראה לומר שהדבר נובע ממה שהורגלו שמקום זה אינו מוצנע כשאר המקומות בגוף אלא בבגד צמוד, וממילא מבינות הם כי אין חובת כיסוי אותו אזור אלא תוספת צניעות ומנהג בעלמא, וגם אצל הרבה מהמון העם נתפס כבר כי חלק זה אינו קרוי⁷⁴ כלל שוק, ואינו

---

72 ובאמת ישנם רבים הטוענים כי נשות החסידים של הקהילות השמורות בירושלים אשר ידועות כחזקות יותר בענייני הצניעות, גם הם הולכות בגילוי צורת השוק ואם כן 'מסתמא' נוהגות הם כדון, ואמנם על אף שכבר נתבאר לעיל בכמה מקומות דגם עניין זה הוא פירצה בתוך קהילות הני"ל אשר גדולי ירושלים בעבר מחו על הדבר, מ"מ ההמון אינו מעיין בכתובים אלא לומד מהנהגות של הני"ל ובניגוד לאותם קהילות שאר ההמון מיקל אפילו בגרב בצבע רגל ובציבורים חלשים יותר מקילים אפילו בלא שום כיסוי ונמצא ממש כדברי בעל הצניעות והישועה, ויהי רצון שהללו יתנו ליבם אל גודל האחריות הרובצת על כתפיהם, ויתעוררו לתקן הדבר בהקדם.

73 ואפילו כאשר הגרביים אטומות לחלוטין כגון שבעים דנייר ויותר, מ"מ כיון שצבעם מחקה את עצם העור עצמו יש בכך אותה גרימת הרחור ואסור, ואף שהדבר נאסר ע"י כלל גדולי ישראל ראינו להביא את דברי הריא"ז מרגליות בדעת הקדושה להרמב"ן (ברכה נשא פ"ט) וז"ל "בזמן האחרון שפשתה המספחת של הגרביים של כזבי המרשעת שמראיהן כעין מראה בשר, וישנן קלי דעת מחבלים כרם ד' ששואלים מה היא העבירה הזאת לכם כיון שסוף כל סוף עכ"פ הרגל מכוסה. ואף אתה הקהה את שינהם ועיני האנשים ההם תנקר ואמור להם כי הוא אביזרייהו דגילוי עריות... שאין לך פריצות גדולה מזו שאפילו מבחוץ נראין כמין בשר מבשרה ופשוט שהוא בכלל בגדי פרוצות שעוברת עליהם על לאו ובחוקותיהם לא תלכו כמש"ל. ופשיטא דאסור לבת ישראל לילך חס ושולם באלו הגרביים הטרפיים של כזבי המרשעת, וכל בתי החרושת מזה ותגריהן ותגריהן וכל המקילין בזה לאנשי ביתו עתידים ליתן את הדין שמכשלים רבים בהם ונקה לא ינקו מדינה של גיהנום". עכ"ל. ואגב אורחא נציין שאת הגרביים הללו המציאה נסיכת אנגליה לשעבר בשם "דיאנה" וזאת במטרה להתל בחוקי בית המלוכה המחייבים את נשות הממלכה לכסות את כל גופם כולל כל אורך הרגל, מחמת רצונה של הנסיכה הני"ל להראות כשאר הנשים המודרניות הפרוצות, היא הורתה לחייטים מומחים ליצר בד שיחקה את צבע הרגל, ובכך הצליחה להמשיך עם המראה הפרוץ כרצונה, דרך אגב עד היום קוראים לסוג הגרביים הני"ל בשם "דיאנה" על שם מי שעומדת מאחורי "התרגיל". וכמה כאב יש במה שגרביים אלו חדרו למחנינו, ותצילנה אזניים משמוע שישנם כאלו שטוענים שאדרבא כיסוי זה הוא עדיף יותר, ומחמת שיבוש תמהוני זה כופים על הבנות בחלק מהסמינרים ללכת דוקא בגרביים כהני"ל שעיקר יצורם נעשה עבור פריצות, והי' ירחם על עמו ישראל.

74 ודברים אלו נכתבים מתוך בירור בקרב כמה וכמה אברכי כולל שונים (וביניהם כמה ת"ח חשובים) אשר ברוב המקרים לא ידעו כלל את סדר האיברים שברגל ומה הוא השוק ומה הוא הירך וכל כה"ג, ויש שטענו ששוק הוא

נכלל במה שאמרו חז"ל "שוק באשה ערוה", ואינם מעלים בדעתם כי הדבר סותר את דברי כל הש"ס והפוסקים ויש בגילוי איזור זה כמה וכמה איסורים חמורים רח"ל, ומי יודע כמה ברכות לבטלה⁷⁵, הסתכלויות אסורות, וחילול ה', נגרם במחנינו עקב ה'איסור' המחודש, ומי יודע כמה נושרים התרבו במחנינו בעקבות הפריצות הנוולות מתופעה תמוהה זו⁷⁶, ומי יודע כמה יתומים ואלמנות נוספו למחנינו בעקבות שגעון הלוזה. וכמה מתאימים לנידון דידן דברי ר' ניסים גאון במה שכתב בנוסח הויזוי "את אשר אסרת התרתי ואשר התרת אסרתי"⁷⁷, ולב מי לא יחרד מגודל החורבן שהביא בולמוס זה על כלל הציבור.

התוספת והגרעון בכל שהוא...

וז"ל הספורנו בפר' ואתחנן (פ"ד פ"א) בעניין האיסור להוסיף על חוקי התורה: "ועתה ישראל.... השמרו מחטוא ושמרו מצותיו בלי תוספת וגרעון כי התוספת והגרעון⁷⁸ **בכל שהוא**

הברך א"נ הירך ואחרים חשבו כי הנידון מצוי במחלוקת שקולה בין הפוסקים, וכל זה בזמן שידיעה בסיסית זו נוגעת להרבה נידונים הנהוגים ביום יום, כגון ברכות לבטלה, איסורי ראייה, וחובת חינוך הצניעות בקרב האשה והבנות.

75 וכן הדבר מצוי בעת שהורים באים לבית הכנסת עם ילדות קטנות אשר הם מגולות שוקיים 'כראוי', ורבים נכשלים באיסור ברכה לבטלה רח"ל.

76 ומובא בספרים הקדושים שפגם הראיה משפיע על כל ילד עוד מקטנותו ומובא בשם החזו"א שהזהיר לאשה אחת שלא לקחת את בנה הקטן למקומות שיש בהם חוסר צניעות מאחר וכל ראייה נשמרת במוחו ולאחר זמן תפריע לו בלימוד, (ומסופר שאכן במשפחה זו יצאו כולם ת"ח, מלבד אותו ילד שהיו לו הרבה קשיים בלימודו), וממילא נבין שהחורבן שולט גם בצעירי הצאן ופוגם בקדושתם ושמירתם רח"ל.

77 וכתב הפתחי תשובה (יו"ד קט"ז סק"י) "מי שרוצה להחמיר **לנהוג איסור בדבר שלא מצינו שהחמירו אמוראי... הוא כמו אפיקורסות** ויצא שכרו בהפסדו" עכ"ל. ואע"פ שהא"ו"ה שם חולק בנידון מ"מ היינו דווקא בכגון איסור שנתבטל בסי' דבזה ס"ל ד"להרחיק עצמו מכל דבר כיעור, מצוה היא" עכ"ל, מיהו בנידו"ד (היינו שמלה ארוכה) דלא רק שלא מצינו שהחמירו בו אלא אדרבא היה מנהג הצניעות בישראל מאז ומעולם, ואף מוזכר כחיוב גמור מעיקר הדין בקרב חלק מגדולי ההוראה בזה נראה פשוט דגם הא"ו"ה יודה דלומר שיש איסור בדבר "הוא כמו אפיקורסות ויצא שכרו בהפסדו".

78 ויעוין במפרשים שם שביארו את סמיכת עניין "לא תוסיפו" לפסוק שלאחריו "עיינכם הראות את אשר עשה ה' בבעל פעור..." וכמובא בפנים **יפות** וז"ל "כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור וגו'. נראה לפרש שהוא טעם למ"ש **לא תוסיפו**, כי כן דרך היצח"ר **להטות לעבירה ומהפך דברי אלהים חיים לעשות אותם כמצוה...** דהיינו שאמרו בתחלה עבוד לזה אמר לה הרי יהודי אני, אמרה לו ומה איכפת לך כלום מבקשים ממך אלא פעור וכו' והיינו שהוא דרך בזיון... **הרי שבתחלה מתכוון לבזות את ע"ז והוא הוספה על מצות ה' ובאמת היא עבירה שנתחייב עליו מיתה**". עכ"ל. וכן הוא **באלשיך** "...עיקר עון פעור בישראל לא היה רק בחשבם כי היו מבזים העבודה זרה בפעור עצמם בפניה, והעולה על רוחם **שעבודת שמים היו עושים**, ועם כל זה לא נמנע ה' מלהשמידם... **ראו עתה שאין עבודת ה' תלויה בשכל אדם, כי אם בעשותו את אשר יצוה ה' בלי תוספת וגרוע**, כי הנה עיינכם הרואות את אשר עשה ה' כו' כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור, גם שהיה עולה על רוחו **שזכות תחשב לו**, השמידו ה'". עכ"ל. וכעין זה הוא **במלבי"ם** "עיינכם הרואות... הוא ראייה עמ"ש לא תוסיפו על הדבר כמ"ש הרי"א שבין העובדים לבעל פעור **היו רבים שלא נתכוונו לעבדה רק לבזותה וחשבו שעוד עושים מצוה** ובכ"ז נשמדו, כמ"ש כי כל האיש אשר הלך, **ומזה מבוואר שאין להוסיף דבר מדעתו על מצות ה'.**" ולפי דבריהם כן הוא ממש בנידון דידן שעל אף שידוע כי מצוה גדולה היא להתרחק מן הרשעים ושאר חברה רעה, אבל הטענה

יביאו אתכם לתכלית הקלקול" עכ"ל, והמונח "תכלית הקלקול" מוזכר בספורנו בעוד מקום אחד בתורה והוא בפר' תזריע (פ"ב בד"ה שאת או ספחת או בהרת) וז"ל "כולם מיני צרעת... ואין בהן ממיני הצרעת שספרו הרופאים, אמנם שאר מיני הצרעת החזקים שספרו שהם **סרטן** לכל הגוף בכלל... לא יהיו בעמנו כלל על צד מזבח כפרה אם לא יהיה עמנו **בתכלית הקלקול** חס ושלום כשאר מדוי מצרים הרעים".⁷⁹

סילוף ערכי הצניעות

וראה מה שכתב החזו"א (קוב"א ח"ג אסי"א) וז"ל "...הדוגל בבינוניות ומואס בקיצוניות, **חלקו עם הזיפנים או עם חדלי תבונה**. אם אין קיצוניות אין שלמות ואם אין שלמות אין התחלה... כמו שאין באוהבי חכמה אהבה למיעוטה ושנאה לרב חכמתה, כן אין באוהבי תורה ומצוה אהבה לאמצעיות ושנאה לקיצוניות... **חובת חינוכנו לקיצונות!**... אלה המכוננים בתי חינוך ממוצעים לא הצליחו בשביל **הזיוף שיש באמצעיות, ולב משכיל הולך ומזניח את הזיוף**, החינוך שלהם נותן את הצדק להחניך להפנות עורף להחוקים המושלכים עליו שלא לרצונו, ולהאמונות המעיקות לבו נגד זרם החיים ואת **סוד הקיצונות גזלו ממנו בהתעולל בה גם הוריו ומוריו**".

ומדבריו נקיש לענייננו במה שמונעים מהבנות את הזכות להיות צנועות בתכלית במלבושים ארוכים כפי ההלכה, "**ולב משכיל הולך ומזניח את הזיוף**", ואצל כלל הבנות נתפס מונח הצניעות כציות עיוור ומתסכל ליתקנון' חסר הגיון, שאינו הולך בדרך האמת והשכל הפשוט שאומר שצניעות פירושה 'להצניע' ולא חלילה לגלות. ואין פלא שאצל חלק נכבד מבנות הסמינר ערכי הצניעות מרוקנים מכל תוכן, אשר על כן ביום עזיבתן את הסמינר פונות אל בגדי האופנה, בדיוק כפי שהמסיימים את הישיבה תיכונית' פונים לצבא, שטעם אחד לשניהם "**חינוך לבינוניות**".

המחודשת כי עלינו לשנות את לבושינו בשל כך להוריד עצמנו ברמת הצניעות ואף לעבור עבירות למטרת ה'התבדלות' היא תוספת על חוקי התורה והמקובל בידינו מחז"ל. וכתב בזה בעל הצניעות והישועה (עמ' רכ"ג) "וי"ל בזה מ"ש הכתוב (דברים ד' ב') **לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם**, שאני לא אמרתי בזה איסור חקותיהם, ולא תוסיפו זה משלכם, ולא תגרעו (בהתוספת שלכם) ממנו, **כי תוספת מצות איסור חקותיהם בזה, מבטל מצות הצניעות, ומתיר איסור הפריצות לשם שמים**, ואין זה רצונו ית"ל. ואמנם בזמנו לא נגעו ב'איסור חצאית ארוכה' אלא מטעם של חוקות הגויים ואילו בימינו הומצאו טעמים נוספים לביאור ה'איסור' המחודש. 79 ונראה להוסיף שיש כאן עניין של מידה כנגד מידה, שכן כשם שתוספת 'איסור' על מצוות התורה פועל למעשה גרעון במצוות הקיימות וכמו שפירשו שם המפרשים שלא שייך להוסיף על חוקי התורה מבלי למעשה לגרוע בעיקר וכמו שכן הוא ממש בנידון דידן שהמצאת האיסור על חצאית ארוכה גררה אחריה כמה איסורים מעיקר הדין ממש, ודבר זה מוזכר מאוד את פעולת מחלת הסרטן רח"ל, שהנזק הנגרם ממנה הוא ע"י תאים שמתווספים בגוף ואין בהם שום תועלת בעוד שמאידך הם מחבלים וגורעים מהתאים הקיימים, דהיינו תוספת הגוררת בעקבותיה גרעון, רח"ל.

ועניין זה של סילוף ערכי הצניעות ע"י המחנכים באחרית הימים מובא בדברי הנביא ישעיהו (ג, טז) "יען כי גבהו בנות ציון...", (יעוין שם כלל השתלשלות העניינים בהדרדרות הצניעות באופן שמוזכר מאוד את הקורה בימינו). בזה"ל: "עמי מאשריך מתעים ודרך אורחותיך בלעו" ופירש"י: "מאשריך – מדריכך שיש להם לאשרך בדרך טוב הם מתעים אותם". וכעין זה פירש הרד"ק וז"ל "המנהיגים המדריכים אותך המה מתעים אותך מדרך הישר".

ובביאור המילות "דרך אורחותיך בלעו" פירשו המפרשים דהיינו מלשון בליעה והעלמה והיינו שהעלימו מבני הדור ההוא את דרך ישראל הראויה מימות עולם וכדברי הגר"א שם "משחיתים דרך הישר שהלכת בו מאז למען לא תשוב אליו", וכן כתב המלבי"ם "הדרך הישר שהלכת בו עד הנה בלעו והשחיתו עד שלא יוכל עוד לשוב אליו כי נבלע ואיננו", וכן באר המהר"י קרא: "מכסון (מכסים) ממך דרך הישר ומטעים אותך לדרך רעה".

וממש כך בניד"ד ניתן לראות שמושגי הצניעות המקובלים במוסדות החינוך בימינו, שונים בתכלית ממה שהיה נהוג בישראל מימות עולם טרם ההשכלה⁸⁰. כיום מחנכים את הבנות כי גילוי השוקיים היא הצניעות, והצנעת השוקיים היא דרך הפרוצות. לאור זאת, בנות שנשאן ליבן להתחזק בצניעות ורוצות ללכת בדרך הישר הולכות ומקצרות את החצאית ע"פ היתקנון' מתוך הבנה שיש עניין גדול לבת ישראל להראות את צורת שוקיה לכל באי עולם, רח"ל.

---

80 כאן המקום להרחיב בדבר מה שרבים לומדים את מנהגי הצניעות ממה שהיה נהוג בזמן נגע ההשכלה באירופה ומעתיקים הנהגות שהיו אצל נשות רבנים דאז, מבלי לדעת שהדור שם היה פרוץ ביותר מחמת רוחות ההשכלה וגזירות העכו"ם וכלשון החכמת אדם (שער או"ה כלל פט ס"א) "ונהירנא כשגזרו פה בק"ק ווילנא בעת המלחמה שילבשו היהודים מלבושי עכו"ם שמעתי מפי הגאון החסיד (הגר"א) מורינו הרב אליהו ז"ל שאמר דיהרג ואל יעבור", וכן מובא בערוך השולחן סימן ע"ה וז"ל "ועתה בואו ונצווה על פרצות דורינו בעוונותינו הרבים שזה שנים רבות שנפרצו בנות ישראל בעון זה והולכות בגילוי הראש וכל מה שצקו על זה הוא לא לעור ולא להועיל" וכעין זה מובא באפיקי מגינים ע"ה בחלק הביאורים, וכן כתב בשו"ת משיב שלום סי' ל"ד. "אוי לנו שכך עלתה בימינו שגם נשואות נשא"ו רא"ש בגלוי ובפרהסיא יוצאות בשוק פרועות לשמצה בקמיהם שאפי' בנות הערלים לא חצופות כל כך. וזה עיקור דת משה ויהודית ביד רמה פור"ע רא"ש ולענה. ונלאו חכמי הדור ודורשיו וסופרי ורבניו למצוא עצה נכונה לעצור בעד רעה חולה זאת ולגדור פרצה כי בעוה"ר שומע להם לא נמצא וכל כך גברה החוצפה עד אשר אין תרופה... בין הרוב הניכר רובן ככולן החצופות" וכן מובא מכתב ממרן החפץ חיים (מובא במאיר עיני ישראל עמ' ק"ו) וז"ל "...בעוונותינו הרבים, נפרץ הדבר מאד מאד, והיצר הרע מפתה את הנשים ללכת פרועות ראש, בלי שום כסוי, וגם ללכת בזרועות מגולות, וחלוקיהן עשויים בלא בתי זרועות, ועוד חלק גדול מלבושיהן כנגד הלב וכהגי גונא – הכל מגולה, כדי שבכל מקום שיביט שם האיש יהיה נגד הערוה." עכ"ל. וכן מובא בדברי בן שלמה דף ש"ו בשם הגרבי"ז יעקובזון וז"ל "הייתי בעיר גדולה בלטיה, ובקרתי שם את הרב ואשתו כבדה אותי בכוס יין ולא רציתי לשתות מפני שעררה המגולה והרב גער בי מאד ואמר לי שרבות מנשי רבני ליטא הולכות כן" מיהו בזמנים ובמקומות מתוקנים בישראל ואפילו באירופה ואמריקה וכו' נהגו הנשים ללכת מכוסות מכף רגל עד ראש בבגדים ארוכים ורחבים וכמו שניתן לראות בספר עולמות של טוהר, וכמבואר בהרחבה לעיל.

ואלו דברי הנביא שם "נצב לריב ה' ועמד לדין עמים, ה' במשפט יבוא עם זקני עמו ושריו
ואתם ביערתם הכרם גזלת העני בבתיכם", ויעויין בדברי הגר"א שם דפירש "זקני עמו –
היינו המלמדים תורה לעם", וכתב המצודות דוד, שה' יאמר להם "לא האומות השחיתו
עמי אבל אתם בעצמכם" וכתב התרגום "ואתון אנסתון ית עמי" כלומר אתם אנסתם את
עמי לעבור על המצוות!!!

וכמו שעיינינו רואות שבימינו אין שום אומה או תרבות שאונסת במשהו את ישראל לעבור על
מצוות התורה בדווקא והאונס היחידי הכופה את בנות ישראל לעבור על חוקי התורה וללכת
בפריצות מגיע דוקא מתוך מחניננו מבתי החינוך, רח"ל. ומסתבר שגם חלק מהמורות אינן
מודעות לעצם הבעיה, ולא באנו בקונטרס זה לקטרג חלילה אלא לפקוח את עיני ההמון
לתקן את הדבר ולעורר על המציאות העגומה בנושא.

סוף דבר

בימינו אנו אשר צרה רודפת חברתה רח"ל, ואין מי שלא רואה כמה אסונות שונים ומשונים זה מזה מתחדשים על שונאיהם של ישראל כמעט דבר יום ביומו, ועלוני הצדקה הרבים יעידו על הדבר, וההמון מתרוצצים אחרי סגולות חדשות ומחודשות בחיפוש אחר ישועה לצרותיהם הרבות איש איש ועניינו, ואחר כל זאת נערכות מידי פעם עצרות חיזוק ושוב מכריזים "נחפשה דרכינו ונחקורה".

וכאן הבן שואל: מה כבר יש לחפש כ"כ הרבה?! והרי יום יום רחובתנו גדושים בנשים גלויות שוקיים, ובבנות סמינר אומללות האנוסות לעבור על מצוות ה' בחובת הצניעות בנוסף לשאר מראות הפריצות באין פוצה פה ומצפץ, ועל מה אם לא על זה נאמר "ולא יראה בך ערות דבר"?! ואחר שבמחננינו רבו אנשי החסד והפועלים לזיכוי הרבים, בהחזרת חילונים בתשובה, ובשיעורי שמירת הלשון, גמחי"ם לרוב, ועמלי תורה בהמוניהם וכו', ולמרות הכל הפורענויות מרובות מאוד ל"ע, האם אין זה אומר דרשני?!

והגם שתחומים אחרים גם כן צריכים חיזוק אבל על אף אחד מהם לא נאמר "ושב מאחריך". ומובא בשם החפץ חיים שאמר בכנסיה הגדולה בווינה (מאיר עיני ישראל ח"ג): **"איך לא יתפוצץ לבו של יהודי מהעונש הנורא של הפסוק ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך"!**

ויעויין בגמרא בברכות כ. במה שאמרו שדורות הראשונים זכו לישועות בקל כיון שהיו מוסרין נפשם על קדושת ה' וכמעשה דרב אדא בר אהבה עיי"ש, **וכאן הקריאה לכל בעלי המרץ המחפשים את תיקון העם וטובת הכלל שישקיעו בעיקר ויזנחו את הטפל ויתחילו קודם כל ב"סור מרע..." ויפקחו את עיניהם למצוות 'פדיון השבוי' האדירה הזו שכמעט ואין לה דורש.**

ויעויין בדבריו המבהילים של בעל העקידת יצחק (פ' וארא שער העשרים) וז"ל **"החטא הקטן שיסכימו עליו דעת הרבים, והדת נתנה בבתי דיניהם שלא למחות בו, הנה הוא זימה ועון פלילי וחטאת הקהל כולו ולא ניתן למחילה אם לא בפורענות הקהל... ומוטב שיכרתו או ישרפו או יסקלו החטאים ההם בנפשותם משתעקר אות אחת מהתורה בהסכמת הרבים".**

וכאמור לא באנו כאן לקטרג חלילה אלא לעורר על החיוב במלבושים ארוכים ורחבים אשר נשכח בצוק העיתים, בנוסף לשכחת הנידון של מקום השוק אשר גורר בעקובתיו נ"מ הלכתיות רבות. ואנו תקווה שבכך יתעורר הציבור לתקן מכשול זה, ויפעל מה שאפשר לעורר אחרים ולהוכיח על הדבר ולסייע בגדרת פרצות עמו ישראל, ובעז"ה, גם בסמינרים יקפידו על הלכה זו ובכך תחזור הטהרה והצניעות לעם ישראל ותשוב השכינה להגן בעדנו, וה' יעזרנו על דבר כבוד שמו, אכ"ר.

מכתב ממרן החפץ חיים וצוק"ל

מתוך מאיר עיני ישראל עמ' ק"י

אף שכולם מאמינים, שכל מה שמתהווה למטה, בין לטוב בין למוטב, הכל הוא מאת הקב"ה, מכל מקום כל אחד עומד ומשתומם ופלא הוא בעיניו, מפני מה השתנו העיתים כ"כ לרעה? הרי מלבד זה שכל ישראל בכל מקום פזוריהם בין העמים כולם נעשו משועבדים, והיורק הולך גדל מיום ליום, והמסים והארנונות ג"כ גדלים מאד, התינוקות של בית רבן בטלים במאות עיירות, גם מצב הפרנסה בכל מקום הוא רע מאד, כלל הדבר עם ישראל הולכים ומתאוננים כל אחד ואחד על רוע מצבו.

והנה בשנים שלפנינו אף שהיו ג"כ מצויות צרות וגזירות, מ"מ מי שהיה בכלל תמימי לב, היה יכול להתנחם בנפשו ולומר: הגם שהענינים החיצוניים [הגשמיים] אינם מתנהלים כרצונו, אבל בעניני הנפש הוא בוטח שאינו מרחק מהקדוש ברוך הוא, ובודאי יעמד לימינו, וכמו שנאמר: "כי יעמד לימין אביון להושיע משפטי נפשו". אבל כהיום בעוונותינו הרבים, מר לנו מאד מכל צד, כי כשהוא מביט בעצמו בעניני העולם הזה אין לך יום שאין קללתו מרבה מחברו, וכשהוא מתבונן לאחריתו בעניני תורה ומצוות – גם כן אין לו שום הצלחה. והגם שכל אחד מישראל מבקש מהקדוש ברוך הוא שישמע לבקשותיו וישיב לו כרצונו, אין שומע לו, הלא דבר הוא!

ואמרתי שעיקר סיבת הדבר שאנו מרחקים בעצמינו את הקב"ה מאיתנו, הוא ציווה לנו "והתקדשתם והייתם קדושים" ואמרו חז"ל כל המקדש עצמו מלמטה מקדשין אותו מלמעלה, מעט מקדשין אותו הרבה, בעולם הזה מקדשין אותו לעולם הבא. וכתוב אחד אומר: "כי ה' אלוקיך מתהלך בקרב מחניך להצילך ולתת אויבך לפניך והיה מחניך קדוש, ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך" וכו'.

והנה ידוע לכל, שפורצת תבערה בכרם המלך והלהבה גדולה מאד, הכרוז יוצא מגדולי המלך לאנשי העיר: התחזקו, התחזקו כולכם לכבות האש באיזו עצה שתוכלו, כי כרם המלך בוער באש ואם תתעצלו בדבר תדעו כי בנפשיכם הוא

ח"ו, ומורדים תקראו, כי אינכם חוששים לכבודו, ואם תתחזקו כראוי ותכבו את האש יקבל כל אחד את שכרו ורוב כבוד לפי ערך התחזקותו.

כן הדבר בענייננו כי הנה ידוע שכל ישראל נקראים כרם ה' כמו שנאמר "כי כרם ה' צבקות בית ישראל" (ישעיה ה') ובעוונותינו הרבים תבערה גדולה נפלה בכרמו בכמה מקומות ע"י ה"מודה" הגרועה הזו, כי מתגבר כח הטומאה מאד ע"י זה... וממילא נפסקה ההשפעה והברכה מכל אחד ואחד בעסקיו! ונסבבו ע"י זה כל הצרות הרעות! כמו שכתוב בספרים הקדושים... והכתוב צווח ואומר "והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר". הרי שתלה הכתוב קדושתינו בזה הענין, ומה שהיה צריך היצר הרע מלפנים לעמול כמה שנים התחכם היום ועושה זאת בזמן קצר וכו'.

על כן החוב מוטל על כל איש ואיש לכבות את האש הנוראה הזו ולתקן בביתו שיהיה הכל עשוי כדין ולא יתנהגו בפריצות ח"ו ויזכה עבור זה שיצאו ממנו בנים ישרים וקדושי עליון.

וביותר מוטל החוב על הרבנים ועל כל החרדים לדבר ה' שבכל עיר ועיר, לדרוש ברבים מגודל הענין הזה הנוגע לקיומנו ולהצלחתינו בגוף ובנפש בזה ובבא, ויתקיים בזה מאמר הכתוב: "והיה מחניך קדוש".

דברי הכותב לכבוד ה' ותורתו של ישראל
המחכה לגאולה בב"א
ישראל מאיר ב"ר ארי' זאב הכהן.

יו"ל ע"י נפשנו – 025810763

גרפיקה י. זיידנר – 0777011199.

לשמיעת שיעור בנושא – 0732338800.

לרכישת מלבושים צנועים – 025810763.

לכל שאלה, תגובה או עניין הנוגע לקונטרס ניתן לפנות

לטל' - 025804531. לתגובה בתא קולי - 025378098. או בכתובת – רח' ברים 13/3 ביתר.

תודתנו נתונה לארגון "בגדי שרד" ולמשפ' ניר על הסיוע ההלכתי ההגהות והעריכה.

המעוניינים לתרום להדפסת קונטרסים נוספים, ולזכות בזיכוי הרבים חשוב זה יכולים

לפנות לטל' – 026788888.

לעילוי נשמת מרת אמי אליס בת רחל (שילה), שושן בן נז'ימה.

נסר'יה בת פלילה, מטירה בת שקלילה, וישראל בן בנימין זאב.